

Institutt for arkeologi, historie, religionsvitenskap og teologi

Jugoslavisme

En historisk analyse av den jugoslaviske identiteten

Jasmin Agovic-Nordaas

Masteroppgave i Historie HIS-3900 Mai 2023

Innhold

1	Innledning.....	1
1.1	Problemstilling.....	2
1.2	Kilder og historiografi	5
1.3	Metode	6
1.3.1	Den hermeneutiske metoden	7
1.3.2	Periodiseringsmetoden	8
1.3.3	Den komparative metoden	9
2	Teori om nasjonal identitet.....	11
2.1	Stat og nasjon.....	11
2.1.1	Hva kom først – staten eller nasjonen?	11
2.1.2	Hva er en stat?	12
2.1.3	Hvordan dannes stater?	14
2.1.4	Hva er en nasjon?	16
2.1.5	Når og hvordan ble nasjoner til?	21
2.1.6	Konklusjon	24
2.2	Nasjonalismens epoke	25
2.2.1	Er nasjonalisme en ideologi?.....	26
2.2.2	Når og hvordan startet nasjonalismens epoke?	29
2.2.3	Nasjonalisme i postmoderne tid	31
2.2.4	Konklusjon	34
2.3	Identitet.....	35
2.3.1	Hva er identitet?	35
2.3.2	Nasjonal identitet.....	38
2.3.3	Er identitet en sosial konstruksjon?.....	39
2.3.4	Identitetsdannende faktorer	41
2.3.5	Konklusjon	50

3	Jugoslavisme	51
3.1	Jugoslavisme før Jugoslavia (1830-1918)	52
3.1.1	Hvem er sørslaver?	52
3.1.2	Den illyriske bevegelsen	54
3.1.3	Den jugoslaviske bevegelsen	57
3.1.4	Ulik tolkning av jugoslavismen i perioden	59
3.1.5	Veien til felles sørslavisk stat	61
3.1.6	Konklusjon	66
3.2	Jugoslavisme i mellomkrigsperioden (1918-1941)	68
3.2.1	Kongedømmet av Serbere, Kroater og Slovenere (1918-1928)	68
3.2.2	Sjette-januar diktaturet og integrert jugoslavisme (1929-1934)	73
3.2.3	<i>Ekte</i> jugoslavisme (1935-1941)	77
3.2.4	Konklusjon	79
3.3	Jugoslavisme i etterkrigsperioden (1945-1991)	82
3.3.1	Sentraliseringsperiode (1945-1965)	82
3.3.2	Desentraliseringsperiode (1966-1980)	87
3.3.3	Nasjonaliseringsperiode (1981-1991)	92
3.3.4	Konklusjon	100
4	Konklusjon	104
4.1	De sentrale spørsmål	104
4.1.1	Hva er jugoslavisme og kan vi definere den?	104
4.1.2	Er jugoslavisme flertydig typologi?	106
4.1.3	Hvorfor mislyktes jugoslavisme?	106
4.1.4	Hvordan ble jugoslavisme tolket?	109
4.1.5	Er det noe spesielt med Balkan-nasjonalismen?	111
4.1.6	Hvordan påvirket demokratisering utfallet?	113
4.1.7	Hvilken rolle spilte religion?	114

4.1.8	Hva med historie, minner og myter?	116
4.1.9	Hvorfor kuppet den jugoslaviske staten til slutt?	117
4.2	Videre forskning	119
	Referanseliste	121

1 Innledning

Det meste av vitenskapelig og semivitenskapelig arbeid knyttet til Jugoslavia er skrevet under perioder med kriser i regionen – slik som Jugoslavias oppløsning eller under Kosovo-konflikten. Under disse rammene var dermed mange akademiske skrifter fra 1990-tallet medskyldige i konstruksjonen og reproduksjonen av en bestemt oppfatning av Jugoslavia. I stedet for å fungere som et hinder mot populære konseptualiseringer, har mange akademiske verk bidradd til generalisering av regionen.

En vanlig tilnærming er at alle problemene som oppstod i Jugoslavia er forklart med eldgammelt etnisk hat, og en lang historie preget av krig og konflikter. En slik tilnærming finner vi når vi analyserer offentliguttalelser fra noen sentrale internasjonale aktører – som i utgangspunktet skulle fungere som et dempende element i en allerede betent atmosfære på 1990-tallet. Et slikt eksempel er utsagnet til USAs utenriksminister Warren Christopher når han prøvde å forklare USAs politikk i forhold til Bosnia-Hercegovina på 1990-tallet:

The hatred between these three groups is almost unbelievable...it's centuries old. That really is a problem from hell (Hatzopolous 2008: 55).

Et annet eksempel er uttalelsen fra EUs utsending for det tidligere Jugoslavia David Owen:

History points to a tradition in the Balkans of a readiness to solve disputes by the taking up of arms and acceptance of the forceful or even negotiated movements of people as the consequence of war (Hatzopolous 2008: 55).

Slike feilaktige antagelser finner også i landet som ligger undertegnede nært – Norge. Påstanden til den norske politikeren, diplomaten og FNs fredsmekleren på Balkan, Thorvald Stoltenberg, hvor han under en tale til Det norske flyktningråd 31. mai 1995 antydte at muslimer og kroater er serbere (Ny Tid 2005), illustrerer på mange måter feil forståelse av både Jugoslavia, jugoslavisk historie og jugoslaver.

Misforståelsen av Vest-Balkan, dermed også folket i regionen, er imidlertid ikke så overraskende. Mange kjente og prominente jugoslaver har selv bidratt til at en slik tolkning av Vest-Balkan har fått bred oppslutning. Vi kan bare ta analyser fra den jugoslaviske nobelprisvinneren for litteratur (1961) Ivo Andrić som et utmerket eksempel. Broene, som Andrić velger som sitt fokuspunkt i sine fortellinger, symboliserer den ambisiøse enheten mellom heterogene grupper som lever i regionen. Den grunnleggende scenen i Andrićs

romaner som formidler det pinefulle budskapet er straffen til en serbisk soldat som uten hell forsøkte å avbryte byggingen av broen over elven Drina. Den osmanske pashaen, initiativtakeren til byggeprosjektet, dømmer ham til døden.

Gjenfortellingen av den nevnte episoden fungerer fremdeles, etter flere århundrer, som en symbolsk påminnelse om umuligheten av å helbrede sårene. Disse minner blir da betraktet av utenforstående observatører som et iboende trekk ved nåtiden (Hatzopolous 2008: 51). Denne skildringen fanger den traumatiske kjernen i tilstanden på Vest-Balkan: alle kollektive minner er gjennomsyret av hat og blod, og samfunnet i seg selv er ødelagt fordi det er ikke noe samlende innhold å falle tilbake til.

Det er ikke bare Vest-Balkans historie som har blitt utsatt for generalisering, men også den såkalte Balkan-nasjonalismen. George Kennan, den tidligere ambassadør i Jugoslavia, forklarer Balkan-nasjonalismen som en spesifikk form for nasjonalisme som skiller seg fra manifestasjoner av nasjonalistisk ideologi andre steder. Ifølge Kennan skaper nasjonalisme på Balkan en ekstremt fiendtlig oppførsel og baserer seg på dypere kulturelle karakteristikk som gjør den spesiell (Hatzopolous 2008: 46). Han tilføyer at lite har endret seg på Balkan siden Balkankrigene tidlig på 1900-tallet:

...eighty years of tremendous change in the remainder of Europe...have done little to alter the problem that this geographic region presents for Europe (Hatzopolous 2008: 46).

1.1 Problemstilling

Kennans oppfatning av Balkan-nasjonalismen har ikke oppstått i et vakuum. Den bør plasseres i sammenheng med et varig Vestlig bilde av Balkan – det som historiker Maria Todorova kaller for *balkanisme* (Hatzopolous 2008: 47). Denne tilnærmingen er preget av forestillingen om at nasjonalisme og etnisk hat har en overordnet kraft som har formet Balkan. I så henseende blir det ideologiske rommet på Balkan sett på som praktisk talt monodimensjonalt, ofte forklart ut fra dominansen til nasjonalistisk ideologi. Nasjonalisme blir sett på som grunnprinsippet i regionens historie, og Balkan ble igjen tolket ut fra noen særegne trekk – slik som vold, mangel på demokratisk kultur og institusjoner, samt autoritære tendenser. Balkan-nasjonalismen får i dette tilfellet status som en erkefiende – den løftes frem som en primær utfordrer til det liberale prosjektet.

Slike beretninger om Balkan neglisjerer i stor grad realiteten som viser at Balkan var et sted for ideologiske motsetninger, ulike sosiale forhold og politiske strømninger, samt komplekse strukturelle og samfunnsmessige sammensetninger. Dette er stedet der Det romerske imperiet ble delt i Det øst-romerske imperiet og Det vest-romerske imperiet, stedet der den kristelige verden ble delt mellom den katolske og den ortodokse kristendommen, stedet der kristendommen møter islam, stedet der liberale ideer av renessanse- og opplysningstiden ble møtt av Østens konservatisme. Et slikt sted kan umulig være monodimensjonalt, ei heller et objekt for enkle forklaringer og simpel generalisering.

I forbindelse med den pågående krisen i Jugoslavia på 1990-tallet, uttalte den tidligere USA ambassadør i Jugoslavia Warren Zimmerman at etniske kriser løses bedre gjennom toleranse og høflighet enn gjennom nasjonalisme og separasjon (Naimark & Case 2003: 205). Jeg er helt enig med Zimmerman. Men det Zimmerman burde ha presisert i denne konteksten er at nasjonalisering av Vest-Europa har heller ikke foregått gjennom toleranse og høflighet, men gjennom rikelig med vold og blodsutgytelse. Først etter at volden skapte mer eller mindre etnisk homogene enheter, utviklet vest-europeerne en metode for å samhandle med et betydelig nivå av toleranse.

Selv om forestillingen om eldgammelt etnisk hat på Vest-Balkan etter hvert har blitt avvist av de fleste akademikere, kommer den i mange tilfeller inn i analysen gjennom bakdøren. Til tross for at de fleste analyser i dag prøver å distansere seg fra oppfatningen av Vest-Balkan som en gryte av eldgammelt etnisk hat, fremstiller de imidlertid nasjonalismen som et hoved hinder til interetnisk forsoning. Historien om Vest-Balkan beskrives i denne konteksten som en sekvens av kamper og kriger, initiert av eksterne makter og interne interessegrupper som bevisst utnyttet nasjonalisme til egne formål.

Jeg er enig med forfatteren av boken *The Balkans Beyond Nationalism and Identity* (2008), Pavlos Hatzopolous, som mener at det ikke er noe endemisk med Balkan-nasjonalismen og som kan forklare dens eksklusive politiske program. Det man bør gjøre er å se på spesifikke sosiale forhold som provoserer frem disse spesielle nasjonalistiske manifestasjoner (Hatzopolous 2008: 25). Et av målene med denne oppgaven er nettopp å se på disse spesifikke forhold som gjorde nasjonalistiske manifestasjoner på Balkan realiserbare. Det gjør jeg ved å se nærmere på konseptet definert som *jugoslavisme* (*jugoslovenstvo*).

Uansett om vi snakker om Jugoslavia, nasjonalisme eller jugoslavisk identitet, står konseptet jugoslavisme sentralt. Generelt sett er konseptet tolket ut fra to ulike, men likevel sammenbindende, rammeverk: jugoslavisme som nasjonal identifikasjon og jugoslavisme som institusjonelt rammeverk. Enklere sagt handler jugoslavisme både om Jugoslavia som stat og jugoslaver som nasjon. En del av problemstillingen finner vi i det sentrale spørsmålet som oppgaven stiller: hvorfor mislyktes ideen om en felles jugoslavisk identitet?

Sett ut fra et historisk perspektiv har jugoslavisme endret innhold, mening og betydning. Med bakgrunn i dette blir jugoslavisme i denne oppgaven utsatt for periodisering, analysering og tolkning. Mitt håp er at en slik tilnærming skal gi noen svar som kan bidra til bedre forståelse av både selve konseptet og folket av Vest-Balkan. I den forbindelse blir både ideologiske, politiske, religiøse og økonomiske faktorer satt under lupen med formål om å belyse hvordan disse faktorer påvirket utviklingen i regionen fra første delen av 1800-tallet og frem til Jugoslavias oppløsning i 1991.

I den forbindelse kommer jeg først til å se nærmere på det teoretiske grunnlaget knyttet til konseptene som stat, nasjon, nasjonalisme og identitet. Bakgrunnen for dette ligger i subjektiv overbevisning om at det teoriske grunnlaget knyttet til disse begrepene gir leseren bedre forståelse for forholdene som definerer og forklarer selve konseptet jugoslavisme. Derfor ble et helt kapittel viet til de nevnte teorier. I den forbindelse kommer jeg til å forsøke å gi svar på noen sentrale spørsmål, slik som: hvordan definerer vi en stat og når ble stater dannet, hvordan definerer vi en nasjon og hvordan ble nasjoner til, hva er nasjonalisme og når startet nasjonalismens epoke, hvordan dannes identiteter og hvilke faktorer påvirker vår nasjonale identitet?

I kapittelet som omhandler jugoslavisme kommer jeg til å se nærmere på utviklingen og innholdet i jugoslavismen. Kapittelet tar for seg både perioden før dannelsen av Jugoslavia og perioden under Jugoslavia frem til Jugoslavias oppløsning i 1991. Jeg gjør samtidig oppmerksom på at jeg ikke kommer til å analysere jugoslavisme etter Jugoslavias oppløsning, til tross for at jugoslavisme til en viss grad fortsatte å leve også etter Jugoslavias oppløsning – riktig nok innenfor andre rammer enn jugoslavisme før og under Jugoslavia.

I tillegg til problemstillingen og spørsmålet om hvorfor den jugoslaviske identiteten ikke lyktes til slutt, er det en rekke andre spørsmål og underliggende problemstillinger som oppgaven har som formål å besvare. Blant disse finner vi spørsmål som: hvem er sørslaver

(jugoslaver), når og hvordan oppstod konseptet om jugoslavisme, hvordan og hvorfor ble Jugoslavia dannet, samt hvorfor gikk Jugoslavia i oppløsning etter over 70 år med eksistens?

1.2 Kilder og historiografi

Oppgaven baserer seg i hovedsak på litteratur om nasjonalisme, Balkan, Jugoslavia og jugoslavisme. Mitt hovedanliggende er å drøfte noen sentrale punkter i denne historiografien. Dette gjør jeg ved et subjektivt utvalg av forfattere og studier som etter min mening presenterer akademisk kvalitet og objektivitet knyttet til temaet. I den forbindelse kommer jeg til å benytte meg av studier skrevet både på norsk, engelsk og serbisk/kroatisk/bosnisk. Dette da jeg behersker alle de nevnte språk meget godt.

I tillegg kommer jeg til å benytte meg av teorigrunnlaget og kunnskapen jeg tilegnet meg gjennom studie – både i forbindelse med historie og statsvitenskapelige emner. Under denne kategorien inngår generell historisk kunnskap om Jugoslavia og Balkan som en av mine av hovedinteresser over lang tid, teorier om stats- og nasjonsbygging, nasjonalisme, identitet og identitetsdannelse, samt ideologiske og sosiopolitiske analyser.

Når det gjelder det teoretiske grunnlaget i oppgaven, som innenfor disse rammene blir presentert i kapitel 2., kommer jeg til å bruke arbeidet til noen av de fremste eksperter innenfor teorier om nasjon, identitet og nasjonalisme. I den forbindelse er det først og fremst arbeidet til den anerkjente sosiolog og historiker Anthony D. Smith, den britisk-tsjekkiske filosof og sosialantropolog Ernest André Gellner, den britiske historiker Eric Hobsbawm, og den irske statsviter og historiker Benedict Anderson. Dette blir supplert med mer overordnet litteratur fra den britiske statsviter Andrew Heywood, de norske statsvitere Øyvind Østerud og Stein Rokkan, samt den danske historiker Bernard Eric Jensen.

Kildematerialet knyttet til Jugoslavia, i særlig grad Jugoslavias oppløsning, er rikelig – både innenfor Balkan og utenfor Balkan. Det er samtidig viktig å presisere at kildekritikk er selve nøkkelen når man skal behandle jugoslavisk historie. Fallgraven i forhold til det sistnevnte finner vi i akademiske verk som er preget av subjektive preferanser knyttet til etnisk eller nasjonal tilhørighet til forfatteren. Derfor er mitt utvalg av kilder nøye vurdert gjennom omfattende granskning av selve kilden. Riktig nok kan at man ikke gardere seg fullstendig mot manglende objektivitet i historieforskningen, men man prøver etter beste evne å luke ut det som åpenbart er mer propaganda enn objektivt akademisk arbeid.

I forbindelse med det sistnevnte vil jeg trekke frem noen forfattere som jeg, innenfor rammene av temaet Jugoslavia og jugoslavisk historie, finner som pålitelige. Blant disse finner vi den norske språkforsker og historiker Svein Mønnesland, den britiske historiker Noel Malcolm, den britisk-amerikanske statsviter Sabrina Ramet, og den kroatisk historiker Ivo Banac. Jeg presiserer samtidig at oppgaven ikke kun hviler på akademiske verk fra disse forfattere, men et bredt spekter av forfattere med spisskompetanse på Balkan og Jugoslavia.

Når det gjelder arbeidet knyttet til selv konseptet jugoslavisme, er kildegrunnet atskillig mer begrenset. Dette henger sammen med at temaet er mye mer snevert og spesifikt enn for eksempel temaet som omhandler Jugoslavias oppløsning. Teamet krever fordypning innenfor ulike fagområder slik som historie, statsvitenskap, psykologi og sosiologi. Det er kanskje nettopp temaets kompleksitet, og min mangeårige interesse for regionen, som motiverte meg til å skrive om temaet.

Til tross for at litteratur knyttet til jugoslavisme er begrenset, kan vi likevel finne noen veldig gode referanser. Blant disse er det verd å trekke frem det viktige arbeidet til den serbiske historiker Dejan Djokić som har vært editor av boken *Yugoslavism: Histories of a Failed Idea, 1918-1992*. Boken er en samling av arbeid fra noen av de fremste eksperter på Jugoslavia. Her finner vi blant annet arbeid til Jugoslavia-eksperten Dennison Rusinow, den serbisk-britiske historiker Stevan Kosta Pavlović (Stevan Kosta Pavlowitch), den serbiske historiker Andrej Mitrović, de kroatisk statsvitere Tihomir Cipek og Dejan Jović, den slovenske akademiker innenfor kulturelle studier Mitja Velikonja, den franske historiker Xavier Bougarel, den amerikanske historiker John R. Lampe, den anerkjente serbiske historiker Ljubinka Trgovčević-Mitrović, samt flere andre prominente akademikere med spisskompetanse på Jugoslavia og Balkan. I den forbindelse er det også verd å trekke frem arbeid til Đorđe Tomić, Aleksandar Pavković, Duško Sekulić, Mark Mazower, Pieter Troch, Ranka Gašić, og allerede nevnte Pavlos Hatzopoulos.

1.3 Metode

Jeg kommer til å benytte meg av ulike metoder i oppgaven. Blant metodene som blir tatt i bruk, og som jeg vil jeg trekke frem, er den hermeneutiske metoden, periodiseringsmetoden og den komparative metoden. Metodene som er valgt anser jeg som best egnet tatt oppgavens problemstilling, struktur, kildegrunnet og teamet.

1.3.1 Den hermeneutiske metoden

Den hermeneutiske metoden er utformet av blant andre filosof Hans-Georg Gadamer i verket *Wahrheit und Methode (Sannhet og metode)* fra 1960. Den sier at vi mennesker er formet av vår tid og bakgrunn. Når vi prøver å forstå fortiden, gjør vi det gjennom egen forhåndsforståelse. Våre forutsetninger former spørsmålene og farger svarene. Samtidig, og selv om vi tar utgangspunkt i vår egen forhåndsforståelse, kan vi endre vår horisont etter hvert som vi fordyper oss i materialet fra fortiden.

Hermeneutisk fremgangsmåte er en syklus eller en sirkel. Som regel starter vi med en forhåndsforståelse (eller fordommer) preget av vår samtidig når vi tilnærmer oss en oppgave. Deretter beveger vi oss i materialet, som oftest omfattende mengder med historiske kilder eller teorier, som kan gi oss en plausibel forklaring. Underveis oppdager vi nye momenter som vi ikke visste fra før av, før vi gjennom denne nye kunnskapen forstår bedre fortiden vi studerer. Med ny innsikt og kunnskap, samt informasjon som vi tidligere trodde var irrelevante, går vi tilbake og reformulerer problemstillingene. Med en slik sirkel-tilnærming får vi enda mer innsikt og bedre forståelse av fortiden.

Den engelske idéhistoriker Robin Georg Collingwood forklarer den hermeneutiske metoden slik:

Hvis en historiker skal forstå en historisk handling, for eksempel en ordre en romersk keiser har gitt, må han forestille seg den situasjon som keiseren forsøkte å hankses med, og han må forestille seg den slik keiseren forestille seg den. Så må han selv finne ut – som om keiserens situasjon var hans egen – hvordan en slik situasjon kunne takles; han må se de mulige handlingsalternativene, og grunnene til å velge det ene fremfor det andre (Lund 2009: 41).

Det er samtidig viktig å være klar over svakheten ved den hermeneutiske metoden, som kan formuleres med spørsmålet: hvordan er det mulig å forstå hva noen egentlig tenkte? Det er vanskelig å vite når en historiker har nådd endelig forståelse for en historisk hendelse eller et konsept. I tillegg er det ikke slik at alle viktige historiske beslutninger eller handlinger har vært rasjonelle. Den britiske filosof, historiker og arkeolog Robin George Collingwood mener at vi må forstå personens målsetting, deretter hvordan vedkommende oppfattet situasjonen, og til slutt hvordan han eller hun mente at målet kunne nås. Med andre ord vi prøver å forstå

tankegangen og hvordan handlingene ble sett som middel til å nå målet (Kjeldstadli 1999: 122).

Ifølge den norske historiker Ingar Kaldal er hermeneutikk i dag nærmest brukt synonymt med interpretasjon og tolkingslære (Kaldal 2002: 41). Metoden kommer dermed til nytte når jeg skal tolke og forklare hvorfor de ulike sørslaviske grupper opptrådte som de gjorde, hvorfor tolket de konseptet av jugoslavisme ulikt, og hvorfor hadde de ulik tilnærming til Jugoslavia som stat eller politiske felleskap. Det å forstå hva de ulike grupper måtte hankses med i de ulike perioder, hvordan de selv forestilte perioden de levde under, samt hvilke mål de ønsket å oppnå med Jugoslavia, er også kjernen i forståelsen av jugoslavisme som konsept.

1.3.2 Periodiseringsmetoden

Den tyske historiker Jörn Rüsen mener at historikere ikke arbeider ut fra allmenne lover. Den historiske fortellingen har som formål å ta med det som var uventende eller det ekstra som gjorde at situasjonen ikke ble slik en skulle vente ut fra den allmenne lovmessigheten. Det er disse tilfeldighetene som skaper en åpning for historiske mennesker til å handle (Kjeldstadli 1999: 125). Metoden går ut på at en historiker skal fortelle om begivenhetsforløpet fra begynnelse til slutt, gangen fra én tilstand til en annen. Forklaringen ligger da i selve fortellingen.

Ifølge den norske historiker Knut Kjeldstadli jakter en historiker på mønstre eller tendenser. Historikere er i særlig grad interessert i utviklingstendenser som synes å bevege seg i samme retning eller samme takt, for det er da vi prøver å finne en sammenheng. I noen tilfeller ser vi ikke noe mønster, men en rekke bevegelser som antyder utviklingens tilfeldighet. Andre ganger ser vi en konstant og uforanderlig tilstand eller rettlinjet utvikling i én retning (Kjeldstadli 1999: 219).

Det å studere stabilitet og forandringer over tid innebærer å periodisere. Ved hjelp av periodisering kan vi si om et visst tidsrom var forskjellig fra tiden før (Kjeldstadli 1999: 221). Periodiseringsmetode, i konteksten av denne oppgaven, blir dermed benyttet med formål om å identifisere endringer i jugoslavismens innhold. Periodisering av jugoslavisme gir en bedre forståelse og forklaring på hvordan de ulike elementer eller faktorer, slik som for eksempel ekstern trussel, regimets karakter, politikk og ideologi, påvirket selve oppfattelsen av jugoslavismen og formålet med Jugoslavia. Periodisering gir også en mer oversiktlig oppgave

med klare tidsbegrensende rammer for når et fenomen oppstår og når fenomenet endrer karakter.

1.3.3 Den komparative metoden

Komparasjon av historiografien kan vi spore helt tilbake til John Stuart Mill og hans skille mellom *method of agreement* og *method of difference* (Melve 2009: 63). I tillegg til historiefaget var metoden mye brukt i sosiologifaget – blant annet av sosiologiens tungvektene som Max Weber (1864-1920) og Émile Durkheim (1858-1917). I sin snevre forklaring har den komparative metoden som fokus å finne forskjeller og likheter i forhold til minst to sammenlignbare tolkninger. I sin mer utvidende forklaring finner vi flere variasjoner av den komparative metoden. Denne variasjonen finner vi ikke bare mellom ulike disipliner, men også innenfor hver disiplin (Melve 2009: 65).

Ifølge de amerikanske historikere og sosiologer Margaret Somers og Theda Skocpol finnes det tre distinkte logikker i komparativ historie: komparativ historie som makrokausal analyse, komparativ historie som stadfesting av teorier og komparativ historie som kontrasterende (Melve 2009: 64). Den amerikanske sosiolog, statsviter og historiker Charles Tilly tilføyer den komparative metoden en annen typologi: den individualiserende, den universaliserende, den variasjonssøkende og den overgripende sammenligningen (Melve 2009: 64).

Den tyske historiker Hartmut Kaelble kategoriserte den komparative metoden ut fra formålet med forskningen og la frem en slik inndeling: den analytiske, den opplysende og dømmende, den forstående og den identitetsskapende sammenligningen. Den analytiske typen til Kaelble rommer alle typene til Skocpol og Somers, samt de til Tilly, og vektlegger således mer de normative formålene ved metoden (Melve 2009: 65).

Uavhengig av den skisserte typologien, blir den komparative metoden innenfor rammene av denne oppgaven benyttet med formål om å finne likheter og ulikheter knyttet til tolkninger av de ulike konsepter slik som stat, nasjon, nasjonalisme, identitet og jugoslavisme. Dette innebærer at jeg ved hjelp av utvalgt og relevant litteratur prøver å finne både akademisk konsensus og akademisk uenighet, samt bruker dette grunnlaget med formål om å forklare prosesser over tid knyttet til selve konseptet eller teorien som behandles. Verd å nevne at historikere er mer opptatt av kontraster enn av likheter når de sammenligner (Melve 2009: 65), undertegnede er slik sett ikke annerledes.

Den norske samfunnsforsker Ottar Brox forklarte mente at det som skiller en analytisk og en empirisk modell er at den empiriske modellen omfatter hypoteser, det vil si påstander om verden, som kan etterprøves (Kjeldstadli 1999: 144). En analytisk modell omfatter ikke påstander som kan være sanne eller falske. En analytisk metode skiller seg dermed vesentlig fra for eksempel den hypotetisk-deduktive metoden der vi fremmer en påstand (eller hypotese) for så gjennom testing (som regel observasjon) falsifiseres eller verifiseres påstanden.

Den franske historiker Marc Bloch (1886-1944) hevdet at komparasjon har tre funksjoner: teste årsakshypoteser, oppdage det unike ved ulike samfunn og formulere problem for videre forskning (Melve 2009: 68). Det er nettopp dette som blir fokuset i denne oppgaven. Målet med oppgaven er ikke å lande på en sikker viten ved hjelp av en empirisk-vitenskapelig metode, men å analysere og legge frem de ulike tolkninger i forhold til et eller flere fenomen ved å sammenlikne dem.

Viktig å nevne at den komparative metoden har vært utsatt for en del kritikk. Antropologen Edmund Leach og sosiologen Samuel Eisenstadt har avvist at det finnes en spesifikk komparativ metode. Det samme er blitt hevdet av den norske sosialantropologen Fredrik Barth (Melve 2009: 67). En av svakhetene til den komparative metoden er at den kan bidra til at man overser en rekke strukturer, prosesser og hendelser som kan være sentrale for forståelsen av det man forsker på. I tillegg kan sammenligning av for eksempel sekundære kilder være utfordrende fordi de ulike forfattere kan ha basert sine funn på ulikt grunnlag. Med andre ord, de tilgjengelige kildene svarer ikke på de spørsmål som ligger til grunn for den komparative undersøkelsen (Melve 2009: 73).

Spørsmålet i forhold til det ovennevnte blir da om den asymmetriske sammenligningen er et alternativ? Hvis vi tar som utgangspunkt at en god del av den intellektuelle energien er lagt ned i valget av objektet man forsker på, samt at komparasjon ikke bare har en rolle ved å finne likheter og ulikhet men har også en kritisk etterprøvde funksjon, er svaret på spørsmålet: ja.

Avslutningsvis er det også viktig å gjøre oppmerksom på at den komparativ-historiske analysen har vært et ledende sted for både utvikling av nye konsepter og etablering av nye metoder for bruk av konsepter. Komparativ-historiske forskere har tilbudt ledende definisjoner for mange av de viktigste samfunnsvitenskapelige begrepene, slik som

kapitalisme, demokrati, konservatisme, føydalisme, liberalisme, nasjonalisme og sosialisme. Mange av disse begrepene kommer til å ha en sentral rolle i denne oppgaven.

2 Teori om nasjonal identitet

Målet med dette kapitlet er å få et bedre grunnlag for forståelse av konseptet nasjonal identitet. Dette gjør jeg ved å se nærmere på begrep slik som stat, nasjon, nasjonalisme og identitet. Kapitlet kommer til å fungere som et teoretisk fundament til det neste kapitlet hvor jeg analyserer konseptet jugoslavisme.

Jeg gjør allerede oppmerksom på at noen fasitsvar knyttet til nasjonal identitet finnes ikke. Det som finnes er ulike tilnærminger og ulike tolkninger. Kapitlet baserer seg på arbeid og teorier til noen av fremste eksperter på nasjon, nasjonalisme og identitet. Blant disse ønsker jeg å trekke frem arbeid til Anthony D. Smith, Eric Hobsbawm, Benedict Anderson, Ernest André Gellner, Andrew Heywood, Bernard Eric Jensen, Øyvind Østerud og Stein Rokkan.

2.1 Stat og nasjon

Når vi snakker om stat vil nok mange få assosiasjoner med nasjon – og omvendt. Kanskje ikke så overraskende da nasjonalstaten har vært det mest kjente konseptet for samfunnsorganisering i snart 200 år. Slik sett er det logisk at mange finner nasjonen og staten synonymt med hverandre. I denne konteksten er derfor hensiktsmessig å stille noen relevante spørsmål: Er stat og nasjon i realiteten det samme? Snakker vi om to konsept som forutsetter hverandre eller snakker vi om to ulike konsept? Hvordan ble stater dannet og hvordan oppstår nasjoner?

2.1.1 Hva kom først – staten eller nasjonen?

Det er ikke tilfeldig at jeg starter med statskonseptet. Staten som konsept, sett ut fra et historisk perspektiv, er mye eldre enn nasjonskonseptet. Både gamle Mesopotamia og Egypt – dannelser som går flere tusener år tilbake i tid – var alle en form for statsdannelse. Det samme kan vi si om antikkens bystater som Athen og Sparta, samt senere statsdannelser som Romerriket, Det habsburgske riket og Det osmanske riket.

Også i moderne tid finner vi eksempler der staten kom før nasjonen. Man kan for eksempel hevde at nordmenn *fikk en stat i fanget* i 1814 (Lund 2009: 58). Den nye staten Norge manglet noe så fundamentalt som eget språk og felles hukommelse – det vil si en historie om hvem nordmenn var, hvor kom de fra og hvor skulle de. I Norges tilfelle ble det først skapt en stat, deretter satt man i gang arbeidet med å skape en nasjon. Det samme kan man si om samlingen av Italia i andre delen av 1800-tallet. Den italienske politiker Massimo d’Azeglio (1798-1866) uttalte i det første parlamentsmøte i det nydannende Italienske kongedømme: *Vi har dannet Italia. Nå må vi danne italienerne.*

Det er samtidig viktig å presisere at det ikke alltid er slik at staten blir dannet før nasjonen. Vi har en rekke eksempler der nasjonale krefter var den største bidragsyter til dannelse av en stat. Mange av slike eksempler finner vi i etterkant av Første verdenskrig der en rekke stater ble dannet med utgangspunkt i ruiner av gamle imperier – deriblant Tsjekkoslovakia, Romania, Ungarn og Jugoslavia.

2.1.2 Hva er en stat?

Diskusjoner angående hva er en stat, og hva bør den være, kan spores tilbake til sosiale kontraktteoretikere fra det 17. århundre slik som Thomas Hobbes og John Locke. De var blant annet opptatt av spørsmål knyttet til politisk forpliktelse til staten, det vil si om individet er forpliktet til å adlyde og respektere staten. Ifølge disse teoretikere har staten oppstått av en frivillig avtale, eller sosial kontrakt, laget av individer som anerkjente at bare etablering av en suveren makt kunne beskytte dem mot naturtilstandens usikkerhet, uorden og brutalitet. Uten en stat hadde individer misbrukt, utnyttet og slavebundet hverandre.

Hobbes mente at stabilitet og orden kan kun sikres gjennom etablering av en absolutt og ubegrenset stat med makt som verken kunne utfordres eller stilles spørsmål ved. Med andre ord, innbyggerne står overfor et valg mellom absolutisme og anarki. Locke utviklet på sin side et mer liberalt forsvar av den begrensede staten. Etter hans syn er formålet med staten veldig spesifikt: den er begrenset til å forsvare et sett av *naturlige*, eller *gudgitte*, individuelle rettigheter slik som liv, frihet og eiendom (Heywood 2007: 93).

I henhold til den tyske økonom og sosiologen Max Webers klassiske definisjon, kjennetegnes en stat av at makthaverne har et legitimt monopol på bruk av fysiske maktmidler (Heywood 2007: 91). Staten kjennetegnes dermed ved at myndighetene har legitimt monopol

på voldsbruk. Ifølge Weber håndheves denne legitime bruken av tvangsmidler ved hjelp av væpnede styrker, politi og domstoler. Webers definisjon legger dermed til grunn eksistens av statlig institusjoner.

Når vi snakker om Weber er det viktig å poengtere at Weber anså ikke staten og nasjonen som ett og samme. Staten var for Weber en organisasjonsform, politisk institusjon og maktmonopol, mens han betraktet nasjonen som en idé, vilje til samhörighet og kulturfellesskap. Weber vektla statens evne til å overleve ved styrking av nasjonal solidaritet, mens nasjonen bevarte sin kulturelle identitet gjennom statsmaktens beskyttelse (Østerud 2005: 158). Slik sett kan vi hevde at Weber anså staten som et politisk felleskap og nasjonen som et kulturelt felleskap, samtidig som han identifiserte et slags avhengighetsforhold mellom de to.

Ifølge den britisk-tsjekiske filosofen og sosialantropologen Ernest André Gellner, bør enhver diskusjon om hva er en stat begynne med Max Webers berømte definisjon. Ifølge Gellner er staten den institusjon, eller sett av institusjoner, som er spesifikt opptatt av håndheving av orden. Staten eksisterer der spesialiserte ordenshåndhevende instanser, som politistyrker og domstoler, har skilt seg ut fra resten av det sosiale livet (Betts 2008: 338). Gellner, på lik linje med Weber, skiller dermed mellom politiske og sosiale institusjoner.

For den anerkjente sosiologen og historiker Anthony D. Smith er stat *primarily the political community, no matter how artificially organized...* (Smith 1991: 26). Ifølge Smith utøver staten *a monopoly of coercion and extraction within a given territory* (Smith 1991: 14). Smith er dermed enig med både Weber og Gellner når han definerer staten som et politisk felleskap, samtidig som han tilføyer definisjonen et nytt element – nemlig et territorium. Smith selv påpeker at det er noen overlappende elementer i begrepene nasjon og stat, samtidig som han betrakter disse som to ulike konsepter (Smith 1991: 14-15).

Den britiske statsviteren Andrew Heywood mener at de ulike tolkninger av en stat kommer av at staten har blitt forstått på tre vidt forskjellige måter: fra et idealistisk perspektiv, et funksjonalistisk perspektiv og et organisatorisk perspektiv. Den idealistiske tilnærmingen til staten gjenspeiles tydeligst i den tyske filosofen Georg Wilhelm Freidrich Hegels skrifter og verk. Hegel oppfattet staten som et etisk fellesskap underbygget av gjensidig sympati. Den funksjonalistiske tilnærmingen til staten fokuserer på rollen eller formålet til statlige institusjoner. Her er staten definert som det settet av institusjoner som opprettholder orden og

leverer sosial stabilitet. Den organisatoriske tilnærmingen definerer staten som et sett av offentlige institusjoner som er gjenkjennelig ved at de er ansvarlige for den kollektive organiseringen og finansieres på offentlighetens bekostning (Heywood 2007: 90).

Den norske statsviter Øyvind Østerud definerer stat som *et påviselig politisk fenomen, med territorium, befolkning og synlige organisasjonstrekk* (Østerud 2005: 157). Jeg finner denne definisjonen som mest dekkende når vi prøver å forklare hva en stat er. Østerud inkluderer flere av de viktige elementene som jeg finner som vesentlige når man skal definere en stat, slik som politisk organisering, et territorium, en befolkning og institusjonelle ordninger.

2.1.3 Hvordan dannes stater?

I perioden med dynastiske riker hadde alt sitt utspring fra et sentrum. Der dagens moderne stater har klare grenser, var de dynastiske rikets grenser uklare og porøse. Kongedømmer var organiserte rundt et sentrum, samtidig som deres legitimitet sprang ut av guddommelighet og ikke fra befolkningen. Befolkningen var ansett som subjekter og ikke som innbyggere. I dette ligger også en del av forklaringen hvordan de førmoderne imperier og kongeriker klarte å kontrollere en heterogen befolkning (Anderson 2006: 19).

Formalisering av en slik moderne kan stat finner vi i Westfalen-traktaten av 1648. Behovet for en slik stat oppstod i samsvar med tapet av legitimiteten til det gamle systemet med imperier, kongedømmer, fyrstedømmer og bystater. Halshoggingen av Englands konge Charles Stuart I i 1649 under den første verdensrevolusjonen i moderne tid, er bare ett av mange eksempler på en slik utvikling.

Ifølge Smith var det tre revolusjoner som bidro til prosessen i dannelsen av moderne stater: 1) den administrative revolusjonen, det vil si utvikling av statlige institusjoner og byråkratisk styring, 2) økonomisk revolusjon i form av kapitalisme som resulterte i akkumulasjon av kapitalen og oppkomst av rike urbane senter, 3) den kulturelle revolusjonen, det vil si reformasjonskrigene som resulterte i sekulære studier slik som klassisk humanisme og vitenskap – som igjen resulterte i bedre kommunikasjonsmidler, infrastruktur og formidling (Smith 1991: 61).

Den amerikanske sosiologen, statsviteren og historiker, Charles Tilly, sa en gang: *war make the state* (Smith 1991: 27). Også ifølge Smith er krigføring, i form av militær mobilisering, et

viktig element i statsdannelsesprosessen. Samtidig er det verd å presisere at Smith ikke anser krig som den eneste faktoren til opprettelse og danning av stater. I den forbindelse trekker Smith også byråkratisering og sentralisering som viktige faktorer når vi snakker om dannelse av den moderne staten.

For å støtte opp Smiths påstand om veksten av statlig institusjoner som en viktig del i statsbyggingsprosessen, kan man trekke fram at offentlige utgifter i Frankrike økte med 40 prosent i perioden 1830-1850. I samme perioden økte de offentlige utgifter med 44 prosent i Russland, 50 prosent i Belgia, 70 prosent i Østerrike, 75 prosent i USA og 90 prosent i Nederland (Anderson 2006: 76). Denne byråkratiske utvidelsen, samt den byråkratiske spesialiseringen, bidro til utvikling av den moderne middelklassen.

Utvidelse av byråkratisk middelklasse skjedde stort sett i hele Europa – fra mest avanserte til mest underutviklede stater. I tillegg til dette ble periodiske folketellinger standardisert fra og med midten av 1800-tallet og gjennomført av styringsmaktene – noe som anses som statsdannende faktor. 1800-talls revolusjonerende utvikling i transport og kommunikasjon, slik som jernbane og telegraf, gjorde linken mellom sentrale myndigheter og deres borgere enda mer tettere.

Den britiske historiker Eric Hobsbawm gjør et klart skille mellom den klassiske oppfatningen av en moderne stat med har sitt utgangspunkt i revolusjonære ideer på 1700-tallet og det moderne konseptet av en stat som oppstod på 1800-tallet. Hos den førstnevnte er folket og staten likestilt, undersåttenes språk, kultur, etnisk karakter og felles historie er enten irrelevante eller av sekundær betydning for statsmakten. Dette konseptet av den moderne staten kobles gjerne til den amerikanske og franske revolusjonen og de revolusjonære ideene til den klassiske liberalismen.

I Frankrike, for eksempel, var nasjonaliteten i stor grad basert på fransk statsborgerskap. Dette gjenspeiles i blant annet at den franske republikken ikke hadde noen vanskeligheter å velge angloamerikaneren Thomas Paine til sin nasjonale forsamling (Hobsbawm 1992: 20). Den originale og revolusjonære ideen av fransk patriotismen var stat-basert mer enn nasjon-basert siden den var relatert til staten selv og ikke til etnisitet eller andre elementer av historisk kontinuitet. Språket var relevant kun av pragmatiske grunner. Sagt på en annen måte, med ordene til den britiske historiker James Matthew Thompson: *a Frenchman's country was merely that of it in which he happened to be born* (Thompson 1944: 121).

Det andre konseptet av den moderne staten, som vi finner i andre del av 1800-tallet, er gjerne det som vi i dag definerer som nasjonalstaten. Her snakker vi om moderne stater som oppstod som resultat av nasjonal vekking og nasjonalistiske programmer på 1800-tallet hvor etnisitet, felles språk, religion og felles historisk minne var sentrale elementer. Et godt eksempel på den sistnevnte er Tysklands samling.

Etter utviklingen til en nasjonalstat i andre delen av 1800-tallet, fikk staten etter hvert større økonomisk og sosialt ansvar, noe som førte til fremveksten av den sosialdemokratiske staten eller velferdsstaten. Perioden etter 1980-tallet er preget av en generell tilbakegang av staten gjennom deregulering, privatisering og innføring av markedsreformer i de offentlige tjenestene. Etter hvert som samfunn ble mer komplekse og flytende, måtte det utvikles nye styringsmetoder som lente seg mindre på hierarkiske statlige institusjoner og mer på nettverk og marked. Skillet mellom stat og samfunn er her mindre tydelig. I dag snakker vi gjerne om *konkurransesstaten*, *markedsstaten* eller den *postmoderne staten* (Heywood 2007: 104).

Det vi kan konkludere med er at stater har blitt dannet på ulike måter og i ulike perioder. Faktorer som sentralisering og byråkratisering, krig, økonomiske og politiske endringer, teknologiutvikling, samt fremkomsten og styrking av fellesinstitusjoner, er alle faktorer som har bidradd til fremkomsten av det som vi i dag anser som den moderne staten. Vi kan nok ikke tidfeste det eksakte tidspunktet for det moderne statskonseptet, men det er ganske bred enighet blant akademikere fra ulike fagområder at den moderne staten så dagens lys en gang på 1700-tallet. I den forbindelse vil nok mange vise til Den amerikanske og Den franske revolusjonen som et slags startskudd for den moderne staten.

2.1.4 Hva er en nasjon?

Eric Hobsbawm forklarer nasjonskonseptet ved å hevde at *vi vet hva en nasjon er så lenge du ikke spør oss om det, men vi kan ikke forklare eller definere den når du spør oss* (min oversettelse) (Hobsbawm 1992: 1).

Ifølge den norske historiker Ola Svein Stugu er nasjon som begrep tolket ulikt i ulike sammenheng. I konteksten av FN er nasjon brukt synonymt med stat, mens den i andre sammenhenger blir ofte forstått som et *folk* – uavhengig av om dette folket har sin egen stat eller ikke (Stugu 2008: 47). Utfordringen her er at også begrepet *folk* et svært upresist begrep.

På den ene siden blir begrepet brukt om det etniske fellesskapet, på den andre siden blir det sidestilt med statsborgerskap.

Disse to ulike oppfatningene av *folk* er også grunnen til to ulike tilnærminger i forhold til hva som konstituerer en nasjon. Den ene er det som gjerne blir sett på som romantikkens nasjonssyn hvor nasjonen er tolket som et fellesskap av mennesker med felles etnisk opphav og samme språk. Den andre tilnærmingen ser på nasjonen som et fellesskap av de individer som har statsborgerlige rettigheter i en stat – uavhengig av hvor de stammer fra. Dette skillet gjenspeiles i det allerede skisserte skillet mellom to ulike konsept av den moderne staten.

Et godt eksempel på romantikkens nasjonssyn finner vi i samlingen av Tyskland. Det var de tyske Grimm-brødrene som var de aller første kjente intellektuelle nasjonalister som, på slutten av 1700-tallet og utover, samlet, tolket og synliggjorde det de så på som folkelig og nasjonal kulturarv. Dette gjorde de gjennom samling av folkeminner, og utarbeiding av ordbøker og grammatikken av det tyske språket. Gjennom dette arbeidet stod de frem som både forskere og viktige aktører i byggingen av en felles kulturell identitet.

Det var likevel den sveitsiske filosofen og forfatteren Jean-Jacques Rousseau som først lanserte ideen om *nasjonal karakter* – et konsept som Rousseau gjorde til et sentralt element av det politiske livet. I sitt verk *Corse og Gouvernement de la Pologne* legger Rousseau vekt på *the importance of the national individuality and its maintenance through the cultivation and preservation of a nation`s manners and customs* (Smith 1991: 88). Rousseau mente at ethvert folk må ha egen karakter. Hvis en slik karakter ikke eksisterer, må folket gis en karakter (Smith 1991: 75).

Rousseaus tilnærming til nasjonskonseptet har mange likhetstrekk med tilnærmingen til en annen viktig bidragsyter når vi snakker om nasjoner – nemlig den tyske dikteren, filosof og teolog Johann Gottfried von Herder. For Herder har hver nasjon sitt særegne geni, sin egen måte å tenke, handle og kommunisere på, og vi må jobbe for å gjenopplage det unike geniet og den særegne identiteten (Smith 1991: 75). Sagt på en annen måte, nasjoner skiller seg fra hverandre ved at enhver nasjon har egne karakteristikk og en egen *unikhet*. Det *unike* med enhver nasjon er dermed et sentralt element både hos Herder og Rousseau. Dette fører til spørsmålet: hva er disse karakteristikk som kjennetegner nasjoner og som skiller dem fra hverandre?

Heywood definerer nasjon som *et komplekst fenomen som er skapt av en samling av kulturelle, politiske og psykologiske faktorer* (min oversettelse) (Heywood 2007: 110). Kulturelt sett er nasjonen en gruppe mennesker som har felles språk, religion, historie og tradisjoner. Politisk er nasjon en gruppe mennesker som anser seg selv som naturlig politisk samfunn. Psykologisk er nasjon en gruppe mennesker som kjennetegnes ved lojalitet eller hengivenhet i form av patriotisme (Heywood 2007: 110). Hvis vi legger til grunn denne tilnærmingen til Heywood, er den nevnte *unikheten* ved enhver nasjon å finne både i kulturelle, politiske og psykologiske karakteristikk – noe som gir oss et veldig bredt aspekt av faktorer som definerer en nasjon.

I en tekst fra 1882 ved navn *Hva er en nasjon?* hevdet den franske historikeren Ernest Renan at nasjonen er *kollektiv erindring og felles bevissthet, vilje til fortsatt felleskap, et spørsmål om solidaritet og gjensidig tillit snarere enn gitte egenskaper* (Østerud 2005: 158). Det som er interessant her er at Renan legger ikke til grunn typiske egenskaper som vi i dag gjerne forbinder med en nasjon, slik som etnisitet, språk, felles historie eller spesifikt geografisk territorium. Tar vi Renans tilnærming som utgangspunkt, kan vi hevde at enhver folkegruppe som oppfatter seg selv som nasjon *er* nasjon.

For Anthony D. Smith er nasjon en *navngitt populasjon som deler felles historisk territorium, felles myter og historiske minner, en offentlig massekultur, felles økonomi og felles juridiske rettigheter og plikter for alle medlemmer* (min oversettelse) (Smith 1991: 14). En annen viktig faktor som står sentralt i Smiths tilnærming, er etnisitet:

What, after all, is the *raison d'être* of any *nation* (as opposed to state), if it is not also the cultivation of its unique (or allegedly unique) culture values? Ethnic distinctiveness remains a *sine qua non* of the nation, and that means shared ancestry myths, common historical memories, unique cultural markers, and a sense of differences.... In the modern nation they must be preserved, indeed cultivated, if the nation is not to become invisible (Smith 1991: 70).

Smith mener at de unike kulturelle verdier som kjennetegner enhver nasjon er nettopp det som skiller en nasjon fra en stat. I denne konteksten trekker Smith frem etnisk særpreg som et viktig element. Etnisk særpreg identifiseres her i form av felles myter, felles historiske minner, unik kultur og følelsen av å være annerledes. I tillegg trekker Smith frem felles verdier, symboler og tradisjoner når han sier at nasjonen *is also called upon to provide a social bond between individuals and classes by providing repertoires of shared values, symbols and traditions* (Smith 1991: 16).

Kanskje den meste kjente teorien, når vi snakker om nasjoner, finner vi hos den irske statsviter og historiker Benedict Anderson, som mener at nasjoner er *forestilte felleskap* (*imagined communities*). Ifølge Anderson er en nasjon et felleskap med kapasitet til å forestille seg selv som et felleskap (Anderson 2006: 192). Anderson selv forklarer bruk av begrepet *forestilt* med at medlemmer av nasjonen vil aldri bli kjent med de fleste av deres med-medlemmer, aldri møte dem, snakke med dem eller høre om dem, men likevel ha en slags abstrakt solidaritet til andre med-medlemmer eller følelse av tilhørighet til et spesifikt felleskap (Anderson 2006: 6). I den forbindelse er det verd å nevne at denne *forestillingen* om tilhørigheten og solidariteten gjelder ikke bare i forhold til med-medlemmer som er i livet, men også i forhold til med-medlemmer av samme felleskapet som enten er døde eller som enda ikke er født.

Når vi snakker om Andersons konsept om forestilte felleskap, er det også viktig å presisere at Anderson betrakter ikke konseptet som en ren abstrakt idé. Dette dreier seg heller ikke om nasjoner er falske eller genuine. Det som Andersons teori tar som utgangspunkt er spørsmålet om *hvordan* nasjoner er forestilt. Ifølge Anderson skiller samfunn seg fra hverandre i måten de er forestilt på, og ikke i form av om hvor falske eller genuine de er (Anderson 2006: 6).

I Andersons tilnærming er nasjoner forestilt som begrensende, det vil si i form av at ikke alle mennesker tilhører én og samme nasjon. Samtidig foreligger det en forestilling om at det finnes andre nasjoner. I motsetning til for eksempel kristendom, hvor vi i visse perioder finner sterke tendenser om en universell og global dominans der alle mennesker i verden er blitt kristne, nasjonalistene drømmer ikke om en tilstand der alle mennesker tilhører *deres* nasjon. Nasjonskonseptet var født i perioden av opplysningstid og revolusjoner der sterk motstand til de tradisjonelle hierarkisk-dynastiske systemer var en viktig og samlende faktor. Nasjoner fra denne perioden drømte om å være frie fra dette førmoderne systemet, og denne friheten fant de i forestillingen om suverenitet (Anderson 2006: 50).

Ifølge Ernest Gellner er nasjoner, som naturlig og gudgitt måte å klassifisere mennesker på eller som en iboende politisk skjebne, en myte (Betts 2008: 344). I den forbindelse mener Gellner at vi ikke må akseptere myten. Gellner mener at nasjoner ikke er skrevet inn i tingenes natur, de utgjør ikke en politisk versjon av læren om naturtyper. Nasjonalstater er heller ikke etniske eller kulturelle gruppers åpenbare og endelige skjebne. Kulturer eksisterer, men de er ofte overlappende og sammenvevd (Betts 2008: 345).

Hobsbawm ser på fortellinger om lang nasjonal fortid og kultur som oppfunne tradisjoner som har som bevisst formål å kanalisere og kontrollere energien i menneskemassene som nylig har blitt dradd inn i et statssamfunn (Stugu 2008: 51). Det vi kaller for historiekulturelle element blir således i hovedsak en kulturell konstruksjon som ofte kan anses som et redskap for bevisst manipulasjon. Nasjoner er derfor konstruerte slik at medlemmer av nasjonen lettere kan bli manipulert og utnyttet til politiske, økonomiske og andre formål (Stugu 2008: 51).

Hobsbawm mener at ordet *nasjon* har endret seg gjennom tiden, i særlig grad på slutten av 1800-tallet når bruken av begrepet ble satt i konteksten av nasjonalismen. Hobsbawm betrakter dermed ikke nasjonen primært som en uforanderlig sosial enhet, men som et historisk konsept tilhørende en spesifikk historisk periode. Ifølge Hobsbawm er det meningsløst å diskutere nasjonalitet så lenge denne ikke er relatert til en stat eller en nasjonalstat (Hobsbawm 1992: 9).

Ifølge den kroatisk-amerikanske historiker Ivo Banac bør begrepet nasjon, foruten de kulturelle kriteriene for nasjonalitet som inkluderer skikkene, karakteren og psykologien til hvert folk, også inkludere noen historiske premisser. For Banac er hver nasjon et produkt av spesifikk utvikling. Tradisjoner eller minnene om tidligere suverenitet er ofte en del av dette (Banac 1984: 23). Nasjoner er derfor definert av kulturelle kriterier, det vil si et sett med egenskaper som også inkluderer en særegen historisk bevissthet, emosjonell troskap, så vel som institusjonell og religiøs adskilthet (Banac 1984: 24). Med dette drar Banac inn et nytt element i nasjonskonseptet, nemlig religion.

Den engelske filosofen John Stuart Mill knyttet nasjonalitet til demokrati ved å påpeke at folket av en nasjon har *desire to be under the same government, and desire that it should be government by themselves or a portion of themselves exclusively* (Hobsbawm 1992: 19). Mills tilnærming er klassisk liberal-demokratisk der folkesuverenitet står sentralt i tilnærmingen til nasjonskonseptet og nasjonalitet. Her utgår statens legitimitet fra folket, dermed er stat og nasjon to sider av samme sak.

Et annet moment ved John Stuart Mill som jeg finner interessant, er hans rettferdiggjøring av irsk nasjonalisme med bakgrunn i at de (irer) var tilstrekkelig mange til å være kapable til å danne en respektabel nasjon (Hobsbawm 1992: 31). Denne forestillingen om at kun de store nasjoner kan danne uavhengige nasjonale stater var ikke forbeholdt kun John Stuart Mill. Den franske politiker Louis-Antoine Garnier-Pagés hevdet at det er *latterlig* at Belgia og Portugal

skulle være uavhengige nasjoner, rett og slett fordi de var for små. Det var derfor at begrepet *balkanisering*, der en rekke mindre stater dukket opp på Balkan på 1800-tallet, har fremdeles negativ konnotasjon – nærmest som en politisk fornærmelse.

Ifølge Østerud er nasjonen *en folkegruppe med felles kulturelle kjennetegn, uavhengig av formelle statsgrenser* (Østerud 2005: 157). Her er det verd å bemerke seg at Østeruds definisjon legger ikke til grunn en stat som en forutsetning for nasjonen. Slik sett skiller Østerud seg fra Max Weber som legger til grunn et statssystem som forutsetning for det moderne nasjonsbegrepet ved å vektlegge statens evne til å overleve gjennom styrking av nasjonal solidaritet, samt bevaring av nasjonens kulturelle identitet gjennom statsmaktens beskyttelse.

En stat er ikke nødvendigvis en forutsetning for en nasjonsdannelse eller nasjonens eksistens. Det er mange eksempler på nasjoner som ikke er knyttet til én stat eller hvor nasjonen er statsløs. Jøder (som nasjon) er et godt eksempel på det, det samme gjelder for dagens kurdere. Når det er sagt, det er et viktig poeng at enhver nasjon ser det som fordelaktig, og i mange tilfeller har det som sitt fremste politisk mål, å tilhøre en stat – som oftest et territorium med en historisk betydning for den konkrete nasjonen.

Ifølge Østerud er folk som danner en nasjon bundet sammen gjennom etnisk identitet, felles historie, religion, språk eller andre samlende kulturtrekk (Østerud 2005: 157). Her er det viktig å presisere at et kulturelt felleskap kan inneholde og bestå av flere og ulike variabler, alt avhengig hva vi legger i begrepet *kultur*. Jeg velger å tolke kulturelt felleskap som et sett av felles verdier etablert gjennom felles kulturelle koder, sosiale bånd og sosiokulturelle institusjoner.

2.1.5 Når og hvordan ble nasjoner til?

I Vest-Europa var nasjoner i stor grad dannet uten planlegging. Utenfor Vesten var de i stor grad et resultat av nasjonalistiske formål og bevegelser (Smith 1991: 100). I flere hundre år var imperie-staten og monarkiet den eneste kilden til politisk legitimitet. Det var ingen andre alternativer. Med fremkomsten av nasjoner, fant man en annen politisk legitimitet: folket selv og dets suverenitet (Smith 1991: 130). Ettersom det politiske felleskapet ikke lenger kom til uttrykk i den eneveldige kongemakten, hvor statsmakten var en legal og arvelig institusjon der hensyn til kulturelle elementer var irrelevante, ble tomrommet fylt av den nye forestillingen

om nasjonalitet. Nasjonen ble det nye båndet mellom borgere, det nye symbolet på likeverdig felleskap og frivillig tilslutning. Prinsippet om folkesuverenitet la dermed grunnlag for nasjonalstaten som forestilling og program (Østerud 2005: 159).

Ifølge Anderson vokste forestillingen om nasjon når fundamentale kulturelle konsepter, som alle var produkt av antikken, mistet sitt grep over menneskets sinn. Dette var en sakte prosess, først i Vest-Europa deretter andre steder, og under påvirkning av økonomiske endringer, oppdagelser og økende grad av kommunikasjon som til slutt førte til harde kiler mellom kosmologi og historie. Dermed var det ingen overraskelse at søken etter nye måter for å knytte brorskap og bånd på var i gang (Anderson 2006: 36).

Anderson mener at det var kapitalisme og trykk-teknologi som skapte mulighet for ny form av forestilte felleskap (Anderson 2006: 46). Ifølge Anderson er det veldig nærsynt å tro at samfunn av nasjoner simpelthen vokste som erstatning til tidligere former for tilhørighet, slik som trossamfunn og dynastiske riker. Noen fundamentale endringer skjedde i perioden av opplysningstid som gjorde nasjon mulig (Anderson 2006: 22). I den konteksten er det viktig å trekke frem den sekulære vitenskapen, bøker, romaner og aviser som ga nasjonskonseptet tekniske midler.

Ifølge Hobsbawm må det nasjonale spørsmålet settes i konteksten av politisk, teknologisk og sosial transformasjon. Nasjonalt språk, for eksempel, kunne ikke bli standardisert uten trykkteknologien og utbredte leseferdigheter, dermed også utbredt skole- og utdanningssystem. Nasjoner må derfor analyseres i konteksten av politiske, tekniske, administrative, økonomiske og andre relevante fenomener. Disse fenomener er riktig nok, og i hovedsak, skapt ovenfra, men kan ikke forstås hvis vi ikke analyserer dem nedenfra. En slik analyse betyr analyse av ordinære mennesker og deres antagelser, håp, lengsler og interesser (Hobsbawm 1992: 10).

Hobsbawm mener at en slik analyse (eller studie) av ordinære mennesker på ingen måte er en lett øvelse. Det krever at vi analyserer en nasjon fra et perspektiv som verken inkluderer regjeringer, talsmenn eller nasjonalistiske aktivister, men som analyse av ordinære personer som er objekter for propaganda og handlinger fra de nevnte aktører. Ifølge Hobsbawm har denne jobben blitt enklere ved hjelp av sosialhistorie som har lært oss hvordan forske på historie av ideer, meninger og følelser på et sub-litterært nivå (Hobsbawm 1992: 11).

Den første perioden med nasjonalisering var preget av slagord som frihet, likhet og brorskap. Nasjon var et nytt fenomen og dermed også en motsetning til konservatisme og tradisjonisme. I dette ligger også svaret på hvorfor denne ideen om nasjon ble først omfanget av liberale krefter (Hobsbawm 1992: 40). Den neste fasen med nasjonalisering kom med revolusjonen av 1848, også kalt *Folkets vår* eller *Nasjonenes vår*. For de fleste av mennesker handlet denne revolusjonen om innføring av konstitusjonelt styre, uavhengighet, samling av nasjonale grupper og avskaffing av føydalismen (Palmer et al. 2002: 475).

Kun Det russiske imperiet og Storbritannia unngikk revolusjons vrede i 1848. En av konsekvensene til revolusjonen av 1848 var styrking av de konservative kreftene i Europa som etter 1848 så på revolusjoner med alarmerende øyner. Derfor ble revolusjonære ideer i etterkant av 1848 undertrykt med militær makt. Til en viss grad tilfredsstilte styringsmaktene av 1850- og 1860-tallet enkelte av de revolusjonære kravene, slik som nasjonal samling og konstitusjonelt styresett med begrenset representasjon, men de gjorde dette ved å styrke sin egen autoritet. Den undertrykte revolusjonen av 1848 etterlot seg klassefrykt og klassekonflikter (Palmer et al. 2002: 476).

Det nasjonale spørsmålet begynte for alvor å ta form fra og med 1880-tallet (Hobsbawm 1992: 43). Ikke bare ble dette identifisert i form av de ulike nasjonale krav og agitasjoner de forskjellige regjeringer måtte forholdet seg til, men også i form av at de politiske partiene søkte mobilisering av velgere på nasjonal basis. Ganske raskt ble det viktig hva den ordinære mannen og kvinnen følte og mente om nasjonalitet (Hobsbawm 1992: 44-45).

Den norske statsviter Stein Rokkan beskrev nasjonsbygging gjennom faser av politisk utvikling. Først erobrer statsmakten territorium gjennom administrasjon slik som skatteopprekking og kommunikasjoner. Deretter finner vi språklig og kulturell standardisering gjennom skolevesen og assimilering av minoriteter. Til slutt får vi politisk deltakelse fra utkantbefolkningen og lavere samfunnslag gjennom offentlig omfordeling og velferdspolitik (Østerud 2005: 160).

Rokkan skisserte hvordan nasjonsbygging skaper utfordringer ved å påpeke at det er de territorielle opposisjonsbevegelser som setter grenser for nasjonsbyggingsprosessen. I tilfeller der utkanten blir presset til det ytterste fører det til krig, utskilling av territorier og til befolkningsforflytninger. Utvikling i funksjonelle motsetninger kan finne sted når en viss konsolidering av det nasjonale territorium har funnet sted. Denne utviklingen skjer via økende

interaksjon og kommunikasjon på tvers av lokalsamfunn og regioner, og de sprer seg gjennom en *sosial mobiliseringsprosess* (Rokkan 2010: 298).

I motsetning til de eldre nasjonalstater i Vest-Europa, som utviklet seg langsomt, var prosessen med nasjonsbygging i for eksempel Øst-Europa veldig brå. Dannelse av disse nasjonalstater skjedde i etterkant av oppløsninger av store imperier, dermed var prosessen for å finne en felles nasjonal-kulturell identitet preget av utfordringer og problemer. Den raske utviklingen ga ikke disse nasjoner tid til å få på plass de nødvendige institusjoner. Ifølge Rokkan representerer dette en fundamental forskjell mellom de eldre vestlige systemer og de nye stater som ble dannet etter oppløsningen av imperier (Rokkan 2010: 357).

2.1.6 Konklusjon

Det som er viktig å trekke frem når vi snakker om stat og nasjon, er at disse har ulik betydning og kan behandles separat som to ulike konsept, samtidig som det finnes et slags avhengighetsforhold mellom dem. I dette tilfellet er stat mye eldre konsept, mens nasjon er et konsept av moderne karakter – for det meste datert til det 18. århundre. En stat kjennetegnes i stor grad ut fra sine politiske institusjoner og defineres gjerne som et politisk felleskap, mens en nasjon er mer tolket og definert som et kulturelt felleskap.

Den første perioden med moderne statskonsept var basert på ideene og tankene rundt den klassiske liberalismen, og var i stor grad gjeldende hos de tradisjonelle og eldre stater i Vest-Europa – slik som England og Frankrike. Her var felleskapet i stor grad basert på statsborgerskapet istedenfor elementer basert på historisk og kulturell kontinuitet. I den andre perioden, det vil si i andre delen av 1800-tallet, hadde det moderne statskonseptet utviklet seg til det som vi i dag gjerne definerer som nasjonalstaten. Her er nasjonen i sentrum og nasjonale elementer for samhold er mer konsentrert rundt elementer som felles språk, felles etnisitet, felles historie og andre sosiokulturelle elementer.

Et annet moment som bør trekkes frem er at nasjoner er konstruerte felleskap – dannet som resultat av store samfunnsmessige omveltninger i perioden de oppstod. I hovedsak snakker vi om perioden på slutten av 1700-tallet der de første nasjonsbyggingsprosessene fant sted. Konseptet nasjon var resultat av sin tid, det vil si en periode der den tradisjonelle statsmakten (som regel i form av dynastisk monarki) og religionen mistet legitimitet, samt sluttet å fungere som en samlende faktor. Dette genererte behovet for en ny form for felleskap.

Fremkomsten av kapitalismen og demokratisering, samt utvikling i teknologi og innovasjon, var sterke bidragsytere i denne prosessen. Teknologien gjorde det mulig å mobilisere massene på en helt annen og mer effektiv måte enn før fordi man nådde langt flere med sitt budskap gjennom voksende utdanningssystem, bøker, aviser og andre informasjonskanaler. For første gang ble dette massebudskapet levert på *folkespråket*, noe som bidro til at langt flere enn tidligere kunne gjøre seg kjent med (og forstå) budskapet. Gjennom dette budskapet, frembragt enten av sentrale myndigheter, den intellektuelle eliten eller den nye og voksende middelklassen, skapte man en forestilling om et nytt felleskap.

Den moderne nasjonalstaten er på mange måter sammensmeltning av staten og nasjonen – med andre ord sammensmeltning av det politiske og det kulturelle felleskapet. Som regel er nasjonsbygging en prosess som går gjennom ulike faser av politisk utvikling. I den første fasen finner gjerne en sentralisering og byråkratisering av staten og samfunnet, blant annet gjennom felles forsvar, skatteoppkreving og kommunikasjon. I den andre fasen finner vi språklig og kulturell standardisering gjennom skolevesenet og assimilering av minoriteter. I den tredje fasen finner vi politisk deltakelse fra utkantbefolkningen og lavere samfunnslag gjennom offentlig omfordeling og velferdspolitikk.

I motsetning til de eldre nasjonalstater i Vest-Europa, var prosessen med nasjonsbygging i for eksempel Øst-Europa veldig brå. De sistnevnte nasjonalstater oppstod som regel i etterkant, og som følge av, oppløsningen av store imperier. Slike prosesser var ofte preget av raske endringer fra en tilstand til en annen, og en konsolidering av nasjonal-kulturelle identiteter var dermed ofte utfordrerne og problematisk. Den raske utviklingen ga ikke disse nasjoner tid til å få på plass de nødvendige institusjoner.

2.2 Nasjonalismens epoke

Mange vil hevde at nasjonalisme er den mest suksessfulle ideologien i moderne tid.

Nasjonalismens popularitet og suksess har vært så stor at den til tider har vært adoptert og kombinert med hver av de andre store ideologiene av moderne tid, slik som liberalisme, konservatisme, kommunisme, sosialisme og fascisme. Men i motsetning til alle andre *ismer*, har nasjonalisme aldri produsert sin store filosof eller teoretiker. Vi finner ingen Locke, Marx eller Weber innenfor nasjonalismen. Slik sett er nasjonalisme *mest gjennomgripende og minst krystalliserte av nye ismene på 1800-tallet* (min oversettelse) (Palmer et al. 2002: 445).

2.2.1 Er nasjonalisme en ideologi?

I majoriteten av dagens litteratur er nasjonalisme betegnet og definert som ideologi. Dens ideologiske grunnlag er ofte begrunnet i at nasjonalismen tar sikte på å opprettholde en illusjon: den roter nasjoner i den fjerneste antikken gjennom referanse til eldgamle nasjonale tradisjoner, mens disse tradisjonene i virkeligheten er moderne oppfinnelser (Hatzopolous 2008: 29). Med formål om å finne svare om nasjonalisme er en ideologi, er det hensiktsmessig først å stille spørsmål hva er ideologi.

Ideologi som begrep ble først tatt i bruk på slutten av 1700-tallet av den franske filosofen Destutt de Tracy. Han brukte begrepet som ren referanse til ny *vitenskap om ideene*, derfor ordet idé-ologi (Heywood 2007: 44) (Østerud 2005: 168). Utover det 19. århundre kom ideologi til å bety to ting samtidig: den ene var som systematiske tanke-systemer som både var samfunnsdiagnose og politisk program, og den andre var som tanke-systemer som kunne forvrengte og gi et falskt bilde av virkeligheten. Den siste tolkningen var i særlig grad brukt i marxismen der ideologi var fremstilt som *falsk bevissthet*. Ifølge Karl Marx er ideologier uttrykk for *maskerte klasseinteresser* eller *misvisende forestillinger* som hadde som formål å rettferdiggjøre klassesdominans (Østerud 2005: 168). Marx selv betraktet ikke sine verk som ideologi, men som vitenskap basert på fakta (Heywood 2007: 44).

Kanskje den beste definisjonen på ideologi finner vi i boken til Heywood der statsviter og professor Martin Seliger definerer ideologi som et *mer eller mindre sammenhengende sett av ideer som gir grunnlag for organisert politisk handling, enten dette har til hensikt å bevare, modifisere eller velte det eksisterende systemet med maktforhold* (min oversettelse) (Heywood 2007: 45). Alle ideologier gir derfor (a) en redegjørelse for den eksisterende orden, vanligvis i form av et *verdensbilde*; (b) gir en modell for en ønsket fremtid eller en visjon om det gode samfunn; og (c) skisserer hvordan politisk endring kan og bør gjennomføres. Ideologier er imidlertid ikke hermetisk lukkede tanke-systemer, snarere er de flytende sett med ideer som overlapper hverandre på en rekke punkter. På et *fundamentalt* nivå ligner ideologier på politiske filosofier, på et *operativt* nivå tar de form av brede politiske bevegelser (Heywood 2007: 45).

Benedict Anderson hevdet at nasjonalisme ikke er basert på et sett av sammenhengende og rasjonelt formulerte ideer rettet mot et enkelt politisk formål, og dermed kan den ikke per definisjon sees på som en ideologi. Hans velkjente beskrivelse av nasjonen som et forestilt fellesskap har en viktig dimensjon: handlingen med å forestille seg selv som medlem av et

kollektivt broderlig kameratskap er knyttet til et transhistorisk antropologisk behov (Hatzopolous 2008: 25-26). Nasjonen er i denne forbindelse mer sammenlignbar med slektskap enn med moderne ideologier. Den kan konseptualiseres som en forestilt slektskapslinje, en bestrebelse etter kontinuitet og oppnåelse av en mening i tiden med kapitalistisk fremmedgjøring. Gjennom disse antatte egenskapene tilbyr nasjonen et løfte om frelse i en stadig mer sekularisert verden (Hatzopolous 2008: 26).

Ifølge Anderson er det nettopp fordi nasjonalisme analyseres som en politisk ideologi at den er vanskelig å forklare. Hvis vi skal få bedre innsikt på hva nasjonalisme er, bør den isteden analyseres som antropologisk kategori eller kulturelt system. En annen forutsetning for bedre forståelse av nasjonalisme er å studere nasjonalismens historiske utgangspunkt og omstendighetene den dukket opp (Anderson 2006: 48).

Ifølge Anderson finner vi tre paradokser ved nasjonalisme: 1) objektivt sett er nasjonalisme et moderne fenomen, datert til 1800-tallet og vi kan ikke finne noe før den tid som ligner på den, samtidig som den oppfattes som eldgammelt fenomen basert på eldgamle tradisjoner og verdier; 2) nasjonalisme er formelt sett ansett som universell tatt i betraktning at det er forventet at alle har en nasjonalitet, samtidig som den er individuell siden alle mennesker fødes i én nasjon; 3) nasjonalisme er politisk sett veldig kraftfull, men mangler en klar overordnet filosofi (Anderson 2006: 48-49).

I motsetning til Anderson, mener Smith at nasjonalisme er en ideologi. Smith antyder at det ideologiske elementet ved nasjonalisme ligger i dens formulering som en politisk doktrine: det er et sett med ideer, tro og prinsipper som holdes av en gruppe mennesker på et bestemt tidspunkt (Hatzopolous 2008: 31). Smith anser nasjonalisme som relativt moderne ideologi som dukket opp på den politiske arenaen i periode på slutten av det 18. århundre, samtidig som han mener at nasjoner og nasjonalisme er ikke mer *oppfunnet* enn andre typer ideologier (Smith 1991: 71). Ifølge Smith er nasjonalisme politisk ideologi med kulturell doktrine som sin kjerne:

...nationalism is an ideology of the nation, not the state. (...) The notion that every nation must have its own state is a common, but not a necessary... it tells us that nationalism is primarily a cultural doctrine or, more accurately, a political ideology with a cultural doctrine at its centre (Smith 1991: 74).

Ifølge Gellner er nasjonalisme først og fremst et politisk prinsipp som hevder at den politiske og den nasjonale enheten skal være kongruente (Betts 2008: 336). Gellner forklarer videre at

nasjonalisme er ikke vekkelse av nasjonens selvbevissthet, den finner opp nasjoner der de ikke eksisterer (Anderson 2006: 6) (Smith 1991: 71).

Ivo Banac betrakter nasjonalisme som en verdensomfattende ideologi som søker å forandre verden. Den fremmer ideen om brorskap, gjensidig avhengighet og felles formål. Ifølge han forveksles nasjonal bevissthet ofte med nasjonalisme, noe som fører til to mulige feil: for det første har man en tendens til å se nasjonalisme overalt og til enhver tid, og for det andre brukes oppfatningen om at nasjonalisme er et moderne fenomen som et argument mot førmoderne nasjonal bevissthet. Ifølge Banac har både nasjonal bevissthet og nasjonale bevegelser eksistert lenge før nasjonalismen (Banac 1984: 26-27).

For Østerud er nasjonalisme et politisk program eller politisk bevegelse *for selvbestemmelse og selvhevdelse*, samt *et frigjøringsprogram rettet mot kulturell og politisk undertrykkelse*. Slik sett er nasjonalisme *flersidig politisk fenomen* da vi kan finne nasjonalisme både i kommunistisk og sosialistisk form, reaksjonær og fascistisk form, samt i liberal og demokratisk form (Østerud 2005: 162-163).

Min tolkning, når vi snakker om nasjonalisme som ideologi, er at vi finner både argumenter som taler for at nasjonalisme er en ideologi, og argumenter som taler for at den ikke er det. Felles for alle de store ideologier er at de tilbyr et sett systematiske ideer og visjoner om hvordan verden er og hvordan den bør være. Nasjonalisme mangler riktig nok den store teoretiker og en klar, overordnet og systematisk teori, men den står på ingen måte på bar filosofisk bakke.

Vi kan ta liberalisme i sammenligning. Liberalismens filosofiske fundament hviler på antagelsen om at hvert individ er født som individ og har rett til å leve sitt liv som han/hun ønsker, samtidig som statens karakter er minimalistisk og begrenses som regel til å regulere en sosial kontrakt mellom disse individer med formål om å bevare orden. I motsatt ende hviler nasjonalisme på antagelse om at alle mennesker er født som sosiale vesen i en spesifikk gruppe, samtidig som de blir sterkt sosialisert i denne gruppen gjennom en sterk nasjonalstat der gruppelojaliteten står som sentralt element. Slik sett kan vi si at nasjonalisme skaper en visjon hvordan verden bør være, samt søker å endre verden i samsvar med sine overbevisninger.

Hvis vi tar Benedict Andersons tilnærming hvor nasjonalisme er definert mer som et kulturelt fenomen (og dermed ikke som en ideologi), kan det gi oss en forklaring på hvorfor

nasjonalismen har vist seg å være mer overlevelsesdyktig enn andre *ismer*. Det faktum at nasjonalismen mangler en klar overordnet filosofi gjør nasjonalismen mer pragmatisk og mer tilpasningsdyktig, samtidig som det skaper en klar fordel for nasjonalismen i sammenligning med andre *ismer* som oftest blir *fanget* i sin egen filosofiske ramme. Der andre *ismer* forklarer i klar tekst hvordan verden er og hvordan den bør være, står nasjonalismen mer fritt til å tilpasse seg endringene i verden.

2.2.2 Når og hvordan startet nasjonalismens epoke?

Kan vi si at nasjonalisme eksisterte før senmiddelalderen? Ifølge Smith er det høyst usannsynlig hvis vi sikter til en ideologisk bevegelse som har som mål å opprettholde autonomi, enhet og identitet for en sosial gruppe som anses å utgjøre en nasjon (Smith 1991: 51). Riktig nok finner vi etnosentriske sentimenter også i tidlig og høy middelalder, til tross for at de fleste av våre kilder kommer hovedsakelig fra geistlige og byråkratiske samfunnslag.

Ideene og aktivitetene vi forbinder med nasjonalisme var generelt sett manglende før de anglo-franske krigene og oppløsningen av den vestlige kristendommen gjennom rivaliserende mektige dynastiske stater. Ideer og doktriner om nasjonens forrang og folkelig suverenitet måtte vente til det 17. og 18. århundret.

Den nasjonale bevegelsen i Frankrike på 1700-tallet var mer fundamentert i neo-klassisismen (retur til antikken) og idealer om gamle republikker (bystater), men med innslag av elementer fra middelalderen. Den franske revolusjonen ble ikke ledet av et dannet politisk parti eller av menn og kvinner som forsøkte å gjennomføre et systematisk nasjonalprogram. Den franske revolusjonen var i stor grad resultat av omstendigheter som rådet i Frankrike i perioden der sult og elendighet hos folket var den utløsende faktor i opprøret mot det eneveldige monarkiet.

Perioden på 1800-tallet markerer retur til middelalderen. Flere europeiske stater fra denne perioden begynte å lete etter historiske bevis som gjør deres samfunn til de *utvalgte*. Det var i denne perioden de første bøkene om nasjonal historie dukket opp. Denne returen til middelalderen startet med poetiske fremstillinger – i særlig grad i Tyskland hvor kjente aktører som Moser, Herder og Goethe stod for en romantisk kultivering av middelalderens Tyskland. Gotiske katedraler, middelalderens miniatyrer, farget glass, ridderlighet, og så

videre, var i perioden blitt populært igjen. Retur til middelalderen bidro til styrking av selvbevissthet til nasjonens etniske bakgrunn og dermed også etnisk nasjonalisme.

Anderson mener at det er noen forutsetninger, eller omstendigheter, som må være på plass for at nasjonalismens fremkomst skal være mulig. I den konteksten nevner Anderson svekking av latin som privilegert skriftspråk, innføring av lokalspråket eller *folkespråket*, svekking av det hierarkiske systemet med dynastiske monarkier, samt fremkomsten av trykk-kapitalisme (*print-capitalism*) (Anderson 2006: 52). Det nasjonale skriftspråket bidro til utvidelse av kommunikasjons horisonten utover det nære naboskapet og dermed dannet rammen for politiske selvhevdelse. I den forbindelse var fremveksten av et obligatorisk skolesystem det mest effektive uttrykket for et slikt felleskap, blant annet fordi skolene formidlet en nasjonalhistorisk arv.

Den voldsomme urbaniseringen på 1800-tallet skapte helt andre forhold enn tidligere. Under slike omstendigheter var det hensiktsmessig, for det meste av praktiske årsaker, å finne et felles språk som skulle gjøre kommunikasjon mellom mennesker med ulik bakgrunn mulig. Dette bidro ytterligere til svekking av bruken på latin og styrking av *folkespråket*. På slutten av 1800-tallet og begynnelsen av 1900-tallet dreide mye av den offentlige debatten seg om språket. Språk hadde fått mye større betydning med bakgrunn i moderniseringen som skjedde i perioden – både innenfor teknologi, kommunikasjon, administrasjon, utdanning og økonomi.

Språk var også blitt viktig argument i rettferdiggjøringen på territorielle krav. Nasjonalitet og språk var blitt synonymt med hverandre og en faktor i internasjonalt diplomati. Tyske statistikere argumenterte med at språk var den eneste adekvate indikator for nasjonalitet. På slutten av 1800-tallet, og i stor grad under innflytelse av de tyske intellektuelle, ble Europa skylt over av romantisk lidenskap for ren, simpel og ukorrupt bondestand og folkloristisk gjenopdagelse av *folket*. Språket denne klassen snakket var avgjørende.

Det nasjonale spørsmålet i perioden 1870-1914 var blitt en politisk sak i nesten alle stater i Europa. Det er i denne perioden vi finner nasjonale bevegelser i flere regioner som tidligere var helt ukjente. Blant europeere finner vi nasjonale bevegelser blant armenere, georgiere, litauere, makedonere, albanere, kroater, baskere, katalanere, walisere, sardiner og så videre. De fleste av de nevnte bevegelser vektla lingvistiske eller/og etniske elementer (Hobsbawm 1992: 106).

I perioden 1870-1914 var preget av sosiale og politisk endringer, i tillegg til den internasjonale situasjonen i perioden som skapte en rekke fiendtlige forhold. Den økonomiske krisen i mellomkrigsperioden forsterket prinsippet om *nasjonal økonomi*.

Mellomkrigsperioden var en periode der økonomien var i ferd med å kollapse helt. Håp om returnering til internasjonal økonomi fra før-1914 viste seg å være utopi. Den ene etter den andre staten tok i bruk økonomisk proteksjonismen i den grad at flere av dem var i nærheten av autokratisk politikk. Til og med Storbritannia hadde forlatt frihandel i 1931 (Hobsbawm 1992: 132).

Nasjonalismens fremvekst i mellomkrigsperioden var også påvirket av Første verdenskrig. Krigen skapte store motsetninger og kriser, noe som fascister og andre høyreekstreme bevegelser var snare å utnytte. Det gjorde de ved å mobilisere middelklassen, i særlig grad mot de som var redde for revolusjonære sosialistiske bevegelser. De fikk også støtte fra deler av arbeiderklassen ved å legge skylden for de rådende forhold i landet på fienden utenfor (Hobsbawm 1992: 144).

Generelt sett kan vi se at nasjonalismens epoke startet en gang på 1700-tallet, men fikk sin gullalder i perioden 1870-1914 når nasjonalismen ble til en massebevegelse med et klart politisk program. Mellomkrigsperioden representerer radikaliserings av nasjonalismen som følge av Første verdenskrig og den økonomiske krisen som preget perioden.

2.2.3 Nasjonalisme i postmoderne tid

Perioden etter Andre verdenskrig er preget av internasjonalisering, globalisering og av et nytt konfliktmønster basert på to konkurrerende ideologier – den liberal demokratiske ideologien på den ene siden og den kommunistiske ideologien på den andre siden. Nasjonale problemer var underordnede den store ideologiske konflikten. Nasjonalismen under slike omstendigheter hadde dårlige vilkår, men var på ingen måte begravd. Ifølge Benedict Anderson er epoken med nasjonalismen på ingen måte over og en ende er heller ikke i sikte:

The reality is quite plain: the ‘end of the era of nationalism’, so long prophesied, is not remotely in sight. Indeed, nation-ness is the most universally legitimate value in the political life of our time (Anderson 2006: 3).

Ifølge Smith bør ikke fornyelse av nasjonalismen i industrielle samfunn forstås som noe nytt, men som en ny fase av hele prosessen med demotisk folkemobilisering som har skylt over forskjellige deler av verden siden det 18. århundre (Smith 1991: 141). Oppblomstringen av etnisk nasjonalisme blant minoriteter er ikke noe overraskende ifølge Smith, akkurat som det ikke er grunn til å undre seg over den påfølgende gjenopplivingen av nasjonalismen i de kommunistiske statene i Øst-Europa og Sovjetunionen. I hvert tilfelle har vi å gjøre med oppfatninger om forsømt eller undertrykt identitet (Smith 1991: 144)

Anti-kommunistisk bevegelse i Øst-Europa på 1980-tallet var i begynnelsen betraktet som politisk og økonomisk liberalisme. Dette inntil man oppdaget hvor sterk den nasjonalistiske dimensjonen er når vi snakker om mobilisering av folket. Vi hører ofte at den moderne kapitalismen har svekket nasjonalismen siden kapitalisme har skapt en gjensidig avhengig verden. Dette var også tilfellet med marxismen som påstår at nasjoner og nasjonalisme er produkt (og instrument) av tidlig kapitalisme. Likevel, og i en verden preget av verdens omfattende transnasjonale selskaper og organisasjoner, fortsatte nasjoner og nasjonalisme å eksistere.

Hobsbawm mener at den økende separatistiske og etniske agitasjonen ikke hviler på prinsippene av Wilsons selvbestemmelsesrett som preget mellomkrigsperioden, men mer på prinsippene av statsdannelse etter Andre verdenskrig med avkolonisering, revolusjon og intervensjon fra utenforstående makter (Hobsbawm 1992: 178). Til tross for at Hobsbawm mener at nasjonalisme fremdeles er en del av verdenspolitikken, samt at den fremdeles er blant oss som før, poengterer han at nasjonalisme er mindre viktig enn den var før – den er ikke lenger *a global political programme* som på 1800- og tidlig 1900-tallet (Hobsbawm 1992: 191). Ifølge Hobsbawm vil historie av sent 20. og 21. århundret

see 'nation-states' and 'nations' or ethnic/linguistic groups primarily as retreating before, resisting, adapting to, being absorbed, or dislocated by the new supranational restructuring of the globe. Nations and nationalism will be present in this history, but in subordinate, and often minor roles... (Hatzopolous 2008: 23).

De som ikke støtter Hobsbawms tilnærming hevder at nasjonalismens betydning og påvirkning er like sterk som før. Man kan da ikke unngå å stille spørsmålet: hva er det som gjør nasjonalismen overlevelsesdyktig?

Ifølge Smith er gjenoppretting av kollektiv verdighet gjennom en appell til en gullalder, samt realisering av brorskap gjennom symboler, ritualer og seremonier som binder de levende til de

døde og falne i samfunnet, underliggende funksjonene til nasjonal identitet og nasjonalisme i den moderne verden. Dette er grunnleggende årsakene til at sistnevnte har vist seg så holdbar og overlevelsesdyktig (Smith 1991: 163).

All other visions, all other rationales, appear wan and shadowy by comparison. They offer no sense of election, no unique history, no special destiny (Smith 1991: 176).

Hobsbawm mener at fremmedfrykt er den største bidragsyter til at nasjonalisme er enda i live. Denne fremmedfrykten kan lett transformeres i rasisme. I den konteksten er fremmedfrykt mer uttrykk for raseri og sinne enn en ideologisk retning basert på noen historiske elementer (Hobsbawm 1992: 170). Hobsbawm utdyper dette med å hevde at slike etniske identiteter er reaksjon på svakhet og redsel, et forsøk på å reise barrikader mot den moderne verden til tross for at i mange tilfeller verken lingvistikk eller kultur er under reell trussel. Hobsbawms kaller det for en form for *politisk paranoia*. Det som driver slike defensive reaksjoner er en kombinasjon av internasjonal folkebevegelse med ultra raske sosioøkonomiske transformasjoner som karakteriserer den moderne verden (Hobsbawm 1992: 172).

Kan vi komme oss videre og forbi epoken med nasjonalstater og nasjonalisme? Ifølge Smith bør vi lete etter grunnlag for en kulturell pan-europeisk nasjonalisme. I den forbindelse trekker Smith frem arven etter romersk lov, jødisk-kristen etikk, renessansehumanisme og individualisme, opplysningsrasjonalisme og vitenskap, kunstnerisk klassisme og romantikk, og fremfor alt tradisjoner for borgerrettigheter og demokrati, som en felles europeisk kulturarv (Smith 1991: 174-175).

Det som taler imot Smith sin teori om pan-europeisk nasjonalisme er utviklingen vi har sett de siste 20 år som viser en svekking i legitimiteten til overnasjonale organisasjoner slik som EU, samt styrking av nasjonale og nasjonalistiske krefter i flere europeiske stater slike som Ungarn, Nederland, Italia og Frankrike. Til og med Sverige, som i mange år er blitt ansett som et av de mest inkluderende samfunn i verden, har i de siste årene fått partier med klare nasjonalistiske preferanser og program. Partiet Sverigedemokratene har ved Riksdagsvalget i 2022 oppnådd en oppslutning på rundt 20 prosent. Ikke minst, og for første gang siden 1933, har et tysk nasjonalistisk parti (Alternative für Deutschland - AfD) fått over 10 prosent oppslutning ved Forbundsvalget i Tyskland ved valget i 2021. Disse eksempler, og mange flere, viser at nasjonalisme er fremdeles levende og på mange måter har fått en *ny vår* de siste 10-15 år.

Mye av den skisserte utviklingen vi ser skyldes nok faktorer som økonomisk stagnering og demokratisk tilbakegang, samt store migrasjonsbølger til Vesten som følger av krig, fattigdom og klasseforskjeller – en utvikling som nasjonalistiske krefter klarer å utnytte bedre enn noen andre politiske bevegelser.

2.2.4 Konklusjon

Det som er viktig å trekke frem når vi snakker om nasjonalisme, er at nasjonalisme fungerte som katalysator for danning av nasjoner og nasjonalstater. Mange anser nasjonalisme som den mest suksessfulle ideologien i moderne tid. Slik sett kan vi si at nasjonalisme, uavhengig om vi definerer den som ideologi, politisk program eller kulturelt konsept, har vist seg å være ekstremt tilpasningsdyktig.

Før perioden frem til Den franske revolusjonen finner vi bare flyktige uttrykk for en nasjonal følelse og vage antydninger om nasjonalismens sentrale ideer. Tilstanden og omstendigheter som har frembrakt nasjonen var fraværende i antikken og middelalderen. Forskjellene mellom førmoderne og moderne kollektive kulturelle identiteter er for store til å bli lagt inn under et enkelt nasjonsbegrepet eller nasjonalismen. Sagt på en annen måte, med ordene til Anthony Smith: *nasjoner, slik som vi kjenner dem i dag, kan kun dukke opp i en tid med industrialisme og demokrati* (min oversettelse) (Smith 1991: 44).

Økende demokratisering og danning av moderne administrasjon som kunne mobilisere massene på 1800-tallet, bidro til at stadig flere politikere brukte nasjonale elementer i sine program og dermed nasjonalisering av massene. Svekking av latin og innføring av folkespråket, sammen med utvidelse av trykkteknologien og utdanningssystemer, ga nasjonalismen teknologiske verktøy.

Den første omfattende mobilisering basert på klare nasjonalistiske elementer får vi under revolusjonen i 1848. Spesielt var dette synlig i enkelte tyske stater og blant ungarene. Perioden fra og med 1870-tallet og frem til utbrudd av Første verdenskrig representerer nasjonalismens gullalder. Det er i denne perioden at nasjonalisme blir til en massebevegelse med et klart politisk budskap og innhold.

Mellomkrigsperioden representerer tilbakevending til proteksjonisme, i særlig grad innen økonomi – noe som skaper forhold for nasjonaløkonomi og radikalisering av nasjonalismens

ideer. Perioden etter Andre verdenskrig er preget av globalisering, internasjonalisering og bipolarverden der to ledende ideologiske blokker dominerer verdensbilde – et sted hvor nasjonalisme finner vanskelige leveforhold, men på ingen måter ligger begreavd.

Nasjonalismen er i stor grad med oss den dag i dag. Etter kollapsen av Sovjetunionen og Kaldkrigens slutt, har nasjonalisme nok en gang funnet bedre grunnlag for rekrutering. Politiske og økonomiske kriser, samt økte økonomiske ulikheter og store migrasjoner, har resultert i økning i oppslutningen til nasjonalistiske partier, samt demokratisk tilbakegang i flere land. Under slike omstendigheter har nasjonalismen igjen vist seg å være tilpasningsdyktig.

2.3 Identitet

Identitetsdanning er ein sosial prosess og krev eit sosialt felleskap. Sosialisering inneber at «eg» inngår i eit «oss» - eit felleskap eller eit kollektiv – saman med andre som har kjenneteikn og eigenskapar som tilsvarer mine (...). Forestillinga om «oss» føreset at det finst noko som ikkje er «oss», nokon «andre» som ikkje har «våre» kjenneteikn, og som det kan dragast ei grense imot (Stugu 2008: 36).

Slik forklarar den norske historiker Ola Svein Stugu prosessen til identitetsdanning. Grunnen til at jeg velger å starte denne delen av kapittelet med sitatet til Stugu er fordi den på en god måte gir en introduksjon til det som skal behandles – nemlig begrepet og konseptet *identitet*.

Det logiske spørsmålet i denne konteksten er: hvordan er identitet relevant i konteksten av denne oppgaven? Svaret er tilnærmet enkelt. I komparative samfunnsfaglige tilnærminger og teorier spiller identitet en sentral rolle i arbeidet knyttet til stater, nasjoner og nasjonalismen. På mange måter er den selve kjernen i begrepet og konseptet *nasjonal identitet* – et konsept som denne oppgaven fokuserer på.

2.3.1 Hva er identitet?

I overveldende grad føler akademiske brukere av ordet identitet ikke behov for å forklare betydningen av ordet for sine lesere. Lesernes forståelse tas ganske enkelt for gitt, selv når identitet er forfatterens primære avhengige eller uavhengige variabel (Fearon 1999: 4).

Den amerikanske statsviter James D. Fearon mener at vår nåværende idé om identitet er en ganske komplisert og ny sosial konstruksjon. Selv om vi vet hvordan vi skal bruke ordet riktig i det dagligdagse, er det vanskelig å gi en kort og adekvat oppsummering som fanger hele omfanget av dets nåværende betydning (Fearon 1999: 2). Dermed kan vi føye begrepet i samme kategori som stat, nasjon og nasjonalisme – det vil si kategori med begrep og konsept som vi er innforstått med, men som vi vanskelig kan forklare eller definere.

I sine analyser av begrepet identitet, i boken *Identifying Identity* fra 1983, konkluderer Philip Gleason at den kaotiske spredningen i bruken av begrepet identitet, i populært og akademisk språk, har fratatt det enhver mening. Gleason mener at identitet har kommet til å bety så mange ting at det i seg selv ikke betyr noe. Den samme konklusjonen kan vi lese i boken *Beyond «Identity»* til Rogers Brubaker og Frederick Cooper, hvor det fremgår at begrepet har fått så mange motstridende betydninger og bruksområder i sosiologien at det bør renses ut til fordel for mer spesifikke begreper (Fearon 1999: 7).

I leting etter svaret på spørsmålet hva er identitet, henviser Fearon til definisjon av identitet i ordbøker. Den mest relevante definisjon på identitet finner han i OED (Oxford English Dictionary) 2. utgave fra 1989:

The sameness of a person or thing at all times or in all circumstances; the condition or fact that a person or thing is itself and not something else; individuality, personality.

OED-definisjonen refererer til en eldre betydning av ordet som fortsatt brukes ganske ofte i dagligtale, men som likevel er smalere enn vårt nåværende identitetsbegrep. I denne eldre betydningen refererer identitet til den (ofte juridiske) assosiasjonen av et bestemt navn til en bestemt person. Denne bruken er fortsatt veldig mye med oss. Men denne gamle betydningen av identitet har en helt annen mening enn når vi i dag for eksempel sier *det kan jeg ikke gjøre fordi det er i strid med identiteten min* eller hevder at *etniske konflikter er spesielt utsatt for vold fordi de involverer spørsmål om identitet* (Fearon 1999: 8).

Vår nåværende følelse av identitet har utviklet seg de siste førti år og stammer mest av alt fra psykoanalytiker Erik Eriksons konsept om en *identitetskrise* (Fearon 1999: 9). Ordet identitet slik det brukes i dag har to distinkte, men samtidig sammenvevde betydninger: *sosial* og *personlig* identitet. I førstnevnte er identitet bare en sosial kategori. Dette er den betydningen av identitet vi bruker når vi refererer til *amerikansk, fransk, muslim, far, homofil, arbeider, professor* – det vil si en sosial kategori der et individ enten tar en spesiell stolthet over eller et

syn på noe som er mer eller mindre uforanderlig. Hvis vi kan si at denne første betydningen av begrepet er mer typisk for akademisk enn populær bruk, er det motsatte tilfellet for identitet som *personlig* identitet. Denne betydningen av identitet brukes når vi for eksempel sier *jeg kunne aldri gjøre det fordi det ville være inkonsistent med, eller ville krenke, min identitet* (Fearon 1999: 10-11).

Vi kan ta etnisk identitet som et eksempel. Du er medlem av en etnisk gruppe X hvis du kan hevde å ha foreldre eller kanskje besteforeldre som også ble anerkjent som medlemmer av den etniske gruppen X. Det vil si medlemskap i en etnisk gruppe forstås å være bestemt av et avstammingsforhold. Hvis man for eksempel konverterer til jødedommen, kan man bli ansett som *religiøst jødisk*, men få ville si at vedkommende er *etnisk jødisk* eller at hans/hennes etniske identitet var jødisk. Poenget illustrerer skarpt skillet mellom de to betydningene av ordet, sosial og personlig. Vi kan både si at *Johns etniske identitet er jødisk* og at *John anser ikke det å være jøde som en viktig del av sin identitet*, og vi vil være helt korrekte i begge tilfeller (Fearon 1999: 17-18).

Det er ikke alltid slik at personlig identitet kun er knyttet til medlemskap i en bestemt sosial kategori eller gruppe. Personlig identitet består av et sett med aspekter eller attributter knyttet til en person som ikke nødvendigvis er knyttet til den sosiale tilhørigheten. Dette kan være fysiske egenskaper, som for eksempel det å være høy, moralske prinsipper eller personlig stil (Fearon 1999: 23). Ganske ofte forstår vi personlig identitet ut fra de aspektene ved oss selv som danner grunnlaget for vår selvtillit (Fearon 1999: 23-24).

Det er mange som mener at den primære identiteten, den som blir tilegnet gjennom den første sosialiseringen, vil være tilstede gjennom hele livet. Identiteter utover det kan, i større eller mindre grad, påvirkes og forandres. Ifølge Stugu har de fleste mennesker tilegnet seg et utvalgt av mer eller mindre aktive eller latente identiteter som kan aktiviseres og mobiliseres i ulike situasjoner og sammenheng. Det som er usikkert er *kor breitt dette utvalet kan vere, og i kva mon individa kan aktivere ulike identiteter medvitte* (Stugu 2008: 38).

Ifølge den kanadiske filosofen Charles Margrave Taylor, kjent for sitt arbeid rundt temaet, kan man ikke være et selv for seg selv. Man er kun et selv i forhold til bestemte samtalepartnere. Et selv eksisterer kun innenfor rammene av samtalenettverk (*webs of interlocution*). Det er dette basale forholdet som ligger til grunn siden det gir svar på spørsmålet på hvem vi er ut fra hvem vi taler til. Fullstendig definisjon av en persons identitet

vil således ikke alene omfatte personens stilling til moralske og åndelige materier, men også en henvisning til et definerende fellesskap (Jensen 2006: 233-234).

Både Karl Marx og Charles Taylor er enige om at sosialitet utgjør et kjennetegn ved det *moderne* menneske (*homo sapiens sapiens*), men er uenige når de skal forklare hvordan denne sosialiteten fungerer. Marx fremhever objektivt foreliggende samfunnsstrukturer som grunnleggende preger den menneskelige subjektiviteten, mens Taylor skiller ikke mellom *sosialt vesen* og *bevissthet*. Taylor forstår menneskets sosialitet som et produkt av deres interaksjon, det vi si de blir sosialt fungerende individer ved å kommunisere med andre mennesker (Jensen 2006: 234)

I Taylors fortolkning er personlig identitet en personlig moralsk kode eller kompass, et sett med moralske prinsipper eller mål som en person bruker som et normativt rammeverk og en veiledning til handling (Fearon 1999: 21). I den forbindelse mener Fearon at Taylors tilnærming og tolkning av begrepet ikke er adekvat nok til å gi konseptet en mening slik som konseptet er forstått i dag. Riktig nok er Fearon enig i at konseptet om personlig identitet ofte inkluderer personlige moralske koder og normative rammer som anses som viktige, men ifølge Fearon er det fornuftig å inkludere også andre ting når vi snakker om personlig identitet enn bare moralsk orientering og engasjement (Fearon 1999: 21).

2.3.2 Nasjonal identitet

Ifølge den franske filosof Étienne Balibar er hver identitet individuell men den dannes ut fra sosiale verdier, atferdsregler og kollektive symboler. Vår hovedoppgave bør dermed være å analysere hvordan nasjonal identitet historisk sett produseres og reproduseres innenfor rammene av institusjonelle strukturer (Hatzopolous 2008: 38). Hvis vi tar denne tilnærmingen, er nasjonal identitet en skapt konstruksjon der staten og statlige institusjoner spiller en overordnet rolle.

På den andre siden mener Hobsbawm at offisielle ideologier av stater og bevegelser ikke nødvendigvis er guider for hva som er i hodet på folk. Nasjonal identifikasjon utelukker ikke resten av settet med identifikasjoner som gjør ordinære mennesker til sosiale vesener. Nasjonal identifikasjon, hva det måtte innebære, kan endres – til og med i løpet av en kort periode (Hobsbawm 1992: 11).

At nasjonal identitet er en skapt konstruksjon kan på mange måter støttes med påstanden til den norske historiker Svein Ingar Kaldal som mener at identitet er ikke noe folk finner eller oppdager, men noe som stadig blir skapt, gjenskapt og omskapt (Kaldal 2002: 77). En slik tilnærming finner vi også i boken til Edward Palmer Thompson *Making of the English Working Class* fra 1963. Thompson bruker ikke klassebegrepet som en kategori, men som noe som skjedde eller som en prosess (Kaldal 2002: 77).

Den franske sosiologen Émile Durkheim baserte sin samfunnsteori på begrepet om *kollektiv bevissthet*. Begrepet kollektiv bevissthet er i denne konteksten forstått som noe annet enn bare summen av enkeltindividenes bevissthet. Denne teorien antyder at mennesker kun kan erindre som medlemmer av en gruppe og ikke som enkeltindivider (Jensen 2006: 213).

Den danske historiker Bernard Eric Jensen mener at det å bygge et *selv* og et *vi* vil omfatte både en fortids-, en nåtids- og en fremtidsdimensjon. En av forutsetningene i denne konteksten er nettopp å etablere en sammenheng mellom fortid, nåtid og fremtid. I en identitetssammenheng brukes historiebevissthet til å besvare spørsmål som: hvem er jeg/vi? hvordan ble jeg/vi til? hva som kjennetegner den situasjon som jeg/vi nå befinner meg/oss i? hvor vil jeg/vi bevege meg/oss i fremtiden? (Jensen 2006: 68).

Ut fra de nevnte tolkningene til Durkheim og Jensen, er det *vår* historiebevissthet som på mange måter skaper en forståelse for *vår* nasjonale identitet. Vår kollektive bevissthet er basert på felles erfaringer og gjennom prosesser av kollektiv erindring. Disse kollektive erindringer, i form av felles historier og felle minner, skaper en forståelse på hvem *vi* er. Felles historie, erindringer og minner kan dog manipuleres siden staten, med sine institusjoner, er hovedleverandør i formidlingen av disse erfaringene.

2.3.3 Er identitet en sosial konstruksjon?

Hva betyr det at identiteter er sosialt konstruert? Ifølge Fearon betyr det at sosiale kategorier, med sine medlemskapsregler, innhold og verdivurderinger, er produkter av menneskelige handlinger, samt at de kan endre seg over tid. Folk tror ofte feilaktig at visse sosiale kategorier er naturlige, uunngåelige og uforanderlige. De tror at bestemte sosiale kategorier er fastsatt av menneskelig natur snarere enn av sosial praksis (Fearon & Laitin 2022). Sagt med andre ord, så lenge noe ikke er naturgitt, uunngåelig eller uforanderlig, da er det skapt – i denne konteksten sosialt skapt eller konstruert.

I innledningen i boken *Commemorations: The Politics of National Identity* fra 1994, forklarer den amerikanske historiker John Gillis at identitet og minne er politiske og sosiale konstruksjoner. Identiteter og minner er ikke noe vi tenker på, men noe vi tenker med. Som sådan har de ingen eksistens utenfor vår politikk, våre sosiale relasjoner og vår historie. Vi må ta ansvar for deres bruk og misbruk, samt erkjenne at enhver påstand om identitet innebærer et valg som påvirker oss og andre (Jensen 2006: 365).

En tilnærming til konstruksjon av etniske identiteter som Fearon og Laitin representerer, går ut på at innholdet og grenseregler for etniske kategorier kan konstrueres av handlingene til individer som søker ulike mål. For eksempel kan etnisk vold oppstå når politiske eliter konstruerer antagonistiske etniske identiteter for å styrke deres grep om makten (Fearon & Laitin 2022). Hvis en etnisk offentlighet er veldig redd for hva som kan skje hvis den andre gruppen har aggressive intensjoner, kan dette være nok for dem til å øke sin støtte til den sittende makten som et defensivt trekk (Fearon & Laitin 2022).

Individene som konstruerer etniske identiteter trenger ikke nødvendigvis være tilhørere av politiske eller andre eliter. Konstruktivistisk tilnærming er at sosiale identiteter produseres og reproduseres gjennom vanlig folks hverdagshandlinger. Individer tenker på seg selv i form av et bestemt sett av sosiale kategorier som leder dem til å handle på måter som kollektivt bekrefter, forsterker og forplanter disse identitetene. Medlemmer av marginaliserte kategorier, eller individuelle dissidenter, kan i det stille undergrave eller høylytt bestride vanlige antakelser om bestemte kategorier. Deres handlinger kan da resultere i konstruksjon av nye eller endrede identiteter, som i seg selv endrer kulturelle grenser. Arbeidet med å endre grenser kan føre til voldelige strategier fra de som har interesse av de tidligere aksepterte grensene (Fearon & Laitin 2022).

Ifølge Stugu er danning av kollektiv identitet en *innfløkt sosiokulturell konstruksjonsprosess der minnet spiller ei avgjørende rolle* (Stugu 2008: 38). Hvordan denne prosessen utfolder seg er avhengig av størrelsen på felleskapet:

I små grupper der alle kjenner alle og kontakten er direkte, vil identifikasjonen skje på andre måter enn i større, førestelte felleskap som ikkje kan haldast saman med personlege band. Der må medlemmene bli fortalde og overtydde på ein eller annan måte om kva som er likt og ulikt (Stugu 2008: 38).

2.3.4 Identitetsdannende faktorer

Når vi snakker i konteksten av nasjonal identitet, er det gjerne de sosiokulturelle faktorer som har den største påvirkningskraft. Derfor finner jeg det hensiktsmessig å se litt nærmere på de mest vanlige identitetsdannende faktorer som påvirker oss og som bidrar til at vi opplever følelse av tilhørighet til et større felleskap slik som en nasjon.

Felles fiende

Identiteten kan bli styrket av minne og fortellinger om hvor urettferdig omverden har behandlet felleskapet én identifiserer seg med. Det å forstå seg selv inn i historiske hendelser vil således være grunnleggende elementer i en identitet. Forestillinger om hva som har vært, trenger slett ikke være forankret i faghistorisk kvalitetssikret forskning. Populære fortellinger er dypt forankret i verdier om hvem vi er, og ikke minst hvem vi ikke er (Stugu 2008: 39).

På den andre siden hevder Smith at ulike grupper ikke søker uavhengighet eller egne nasjonalstater som en reaksjon på en felles fiende (Iversen 2008: 19). Det er mange sentrale forskere på nasjonalisme og nasjonal identitet som er uenige med Smith og som mener at forholdet til *de andre* står sentralt når vi snakker om nasjonalisme og nasjonal identitet. For eksempel mente den tyske historiker Leopold van Ranke (1795-1886) at tyskere har fått et oppdrag fra Gud til å utvikle kultur og politisk system helt annerledes til den av franskmenn (Palmer et al. 2002: 448). Dermed var det skjebnebestemt for tyskere til å skape ren tysk stat.

Maksimering av nasjonalt samhold gjennom å øke motsetningsforholdet mellom to grupper kan regnes å være ett av nasjonalismens grunnleggende mål (Iversen 2008: 20). Slik sett kan man hevde at antagonistiske gruppeidentiteter er et nødvendig resultat av den nasjonalistiske diskursen. Det bør også presiseres at *fienden* ikke nødvendigvis behøver å utgjøre en reell trussel, det er den psykologiske effekten av fiendebildet som er det sentrale. Viktig å påpeke i denne konteksten at eliter har mye å tjene på å konstruere et antagonistisk forhold til en annen gruppe, for på denne måten å styrke sitt eget grep om makten.

Hobsbawm mener at etnisk og nasjonal identitet i postkommunistisk periode fremfor alt er et redskap for å definere fellesskapet til de uskyldige og identifisere de skyldige som er ansvarlige for *vår* situasjon – spesielt når kommunistiske regimer ikke lenger er der til å fungere som syndebukker (Hobsbawm 1992: 174). Det sistnevnte er nok ikke kun forbeholdt perioden med post-kommunismen, men gjør seg gjeldende på generelt grunnlag. *Dem* må være skyldig i all usikkerheten og desorientering blant *oss*. Og hvem er *dem*? Åpenbart de

som ikke er *oss*, det vil si dagens fiender, fortidens fiender eller forestilte fiender – slik som i Polen der anti-semittisme er fremdeles tilstedeværende til tross for mangel for jøder i landet (Hobsbawm 1992: 174). Hvis fienden ikke eksisterer, det vil være nødvendig å oppfinne dem.

Språk

Frem til sent på 1700-tallet var det ingen som tenkte på språk som noe spesifikt knyttet til et felleskap eller en territoriell gruppe. Latin, tysk, spansk og fransk var ansett som språk av sivilisasjonen uten noen territoriale begrensninger. Latin ble brukt som offisielt språk enkelte steder til langt ut i 19. århundret, som for eksempel i Habsburg. England hadde riktig nok erstattet latin i offisielle dokumenter allerede på 1300-tallet, mens det franske språket ble offisielt språk i franske domstoler i 1539 under Francois I (Anderson 2006: 197). Språk var heller ikke et problematisk element i amerikansk nasjonal bevegelse, til tross for at det var gjort noen forsøk på å skille det amerikanske språket fra det engelske språket – slik som Noah Websters *American Dictionary of the English Language* fra 1828 (Anderson 2006: 197).

En annen ting som er verd å nevne når vi snakker om språk, er at så langt som på 1840-tallet var halvparten av befolkningen analfabet – til og med i Storbritannia og Frankrike som på det tidspunktet var ansett som mest avanserte stater. I Russland var nesten 98 prosent av befolkningen analfabet på samme tidspunkt. Den *lesende klassen* var dermed fremdeles mennesker med noen form for makt. Mer konkret inkluderte dette den tradisjonelle adelen og jordeiere, hoffmenn og presteskap, middelklassen tjenestemenn, fagfolk, kommersielt og industrielt borgerskap (Anderson 2006: 75-76).

På 1800-tallet begynte folkespråket å ha politisk betydning. Det var intelligentsia og borgerskapet som først begynte å bli bevisst på sin egen nasjonalitet. Denne bevissthet om en viss tilhørighet eller forestilt felleskap drev dem til å forske på eget språk, folklore, musikk og så videre (Anderson 2006: 196). Etter hvert som folkespråket overtok for latin utover 1800-tallet, dannet språk grunnlag for nasjonal bevissthet blant annet ved å skape enhetlige felt for utveksling og kommunikasjon (Anderson 2006: 44).

I sin bok *The Break-up of Britain*, forklarer den skotske akademiker Tom Nairn hvordan massene ble mobilisert i konteksten av 1800-talls nasjonalisme:

The new middle-class intelligentsia of nationalism had to invite the masses into history; and the invitation-card had to be written in a language they understood (Anderson 2006: 80).

Det som hadde vært interessant å høre fra Nairn er hvorfor den nevnte *invitasjonen* var så attraktiv for så mange, og hvordan ble denne *invitasjonen* formidlet?

Det var ikke nødvendigvis slik at et spesifikt språk valgt av det politiske eller det intellektuelle miljøet lyktes til slutt å bli det endelige språkalternativet for en nasjon. I den forbindelse kan vi nevne den nasjonen som ligger undertegnede nært, nemlig Norge. Den norske dikteren og historiker Henrik Wergeland (1808-1845), kjent for sine fedrelandssanger, krevde mer rent norsk (nynorsk) som klart skille fra det danske skriftspråket. Til tross for offentlig støtte har nynorsk aldri etablert seg som det foretrukne alternativet i Norge. Det var heller ikke sånn at språk i alle tilfeller var den største pådriver for nasjonsdanning. Politiske krav for eksempel for Polens og Belgias uavhengighet var ikke basert på språket, ei heller for den irske nasjonalbevegelsen i Storbritannia eller i Sveits.

Blant de som ikke vektla språk som ett av hovedkriteriene for nasjonalitet var Hobsbawm:

It is thus clear, except for the rulers and the literate, language could hardly be a criterion of nationhood, and even for these it was first necessary to choose a national vernacular (in a standardized literary form) over the more prestigious languages, holy or classical or both... (Hobsbawm 1992: 56).

For å støtte opp Hobsbawms påstand kan vi ta Frankrike under revolusjonstiden som et eksempel. I 1789 snakket 50 prosent av innbyggere annet språk enn fransk, og kun 12-13 prosent snakket det *korrekte* franske språket. I enkelte deler av Frankrike i denne perioden, som i nord og sør av Frankrike, snakket ikke folk fransk i det hele tatt (Hobsbawm 1992: 60).

Det må samtidig nevnes at Hobsbawm ikke er helt avvisende når det kommer språkets betydning. Han selv presiserer at språk *was merely one, and not necessarily the primary, way of distinguishing between cultural communities* (Hobsbawm 1992: 58). Til tross for at språk ikke anses som viktig kriterium for nasjonalitet, er Hobsbawm enig at språk har blitt sentralt element i moderne definisjon av nasjonalitet (Hobsbawm 1992: 59).

I motsetning til Hobsbawm, mener Anderson at språk er en viktig identitetsdannende faktor for nasjonalt felleskap:

...nothing connects us affectively to the dead more than language... For it shows that from the start the nation was conceived in language, not in blood, and that one could be 'invited into' the imagined community (Anderson 2006: 145)

Denne tilnærmingen deler Anderson med Ivo Banac som mener at kulturelle faktorer, fremfor alt språket, er avgjørende faktor når vi snakker om nasjonsdannelse. I prinsippet mener Banac at et enkelt språk kan deles av to eller flere nasjoner, mens en enkel nasjon kan ikke være flerspråklig (Banac 1984: 22).

På generelt grunnlag kan vi si at økning i lese- og skriveferdigheter, handel, kommunikasjon og statsbyråkrati som definerer 1800-tallet, bidro til kraftige impulser for samling av folkespråklig lingvistikk. Språk som nasjonsdannende faktor ble mer og mer viktig utover 1800-tallet, men på ingen måte en avgjørende faktor i alle tilfeller med nasjonsdannelse. Slik som vi har sett var språk mindre viktig i de tradisjonelle nasjoner slik som England og Frankrike, men mer viktig for eksempel for Tysklands samling. Når det gjelder Øst-Europa var det variert innslag av språk, religion, felles historie og etnisitet som gjør seg gjeldende i danning av nasjonale identiteter.

Etnisitet

Når vi snakker om nasjoner er det først og fremst viktig å gjøre rede for det som skiller nasjon fra en etnisk gruppe. Heywoods forklarer en slik distinksjon:

What sets a nation apart from any other group or collectivity is that its members regard themselves as a nation. What does this mean? A nation, in this sense, perceives itself to be a distinctive political community. This is what distinguishes a nation from an ethnic group. An ethnic group undoubtedly possesses a communal identity and a sense of cultural pride, but, unlike a nation, it lacks collective political aspirations (Heywood 2007: 110).

Heywood legger dermed vekt på det politiske felleskapet som hovedfaktor som skiller en nasjon fra en etnisk gruppe. Det politiske felleskapet finner vi som oftest i en stat. Etniske grupper, derimot, kan vi finne på tvers av statlige grenser.

Også Smith skiller nasjon fra etnisk felleskap (*ethnic communities*). Smith begrunner dette med at etniske felleskap trenger ikke nødvendigvis være lokalisert i *deres* territoriale *hjemland*. Kulturen til det etniske felleskapet trenger ikke å være offentlig eller gjeldende for alle medlemmer. I tillegg til dette er det heller ikke forutsetning at et etnisk felleskap er en del av en økonomisk enhet eller underlagt samme lover og rettigheter (Smith 1991: 40).

Etniske identiteter forstås hovedsakelig å være definert ut fra regler for gruppemedlemskapet, typisk sammensatt av kulturelle attributter som religion, språk, skikker og delte historiske myter (Fearon & Laitin 2000: 848).

Ifølge Fearon er etniske konflikter utsatt for bruk på vold fordi medlemskap i etniske kategorier ofte er et viktig grunnlag for folks følelse av egenverd eller verdighet. Trusler mot dette vil vanligvis gi kraftige følelsesmessige reaksjoner. Denne formuleringen antyder også en forklaring på hvorfor nasjonalisme, spesielt i sine mer *etniske* artikuleringer, ofte ser ut til å appellere sterkest til personer med relativt lav sosioøkonomisk status. Hvis yrke og sosial rangering ikke er tilgjengelig som kilder til selvtillit, kan nasjonale og etniske kategorier (der medlemskap er automatisk) ha større betydning (Fearon 1999: 24).

Smith mener at mange moderne nasjoner kan spores til førmoderne etniske grupper eller *ethnien* – slik som han kaller det. Om *ethnien* gir grunnlag for fungerende moderne nasjoner, er avhengig av om de har fått utvikla en nasjonal identitet. Nasjonal identitet utvikles med hjelp av myter, minne, tradisjoner og symboler på etnisk arv (Stugu 2008: 51). Ifølge Smith former hver generasjon sine egne tolkninger av nasjonal identitet i lys av hvordan de les sin etniske fortid eller sine fortider (Stugu 2008: 50).

Smith mener at statens dominerende etniske kjerne former ofte nasjonens karakter og grenser. De aller fleste nasjonalstater i dag er polyetniske. Mange av dem er dannet rundt den dominerende etniske gruppen, som igjen tiltrakk seg andre fragmenterte etniske grupper i en stat (Smith 1991: 39). Samtidig finnes det nasjonalstater som ikke ble dannet på bakgrunn av en dominerende etnisk kjerne, slik som det er tilfellet med USA og Australia. Disse nasjonalstater er resultat av masseimmigrasjon. I tillegg til disse har vi stater i Afrika (sub-Sahara) der statlige grenser er bestemt i post-kolonial perioden på tvers av etnisk tilhørighet.

I mange tilfeller der etnisk historie var mangelfull, måtte den rekonstrueres eller finnes opp. Bruk av etnohistorie var alltid selektiv, det vil si det var viktig å glemme enkelte ting og huske andre ting. Nasjonalister var ikke interessert i historien for historien sin del, men for mytologiens betydning av gamle territorier til *eget folk*. Formålet var å mobilisere passive deler av den etniske gruppen og iverksette politisering av kulturell arv gjennom blant annet dyrking av poesi om *gylden fortid* (Smith 1991: 127). Det sistnevnte betyr først og fremst identifisering av hellig territorium som historisk sett har tilhørt et spesifikt samfunn eller

felleskap. Dette er steder med historisk betydning der kollektiv ofring og frelse, gjerne gjennom helgener og sagaer, inspirerer deres etterfølgere (Smith 1991: 127).

Smith trekker frem seks egenskaper som definerer et etnisk felleskap (*ethnic community*): et ordentlig kollektivt navn, en myte om felles aner, delt historisk minne, ett eller flere differensierende elementer av felles kultur, en assosiasjon med et bestemt *hjemland*, og en følelse av solidaritet for betydelig del av befolkningen. Jo mer en gitt befolkning besitter eller deler disse attributtene, jo mer nærmer den seg den ideelle typen av et etnisk samfunn eller etnisk gruppe (Smith 1991: 21). Kontinuiteten for disse etniske felleskap finner vi elementene som stat, militær mobilisering og organisert religion (Smith 1991: 26). Ikke minst bidrar ekstern trussel til sterkere følelse av felleskap. Ved langvarig trussel kan den bidra til følelsen av etnisk tilhørighet for gruppen som er utsatt (Smith 1991: 27).

Religion

Ifølge Smith er nasjonalismen i utgangspunktet sekulær ideologi, men det er ikke uvanlig med religiøs nasjonalisme (Smith 1991: 49). Ikke bare har nasjonalister ofte funnet det nødvendig å appellere til massenes religiøse følelser, men de har også funnet det relativt lett å identifisere nasjonen med det religiøse samfunnet, slik som på Sri Lanka, Armenia, Polen og Irland. Det felles grunnlaget mellom nasjon og religion kommer fra det faktum at begge forestillinger foretrekker tro fremfor kunnskap, samtidig som begge opererer på nivået av dype elementære følelser (Mylonas 2003: 242).

Trossamfunn er ofte nært knyttet til etniske identiteter. Armenerne og jødene tilbyr klassiske eksempler på dette. Selv i dag finner vi mange etniske minoriteter med sterke religiøse bånd. Katolikker og protestanter i Nord-Irland, polakker, serbere og kroater, er blant de mange der identitet er basert på religiøse kriterier for differensiering. For størstedelen av menneskets historie har *sirklene* med religiøs og etnisk identitet vært veldig nære, om ikke identiske. Da er det lett å *gli* fra en type identitet til en annen, og overlapping er hyppig.

Når det gjelder organisert religion, har den både spirituell og sosial betydning. Myter hos en etnisk gruppe er ofte knyttet til helter og heltedige dyd. Disse helter er som oftest fremstilt av religiøse institusjoner som *tjenere av Gud* og *helgener*. I tillegg til dette har religiøse institusjoner stått for bevaring av historie og tradisjoner, gjerne også vært eneste skriftlig kilde og formidler av myter, historie og tradisjoner. Religiøse bygninger (kirker, moskeer, religiøse skoler, osv.) har vært med å bidra til dannelse av kulturelle og etniske felleskap.

Historie, myte og minne

Den norske historiker Erling Sandmo mener at vi skaper oss selv ved å se oss tilbake (Stugu 2008: 34). Fortellinger om fortiden kan ha identitetsdannende funksjon i særlig grad når vi snakker om danning av nasjonal identitet. Det skjer uavhengig om fortellinger kommer fra historikere eller noen andre, om de er fiktive eller har ambisjoner om å si noe om en faktisk fortid, om de er metodisk kvalitetssikret eller ikke (Stugu 2008: 44).

Hvis vi tar Sveits som et eksempel, kan vi si at Sveist er ikke en kulturnasjon i romantisk forstand siden landet har flere språk og flere kulturelle identiteter. Felles identiteten er knyttet til felles tolkning av sveitsisk historie hvor verdiene i myter om Wilhelm Tell står sentralt. I den forstand er vi mennesker både historieskapte og historiskapende, samt at vi bruker historie både til å orientere oss i livet og som redskap til å overtale andre (Stugu 2008: 145).

Ifølge Jensen er historiebevissthet noe mennesker ikke kan velge å ha eller ikke ha.

Historiebevissthet utgjør en *sosiokulturell forutsetning* for at vi kan fungere som individer og grupped medlem (Jensen 2006: 358). Historiebevissthet som en identitetsdannende funksjon skjer gjennom en såkalt *identitetskonkret fremstillingsform* (Jensen 2006: 364). Det vil si at man i selve fremstillingen bruker betegnelser som viser til et bestemt felleskap.

Et godt eksempel på det sistnevnte er boken *Danmarks Riges Historie*. Første bind av boken, *Oldtiden og den ældre Middelalder*, var skrevet av den danske historiker Johannes Steenstrup (1844-1935). I teksten bruker Steenstrup navnet Danmark synonymt med *vi* eller *folket* – noe som gjør forfatteren, leseren og den fortalte historien til en helhet, det vil si det danske folk (Jensen:364, 2006). Ved å bruke en *identitetskonkret fremstillingsform* har faghistorikere bidradd til at mennesker i fortid, nåtid og fremtid blir knyttet sammen til et fellesskap. I dette tilfellet oppleves den fortalte historie som *min/vår historie* (Jensen 2006: 364).

Renan var den første som hevdet at solidariteten i det nasjonale fellesskapet er bevart gjennom *glemmeprosessen*. Nasjonens historie forvrenger historiske kilder, den er skrevet selektivt, forkaster historiske elementer og er vanligvis konstruert på bekostning av regionale subnasjonale historiske fortellinger (Hatzopolous 2008: 28). På den andre siden mener Stugu at det avgjørende er ikke om historier er kvalitetssikret, men om de sier noe om fortiden. Begrepet *historie* er ikke avgrenset til det som forskningsfaget sysler med, men forstått vidt som alle slags forestillinger og fortellinger om fortiden, uavhengig om disse forestillinger og fortellinger er sanne eller ikke.

Sett ut fra det ovennevnte perspektivet, er det ikke fortiden i selv som er viktig, men tolkningen av fortiden og den funksjon den har i samtiden (Stugu 2008: 11). Slik sett er historie en viktig identitetsdannende faktor, først og fremst gjennom faghistorikernes bidrag til produksjon og reproduksjon av identitetsskapende fortellinger, men også gjennom faghistorie som troverdig garantist for legitimering av nasjonalt felleskap (Stugu 2008: 35).

Ifølge den tsjekkiske historiker Miroslav Hroch (1932-) er nasjonshistorie med å legitimere nasjonen som rettmessig enhet – det vil si selve nasjonens eksistens. Felles historie gjør oss til noe mer enn bare individer, samtidig som fortellinger om kontinuitet inneholder en lovnad om fremtiden. Ikke minst, nasjonshistorie skaper et grunnlag for felles normer og verdier (Stugu 2008: 48-49).

Det er slett ikke tilfeldig at gjennombruddet for den profesjonelle historie kom på 1800-tallet da nasjonale identiteter og bevegelser styrket seg over hele Europa. Brukere av historie gikk til historikere når de ønsket å finne sin egen historiske identitet. Framveksten av historie som forskingsfag kan i det hele knyttes tett til at styringsmakter og nasjonale bevegelser viste sin gunst til faget som rettet oppmerksomhet mot den lange og ærefulle fortiden til nasjonen.

I tillegg til å sysle med spørsmålene som omhandlet opphavet til nasjonen, var historiefaget viktig bidragsyter i forhold til hvordan en nasjon skulle få oppfylt sitt rettferdige krav om egen stat. Dermed var historieskrivingen i seg selv nasjonalistisk (Stugu 2008: 60). Det var ikke før etter Første verdenskrig at vi ser svekking av den nasjonalistiske historieskrivingen, mest utfordret av internasjonalt og mer radikale innfallsvinkler. Likevel var det først etter Andre verdenskrig at de nasjonale forståelsesrammene for alvor ble utfordret, først av økonomihistorikere, og etter hvert enda mer av sosialhistorikere og kulturhistorikere.

Historiefaget er ofte ansett som en klar motsetning til myter – gjerne ved henvisning om at forskningshistorie benytter seg til kildekritisk granskning og sann kunnskap, mens myter gjerne knyttes til fiksjon, det overnaturlige og religiøse. Når vi snakker om myter er det gjerne slik at de fleste har en forestilling om guder og helter fra en ubestemt tid. Men myter kan ofte bety mye mer enn ren oppdiktning. I denne konteksten må vi se på mytenes funksjon og stille spørsmål om mytene er identitetsskapende?

Ifølge Stugu kan mytene brukes til formidling av visdom som kan brukes av de som handler eller tar avgjørelser. Om mytene er sanne eller fiktive, er av mindre betydning i så tilfellet.

Mytene kan også virke mobiliserende ved å definere hvem *vi* er gjennom fortellinger om en felles fortid. Slik sett kan mytene være legitimitetsskapende (Stugu 2008: 40).

Et godt eksempel på hvordan myter kan brukes til danning av nasjonal identitet er eksemplet med Harald Hårfagre. Det vi vet om Hårfagre er for det meste innhentet fra kongesagaen som var skrevet omtrent 300 år etter Hårfagre sin tid. I kongesagaen er Hårfagre sitt rike fremstilt omtrent like stort som det norske kongeriket på tidspunktet sagaen var skrevet, noe som i ettertid har vist seg å være feil. I dag mener de fleste historikere at Hårfagres rike ikke strakk seg utover Vestlandet. Det viktige her er likevel den effekten myten har hatt som identitetsdannende faktor for den norske nasjonen, i særlig grad tatt i betraktning at myten inneholder fortelling om Norges suksessfulle rikssamling.

I boken *Totalitarian Dictatorship and Autocracy* (1961) mener forfattere Carl Joachim Friedrich og Zbigniew Kazimierz Brzeziński at en *myte er typisk en fortelling om tidligere hendelser, som gir dem en spesiell mening og betydning for nåtiden og derved forsterker autoriteten til de som har makt i et bestemt samfunn* (min oversettelse) (Mylonas 2003: 154). I senere tid har debatten om muntlige kilder blitt dreid fra spørsmål om skildringer er sanne til spørsmål om hvordan fortellinger de formidlet kan tolkes som uttrykk for kulturelle koder (Kaldal 2002: 98).

Den franske sosiologen Maurice Halbwach, som i mellomkrigsperioden gjorde de første grundige studier av det han kalte for kollektivt minne, mente at minne er meningsløs uten en sosial sammenheng. Ifølge Halbwach krever alle fungerende samfunn en form for kontinuitet mellom egen fortid og nåtid. Denne kontinuiteten blir skapt ved hjelp av minne. Slik blir minne grunnleggende for mennesket sin evne til å leve sammen i grupper, og et sentralt vilkår for sosial orden og solidaritet (Stugu 2008: 26).

Interesse for kollektivt minne blant forskere var for alvor vekket på 1980-tallet. Boken til den britiske sosialantropologen Paul Connerton (1940-2019), *How Societies Remember* fra 1989, var en moderne klassiker innen dette feltet. På lik linje med Halbwach, mener Connerton at for å forstå sosialt felleskap må man studere det kollektive minne. Dersom tolkninger av felles opplevelser spriker for mye, vil vi heller ikke kunne enes om hvordan vi skal takle nåtiden eller fremtiden (Stugu 2008: 27).

Der historie som forsknings fag prøver å fortelle hva som faktisk skjedde, ser minne bakover fra en bestemt nåtid. Konstruksjon av kollektivt minne er en form for kulturell prosess som

skiller seg vesentlig fra de metodene historie som forskningsfag har for å komme frem til kunnskap om fortidens utvikling. Minne og minnefunksjonene er likevel et vilkår for at historie i det hele tatt kan oppstå (Stugu 2008: 29)

Der historie er underlagt forskningssamfunnets krav til etterprøving og åpenhet, minnet er personlig og kan ikke etterprøves. Hovedoppgaven til minnet er ikke å ta være på fortiden, men tilpasse den slik at den både gjør samtiden mer rikere og slik at den kan manipuleres. Slik sett skiller ikke historie seg fra minnet kun ut fra hvordan kunnskap om fortiden blir til, men også hvordan kunnskapen blir overført (Stugu 2008: 29-30).

2.3.5 Konklusjon

Det vi kan konkludere med er at vår oppfattelse og forståelse av identitet har vært under utvikling og endring. Det som vi engang har forstått som identitet er ikke det samme som vi i dag forbinder med identitet. Dagens bruk av begrepet identitet er mer knyttet til noe som vi ser på med stolthet og lojalitet, samt det som danner en etisk eller moralsk retning.

Identitet er ikke noe vi tenker på, men noe vi tenker med. Det er heller ikke sånn at identitet er noe vi finner eller oppdager, men noe som stadig blir skapt, gjenskap og omskapt – med andre ord noe som er foranderlig. Riktig nok er noen identitetsdannende faktorer medfødt, slik som etnisitet, hudfarge eller religion. Men det betyr ikke at disse identitetsdannende faktorer kommer til å prege vår egen forståelse på hvem vi er.

Prosessen med identitetsdanning er ofte knyttet til spørsmålet: hvem er jeg? En oppfatning er at den primære identiteten, den som blir tilegnet gjennom den første sosialiseringen, vil være der gjennom hele livet. Identiteter utover det kan, i større eller mindre grad, påvirkes og forandres. Den individuelle identiteten skapes gjerne ut fra sosiale verdier, gjennom interaksjon og samhandling med andre – det vil si man er ikke et selv for seg selv.

Den nasjonale identiteten er oppfattet som sosial konstruksjon og forutsetter et sosialt felleskap. Det betyr at nasjoner er produkt av menneskelige handlinger, kan endre seg over tid og ikke kan betraktes som naturgitte. Et kjennetegn på nasjonal identitet er at flere, det vil si et kollektiv, deler et sett med felles egenskaper og verdier. Kollektiv er i denne konteksten forstått som noe annet enn bare summen av enkeltindividenes bevissthet. Som regel forutsetter dette at det finnes noen andre kollektiv som ikke er oss ved at de ikke har de

samme kjennetegn eller egenskaper som *vi*. Aggressive intensjoner fra *de andre* kan bidra til styrking av vår egen nasjonale identitet, og *vår* følelse av tilhørighet kan i stor grad påvirkes av svaret på spørsmålet hvem vi *ikke* er.

Hovedoppgave i konteksten av det sistnevnte bør være å analysere hvordan nasjonal identitet historisk sett produseres og reproduseres innenfor rammene av institusjonelle, sosiale, politiske og ideologiske strukturer. I særlig grad er det de sosiokulturelle faktorer som har den største påvirkningskraften, slik som språk, etnisitet, religion, historie, myter og minner. Vi må samtidig være oppmerksom på at de nevnte faktorer kan i stor grad misbrukes til politiske formål eller individuelle interesser. Det sistnevnte, som vi skal se, kommer tydelig frem i neste kapitlet.

3 Jugoslavisme

Det logiske hadde vært å starte dette kapitlet med en forklaring på hva jugoslavisme er. Utfordringen ligger i at jugoslavisme er et fluidt konsept, forstått ulikt på ulike tidsperioder av ulike jugoslaviske nasjoner, ledere og sosiale grupper. I tillegg kan jugoslavisme tolkes ut fra to forutsetninger: jugoslavisme som nasjonal identifikasjon og jugoslavisme som institusjonelt rammeverk. Sagt på en annen måte, med ordene til den tidligere presidenten av Bosnia-Hercegovina Alija Izetbegović (president i perioden 1990-1996): Jugoslavia som *kjærlighetsobjekt* og Jugoslavia som *interesse* (Djokic 2003: 110).

Ved hjelp av periodiseringsmetode, i tillegg til det teoretiske grunnlaget fra forrige kapittel, skal jeg i dette kapitlet prøve å analysere konseptet jugoslavisme. Dette gjør jeg ved å se på hvordan konseptet endret innhold avhengig av tidsperioden det eksisterte, aktører som tolket det og faktorer som påvirket det.

Konseptet blir presentert i et historisk-kronologisk perspektiv. Det betyr at jeg starter med å analysere jugoslavismen før selve dannelsen av staten Jugoslavia (1830-1918). Deretter kommer jeg til å behandle perioden med jugoslavisme under monarkisk Jugoslavia (1918-1941). Til slutt blir perioden med sosialistisk Jugoslavia (1945-1991) satt under lupen.

3.1 Jugoslavisme før Jugoslavia (1830-1918)

Jugoslavisme som konsept eksisterte lenge før Jugoslavia som stat ble realisert. Derfor finner jeg det som hensiktsmessig å starte med å forklare hvem sørslaver er. Deretter ser jeg nærmere på den *illyriske* bevegelsen som på mange måter anses som forgjengeren til det som etter hvert utviklet seg til jugoslavisme. Til slutt forklarer jeg hvordan denne tidlige jugoslavismen ledet til samling av sørslaver i en felles stat.

3.1.1 Hvem er sørslaver?

Generell konsensus er at tsjekkere, polakker, slovakere, serbere, kroater, slovenere, russere og bulgarere utgjør det slavisk folket. Ungarere og rumenere er ikke ansett som slaviske (Palmer et al. 2002: 482). Når det gjelder samfunnsgrupper som i dag defineres som kosovoalbanere, bosniere, montenegrinene og makedonere, er bildet litt mer komplisert og sammensatt, men generelt sett anses også de tre sistnevnte som tilhørere av det slaviske folket.

I perioden 200-tallet f.Kr. fram til år 14 e.Kr. var Balkan erobret av romere. De folkeslagene som befolket Balkan før romere (illyrer, daker og traker) forsvant etter hvert fra Balkans historie (Mønnesland 1999: 29). I år 395 e.Kr. ble Det romerske riket delt i to administrative deler med hver sin keiser: en vestlig del styrt fra Roma og en østlig styrt fra Konstantinopel. Grovt sett deler denne linjen regionen av Vest-Balkan på midten. Helt siden den oppstod, har denne linjen vært et skille mellom en vestlig og en østlig kultursfære – det vil si mellom den romersk-katolske kirken og den ortodokse kirken, mellom den latinske og greske verden.

Balkans historie er historie om migrasjoner – både av folk og land. Det opprinnelige Serbia var langt fra elven Donau, Kroatias politiske sentrum var ved Adriaterhavet, og landet omtalt som Bosnia (khōrion Bosona) av Constantine Porphyrogenitus var en kanton ved kilden til elven Bosna (Banac 1984: 33). I den forbindelse er det viktig å nevne at den nasjonale identiteten til kroater og serbere var ervervet lenge før utviklingen av den moderne nasjonalismen. Disse to nasjonene opprettholdt et kollektivt minne om deres middelalderske stat (Banac 1984: 23). De nasjonale opprørene i det 19. århundre blant serbere og kroater manifesterte det sterke ønsket om uavhengighet som ble konstruert som et historisk derivat av nettopp denne statstradisjonen fra middelalderen (Mylonas 2003: 81).

Jovan Cvijić, anerkjent serbisk geograf og etnolog, fant flere ulikheter mellom sørslaver – i særlig grad innenfor kultur, tradisjoner og nasjonal bevissthet. Likevel argumenterte han med

at på grunn av migrasjoner var disse ulikheter mindre prominente, samt at disse mennesker faktisk var én nasjon. Denne oppfatningen delte han med Stojan Novaković – Serbias ledende historiker og politiker på begynnelsen av det 20. århundre. Jovan Skerlić, anerkjent litteraturhistoriker, mente at serbere og kroater var ett folk som snakket ett språk, men hadde parallell litteratur som vokste fra deres ulike spirituelle og kulturelle utvikling. Serbias ledende lingvist, Aleksandar Belić, argumenterte med at det fantes klare forskjeller mellom serbokroatisk og slovensk, men at de sammen dannet den lingvistiske helhet (Djokic 2003: 224).

Min forskning rundt temaet som omhandler sørslavenes opphav viser at hele prosjektet med å finne opp eldgamle etniske skiller blant sørslaver, og deres etterkommere, er mer eller mindre nytteløst. Det slaviske underlaget i seg selv må ha absorbert restene av en befolkning hvis forfedre opprinnelig kan ha vært illyrer, kelter, romere, og individer fra alle deler av Romerriket slik som goter, alaner, hunner og avarer. I tillegg var interne migrasjoner blant sørslaver i regionen av Vest-Balkan ikke uvanlig. I perioder finner vi betydelige serbiske bosetninger helt frem til Nord-Dalmatia, kroatisk bosetninger helt frem til dagens Makedonia og Kosovo, samt en blanding av både serbere, kroater og muslimer i Bosnia-Hercegovina. Det var heller ikke uvanlig i perioder å finne betydelige grupper av serbiske katolikker, samt ortodokse kroater.

Svaret på spørsmålet om alle sørslaver har samme opphav krever mye mer omfattende arbeid enn rammene av denne oppgaven tillater. På den andre siden kan ikke svaret på dette spørsmålet behandles innenfor rammene og i konteksten av den moderne betydningen av nasjoner, fordi en slik tolkning er forbeholdt epoken av moderne nasjonalisme – som dateres til 1700- og 1800-tallet. Nasjonal tilhørighet, tolket ut fra dagens standarder og betydning, var frem til da mer eller mindre fraværende. Det var først og fremst føydale forhold og religion som hadde en identitetsskapende betydning frem til oppkomsten av moderne nasjonalisme.

Det er likevel noen konklusjoner vi kan trekke når vi snakker om sørslaver. Hvis vi tar et etnisk perspektiv, er det mye som tyder på at alle sørslaviske grupper står hverandre nært. I tillegg virker det som de innvandret til Balkan i cirka samme periode – en gang på 600- og 700-tallet. Noen av disse sørslaviske gruppene dannet egne stater i middelalderen – et moment som senere skulle spille en viktig rolle i deres nasjonale identitetsorientering. Slik som vi har sett i forrige kapittel, er mye av grunnlaget knyttet til utvikling av nasjonalismen på 1800-tallet basert på tilbakevending og glorifisering av de gamle middelalderske stater. I

tillegg til å være tett knyttet til hverandre gjennom etniske bånd, er de fleste sørslaver tilhørere av (mer eller mindre) den samme språkgruppen. Det som etter hvert skilte dem, er først og fremst religion, kultur og skriften (latinsk og kyrillisk alfabet).

3.1.2 Den illyriske bevegelsen

I perioden etter kollapsen av de sørslaviske middelalderstater (Serbia, Kroatia, Bosnia), fra rundt midten av 1400-tallet og frem til det 20. århundre, levde de fleste sørslaver på Balkan under en eller annen form for utenlandsk herredømme. Slovenia var i perioden, og i hovedsak, underlagt myndighetene i Wien. Kroatia var delt og underlagt Ungarn, Østerrike og Venezia. Riktig nok nøydel deler av den kroatisk befolkningen en viss grad av autonomi (i særlig grad deler underlagt Ungarn), men denne autonomien var generelt sett begrenset. Bosnia-Hercegovina var frem til 1878 underlagt Det osmanske imperiet, administrativt styrt fra Wien etter 1878 og fullt ut annektert av Østerrike-Ungarn i 1908. Serbia var også underlagt Det osmanske imperiet, men oppnådde en form for begrenset autonomi og selvstyre (blant annet med egen nasjonalforsamling) innenfor Det osmanske imperiet i 1815, fullt indre styre i 1830, samt full selvstendighet og uavhengighet i 1878. Det osmanske imperiet kontrollerte også det som er dagens Makedonia og Kosovo, mens dagens Vojvodina var vekselvis underlagt osmanene og ungarene. De eneste områdene av Vest-Balkan som ikke var fullt ut annektert i perioden, var deler av området som i dag er underlagt Montenegro, samt den uavhengige bystaten Dubrovnik. Generelt sett kan vi at Vest-Balkan, på lik linje med Balkan for øvrig, var gjenstand for erobringer fra datidens stormakter i en periode på over 400 år.

I den forbindelse er det viktig å nevne at den delen av Balkan som lå under osmansk herredømme, ble i mye større grad stående utenfor de avgjørende kulturstrømmingene i Europa slik som humanismen, renessansen, opplysningstiden og industrialismen, enn sine sørslaviske naboer i vest (Mønnesland 1999: 54). Det er også i denne delen av Balkan at samfunnet var et mer tradisjonelt bondesamfunn med en heroisk-patriarkalsk kultur (Mønnesland 1999: 55). De habsburgske områder var preget av lov og orden, samt mer økonomisk utviklet, mens de osmanske områder var mer lovløse, mindre økonomisk utviklet, og preget av korrupsjon og nepotisme.

Begge de nevnte imperier (habsburgske og osmanske) opplevde nasjonale bevegelser på 1800-tallet innenfor sine grenser. Det som var forskjellig var at nasjonale bevegelser i de

habsburgske områder stort sett krevde selvstyre innenfor riket, mens nasjonale bevegelser i de osmanske områder ønsket full uavhengighet (Mønnesland 1999: 55). Det var likevel blant habsburgske sørslaver at vi finner de første nasjonale bevegelser basert på ideen om felles sørslavisk stat. Den første bevegelsen av denne karakter var den *illyriske* bevegelsen som dukket opp tidlig på 1830-tallet. Navnet har sin opprinnelse i Napoleons definisjon av *Illyria provinsen* – etablert på begynnelsen av 1800-tallet, og som omfattet store deler av det som i dag er kjent som Slovenia, Kroatia og Dalmatia.

Den illyriske bevegelsen fremmet at sørslaver hadde samme opphav, snakket varianter av mer eller mindre samme språk, og potensielt var samme folk eller samme nasjon. Konsekvensielt ga dette dem *naturlig rett* til en uavhengig felles stat (Djokic 2003: 12). Det må samtidig nevnes at ideen om at det slaviske folket hadde samme oppkomst var ikke noe helt nytt. Vi har noen indikasjoner på at en slik idé eksisterte allerede på 1500-tallet. Vinko Pribojević, en dominikansk teolog fra den kroatisk øyen Hvar, var en av de første initiatører til ideen om felles slavisk oppkomst. På 1500-tallet talte Pribojević for at det slaviske folket stammer fra Noahs barnebarn Thyras. Ideen om felles slavisk oppkomst ble videreført av en kroatisk prest, Juraj Križanić på 1600-tallet, som blant annet talte for en kirkelig samling (Banac 1984: 71).

Den nasjonale bevegelsen i Kroatia i første delen av 1800-tallet kom i stor grad som resultat av motstand mot vekket ungarsk nasjonalisme. Kroatia hadde på dette tidspunktet et borgerskap og intelligentsia som hadde fanget opp de nye liberale ideene i andre deler av Europa fra perioden, og stilte seg i spissen for en kroatisk nasjonal vekking (Mønnesland 1999: 80). De kroatisk talsmenn var klar over at den ungarske nasjonale ideen best kunne motvirkes gjennom et alternativt nasjonalt program.

Et slikt nasjonalt program finner vi nettopp i den illyriske bevegelsen på 1830- og 1840-tallet – en bevegelse hvor den kroatisk lingvist, politiker, journalist og forfatter Ljudevit Gaj var en ledende figur. Bærebjelke for det illyriske programmet var etablering av felles sørslavisk språk (Banac 1984: 76). I den forbindelse er det viktig å nevne at folk i Nordvest-Kroatia (området rundt Zagreb), fra Drava til sør for Kupa, brukte den *kajkavisk* dialekten – som strukturelt sett var nær de naboslovenske idiomene. Det overveldende flertallet av serbere, og ellers i andre områder av det som senere skulle bli Jugoslavia, ble det for det meste brukt *štokavski* dialekten (Banac 1984: 77).

Gaj og illyrianistene oppfordret til en mer *fyldig* dialekt hos kroater, som et ledd i tilnærmingen til resten av det sørslaviske folket (Banac 1984: 77). Gaj mente at både kroater og andre sørslaver måtte gi opp noe for å oppnå ett litterært språk og én kulturell (illyrisk) identitet (Banac 1984: 78). Siden de illyriske løsningene var sterkt avhengige av kroatisk nasjonale og kulturelle tradisjoner, klarte de ikke å tiltrekke seg andre sørslaver – som ikke fant spesiell interesse for kroatisk litterære utspill (Banac 1984: 78-79)

Serbias talsmenn formet et alternativ og en vidt forskjellig nasjonal ideologi enn illyrianistene. Allerede i 1814 publiserte serberen Vuk Stefanović Karadžić grammatikk av hans morsmål og samling av *Populære serbiske sang og epos*. Han erklærte Ragusa-dialekten (dagens Dubrovnik) som litterært språk for alle sørslaver (Palmer et al. 2002: 449). I 1840-årene, i særlig grad etter 1842 og detroniseringen av *Obrenović*-dynastiet som hadde dominert Serbia siden 1815, begynte serbiske ledere å vurdere planer for utvidelsen av Serbia. Ilija Garašanin, Serbias innenriksminister, var en sentral figur i disse planene.

Garašanin regnes som grunnlegger av den storserbiske ideologien (Mønnesland 1999: 106). I 1884 offentliggjorde han et dokument kalt *Načertanije* (Utkast) hvor han så for seg et fremtidig Stor-Serbia som en fortsettelse av tsar Dušans middelalder-rike (Banac 1984: 83) (Mønnesland 1999: 106). Garašanin mente at grensene til det nye Serbia måtte utvides til alle områder der serberne bodde. Han var samtidig ikke tilhenger av de kroatisk illyrianistene (Mønnesland 1999: 106).

Serbisk nasjonalisme i det 19. århundre, og de nasjonale opprørene i Serbia i perioden, var sterkt manifestert i et ønske om uavhengighet – som igjen var basert på den middelalderske storserbiske statstradisjonen og som opposisjon til imperialistisk styre (Mylonas 2003: 81) (Djokic 2003: 57). Det er også en del av forklaringen på hvorfor illyrianistene, i tillegg til støtten i Kroatia, kun hadde støtte i deler av Vojvodina blant serbere. Motstand fra serbisk side kan også forklares ved at illyrianistene favoriserte det latinske skriftmålet fremfor kyrillisk. I denne konteksten er det også viktig å påpeke at religion ikke ble brukt som hovedårsak til skeptisismen fra serbere mot illyrianistene (Banac 1984: 80).

I 1837 gikk illyrianistene åpent inn for en illyrisk union som skulle omfatte alle sørslaver, inkludert serbere og bulgarere. I 1841 opprettet de et eget parti som stod i opposisjon til kroatene som ønsket samarbeid med ungarere. Etter å ha bidradd til østerriksk seier over ungarere, fikk Kroatia havnebyen Rijeka – men ikke Dalmatia slik som lovet av

myndighetene i Wien. I tillegg til dette ble Kroatia-Slavonia direkte underlagt Wien. Kroatia-Slavonia ble deretter utsatt for sentralisering og germanisering. Kroatias *Ban* (kroatisk fyrste utnevnt av myndighetene i Budapest som kroatenes representant og viktig symbol på kroatisk autonomi) Josip Jelačić, ble fratatt makten. Fra da av kan man betrakte den illyriske perioden som over (Mønnesland 1999: 84).

Den illyriske bevegelsen var i utgangspunktet (og primært) en kulturell bevegelse. Denne bevegelsen hadde to dimensjoner ved seg: 1) en kroatisk dimensjon som gikk ut på integrering av alle kroatisk-provinser som på det tidspunktet var fraskilt innenfor Det habsburgske imperiet; 2) en jugoslaviske dimensjon som hadde til hensikt å samle alle sørslaver i én stat – enten på utsiden eller på innsiden av imperiet. Begge ideer var inspirert av behovet for enhet på grunn av økende motstand mot magyarisering og germanisering.

Det er på ingen måte feil å påstå at begge nasjonale bevegelser som oppstod på 1800-tallet, både den kroatisk-jugoslaviske og den serbiske, kom som resultat av langvarig okkupasjon av sørslaviske landområder. Den serbiske nasjonalbevegelsen fra perioden var basert på samling av alle serbere i én stat, samtidig som den hadde ikke den samme jugoslaviske dimensjonen som vi finner hos kroater. I tillegg var den serbiske nasjonalbevegelsen i perioden mye mer orientert rundt romantisering av den gamle serbiske staten fra middelalderen enn det var tilfellet hos kroater.

3.1.3 Den jugoslaviske bevegelsen

Et stort segment av kroatisk intelligentsia forlot aldri illyrianismen. Bevegelsen gjennomgikk en slags modifisert vekkelse på 1860-tallet under det *jugoslaviske* navnet (Banac 1984: 89). De viktigste talsmenn for denne jugoslavismen var biskop Josip Juraj Strossmayer og hans nære samarbeidspartner, den katolske presten og historiker, Frano Rački. De grunnla vitenskapsakademiet i Zagreb i 1867 (Det jugoslaviske vitenskapsakademi), samt Universitetet i Zagreb i 1874 (Mønnesland 1999: 85).

Mens Gajs primære mål var å introdusere standardspråket for den jugoslaviske nasjonen og rekonstruere litterære tradisjoner, hadde Strossmayer og Rački større og bredere visjoner. De ønsket å skape den jugoslaviske nasjonale identiteten på basis av felles historie, litteratur og utdanning. De var av den troen at et forent utdanningssystem ville utvikle enhetlig nasjonalt språk. Rački mente at historiestudiet av sørslaver kommer til å avsløre et felles element: den

lange og uønskede utenlandske okkupasjonen av sørslaver, samt deres lange kamp om frigjøring fra disse. De var i tillegg inspirert av Herders velkjente påstand om at det slaviske folket var *nasjonen for fremtiden* (Djokic 2003: 72).

Den jugoslaviske bevegelsen i denne perioden var i stor grad påvirket av den tsjekkiske akademiker Tomáš Garrigue Masaryk, som promoterte ideen om hver nasjons naturlige rett til frihet og selvbestemmelse (Banac 1984: 96). Unge menn og kvinner som kom hjem til Kroatia etter oppholdet i Praha, var inspirert av Masaryk. Det var nettopp disse ungdommer som var aktive aktører i etablering av politiske partier i Kroatia på 1890-tallet. Blant de viktigste navnene i den forbindelse var Ante Trumbić, Frano Supilo og Stjepan Radić.

Trumbić og Supilo var overbevist om at kroater ikke kunne overleve som nasjon omringet av sterke stater som Tyskland, Italia, Ungarn og Østerrike (Naimark & Case 2003: 121) (Djokic 2003: 73). Ifølge dem lå fremtiden i en felles sørslavisk stat som inkluderte Serbia og Montenegro. De var dedikerte til å få til et samarbeid med serbere og insisterte på likehetsprinsippet mellom de to nasjoner. Begge tok avstand fra radikale kroatisk-nasjonalistiske strømninger som eksisterte parallelt med den jugoslaviske bevegelsen i perioden (Banac 1984: 96-97).

I motsetning til jugoslavistene var den kroatisk nasjonalistbevegelsen, representert ved de kroatisk nasjonalister Ante Starčević og Eugen Kvaternik, både antiøsterriksk og antiserbisk. I 1881 grunnla de Rettspartiet som fremhevet Kroatias historiske rett til å være en stat, samtidig de anså både serbere og bosniske muslimer egentlig som kroater (Mønnesland 1999: 86). Starčević gikk så langt som å påstå at den serbiske Nemanjić-familien (dynastiet som grunnla den serbiske middelalder-staten og den serbiske ortodokse kirken) var den eldste og mest berømte kroatisk familie (Banac 1984: 88).

Det sterkeste kroatisk-serbiske samarbeidet i perioden finner vi først og fremst i Dalmatia. Her hadde det århundrelange venetianske herredømme svekket de historiske båndene til Kroatia og Serbia. Både serbere og kroater stod sammen, som sørslaver, mot den italienske overklassen. I Dalmatia var ikke sammenfallet mellom nasjon og religion like entydig som andre steder, og vi finner her en del katolske serbere og ortodokse kroater (Mønnesland 1999: 87). Disse forhold bidro til partikoalisjon mellom serbere og kroater. Denne koalisjonen, som gikk inn for nasjonal enhet mellom serbere og kroater, fikk flertall i det kroatisk parlamentet (Sabor) i 1906 og var det største partiet frem til Første verdenskrig (Mønnesland 1999: 88).

Franjo Supilo, opprinnelig fra Dalmatia og senere en av ledende figurer under prosessen som ledet til realisering av den første felles sørslaviske staten, uttalte i 1911:

Serbs and Croats are one people with two names. They may have two names, two religions, two traditions, two culture ... they may kill, they may kiss each other, but in spite of that, from the ethnic point of view, Serbs and Croats are the same people, because they are the children of the same Slavic race and because they have the same national language (Djokic 2003: 225).

Riktig nok var dannelse av en felles sørslavisk stat ikke det eneste alternativet for kroater. Et mindretall av kroater ønsket unionen med Ungarn, de mer konservative kreftene i Kroatia ønsket en sørslavisk stat innenfor Det habsburgske riket og dermed gjøre monarkiet til et *trippelmonarki*, mens den tredje løsningen var en uavhengig sørslavisk stat sammen med Serbia og Montenegro (Mønnesland 1999: 88).

Jugoslavisme, på lik linje med sin forgjenger illyrianisme, klarte ikke å få noe særlig gehør hos den serbiske eliten i Serbia frem til det 20. århundre. En av årsakene til dette var at Strossmayer og Rački holdte fast ved doktrinen om en kroatisk *politisk nasjon* (Banac 1984: 90). Serbias fremste mål var uansett å bli helt uavhengig fra osmanene, deretter ekspandere den serbiske staten. Underveis møtte Serbia en rekke interne problemer og utfordringer. Indre uro gjenspeiles i Serbias skjøre parlamentarisme, korrupsjon og skiftende kongelige dynastier – noe som ofte endte i blodige oppgjør. Den nye staten slet også med intern uenighet om hvilken retning Serbia skulle ta i sin orientering: mot Vesten eller mot Russland – en problemstilling som Serbia fremdeles sliter med den dag i dag.

3.1.4 Ulik tolkning av jugoslavismen i perioden

Den store uenigheten mellom ledende skikkelser for jugoslavisme hos habsburg-sørslaver på den ene siden, og jugoslavisme blant majoriteten av eliten i Serbia på den andre siden, finner vi i den ulike oppfatningen i forhold til hva er jugoslavisme og hva bør en eventuell ny felles sørslavisk stat være.

Serbiske intelligentsia fra det 19. århundre anerkjente utvilsomt behovet for samarbeid mellom alle sørslaver. På 1860-tallet var det ofte kontakt mellom den serbiske regjeringen til prins Mihailo Obrenović III og de kroatisk-jugoslavister. Planen var å opprette en jugoslavisk union inspirert av *Italian Risorgimento* (Djokic 2003: 58). Men Serbias

forestilling om en felles sørslavisk nasjonalitet var annerledes enn den som den jugoslaviske bevegelsen i Kroatia hadde.

Slik som vi kan lese av forrige kapittel, nasjonalismens tidsalder hadde sakte men sikkert innledet et sett med regler for å definere nasjonal troskap. Innenfor disse rammene var den serbiske identiteten godt etablert. Serbisk nasjonal bevissthet begynte før nasjonalismens tidsalder og i løpet av det 19. århundre hadde den språklige nasjonalismen smeltet sammen med begrepet *politisk nasjonalitet* som var en konsekvens av Serbias autonomi (1830) og uavhengighet (1878) (Bulatovic 2022). Det betyr imidlertid ikke at grensene for denne identiteten var klart satt.

Ifølge historiker Ivo Banac er det en tendens, spesielt i serbisk historieskriving, til å se på ethvert forsøk på sørslavisk konglomerasjon som jugoslavisme (Banac 1984: 108). I den forbindelse tolkes ofte den serbiske statens ekspansive politikk som jugoslavisk i karakteren. Banac mener at troen på at jugoslavisme betydde respekt for staten og uavhengighet til hver sørslavisk nasjon, inkludert aksept av minoritetsstatus der en gruppe var tallmessig underlegen, ikke var like utbredt blant serbere som blant kroater (Banac 1984: 111). Den nevnte tilnærmingen til Banac er også på mange måter den røde tråden i hans bok *The National Question in Yugoslavia*, nemlig en tro at etablering av Stor-Serbia ble fra serbisk side ofte ansett som jugoslavisme.

Račkis og Strossmayers teori var at serbere og kroater i utgangspunktet var én og samme nasjon med to navn, separert av forskjellig historie, statlige tradisjoner og kultur. Deres jugoslavisme hadde derfor som mål å integrere ulike identiteter i en ny identitet. De håpet at en jugoslavisk union ville også bringe en religiøs union mellom den katolske og ortodokse kirken. I den forbindelse er det viktig å poengtere at Strossmayers og Račkis idé om en sørslavisk stat var forkastet av en stor majoritet blant bønder og små-borgerskapet i Kroatia, til tross for at ideen var politisk implementert som partipolitisk program og bredt akseptert av den delen av befolkningen som var utdannet (Djokic 2003: 73).

Den jugoslaviske ideen var i særlig grad populær blant sørslaviske studenter, som i økende grad begynte å besøke hverandre og dannet flere pro-jugoslaviske organisasjoner. *Progressiv kroatisk ungdom* var en slik organisasjon. En annen gruppe ved navn *Ung Kroatia* var også pro-jugoslavisk, sammen med studentmagasinet i Zagreb med navn *Val* (Bølge). Det Beograd baserte tidsskriftet *Slovenski jug* (Slavisk Sør) var i sin tidlige fase promotor for kulturell

union med respekt for forskjeller og med føderal stat som felles ideal. Talsmenn for samling dukket også opp i Bosnia, inkludert unge forfattere slik som Ivo Andrić og poeten Aleksa Šantić. I Slovenia hadde ideen om politisk union seiret over ideen om kulturell union. En av de som støttet ideen om politisk union av sørslaver var også den prominente slovenske forfatteren Ivan Cankar (Djokic 2003: 228).

3.1.5 Veien til felles sørslavisk stat

Utenrikspolitiske faktorer – slik som Russlands svekkelse som følge av krigen mot Japan og revolusjonen i Russland i 1905, samt ytterlige svekking av Det osmanske imperiet og Første verdenskrig – tvang serbere til å revurdere sin strategi på hvordan Serbia på best mulig måte kunne ivareta sine nasjonale og territoriale mål. På den andre siden var den kroatisk eliten presset fra Østerrike og Franz Ferdinand (tronarvingen til Østerrike-Ungarn) som promoterte politikk av ny patriotisme der kroater ble ansett som østerrikere som snakket kroatisk (Banac 1984: 97-98).

Østerrike-Ungarns innflytelse i regionen var også stor verkebyll for Serbia, i særlig grad etter Østerrike-Ungarns annektering av Bosnia-Hercegovina – først som administrativ overtakelse i 1878 og deretter gjennom full annektering i 1908. Dette henger sammen med to forhold. For det første bodde et betydelig antall serbere i Bosnia-Hercegovina, og for det andre satte østerriksk annektering av Bosnia-Hercegovina en stopper for Serbias ambisjoner for territoriell utvidelse vestover.

Økt behov for en sørslavisk stat som følge av trusselen utenfra betydde imidlertid ikke at både kroater og serbere hadde gitt opp ideen om uavhengig og suveren Kroatia eller et Stor-Serbia, men at egen nasjonal eksistens var avhengig av samhold blant sørslaver. Slik sett bør realisering av jugoslavismen som statlig idé i 1918 tillegges i mye større grad utenrikspolitisk vekt. Det var først og fremst de utenrikspolitiske faktorer som førte de interne politiske aktører til erkjennelse om at en jugoslavisk stat på det tidspunktet var det beste (eller minst dårlige) middelet for å realisere de snevre etnisk-nasjonale interessene. I kroatisk tilfelle gjenspeiler dette seg i bevaring av territoriet, mens i serbisk tilfelle var det samling av serbere under en stat (Gasic 2022).

Som følge av Balkankrigene ble Serbia modell for mange andre sørslaver med håp om frigjøring. Serbias militære seiere i krigene var feiret offentlig i mange byer – også utenfor

Serbia. Den kroatisk journalisten Ivan Lupis-Vukić skrev i september 1912 til den britiske historiker og Balkan-kjenneren Robert William Seton-Watson:

Siste søndag 10 000 mennesker i Split og 6000 i Sibenik med ordførere og varamedlemmer paraderte gatene, sang og hyllet Balkan-hærer og herskere (min oversettelse) (Djokic 2003: 230).

Et spørsmål som ofte dukker opp når vi snakker om prosessen som ledet frem til dannelse av den første sørslaviske staten, er om Ung Bosnia (*Mlada Bosna* – organisasjonen som stod bak attentatet på den habsburgske prinsen Ferdinand 28. juni 1914) var dedikert til jugoslavisme eller ideen om Stor-Serbia. Det faktum at organisasjonen bestod av både serbere, kroater og muslimer, kan være en indikasjon på at dette var en organisasjon som fremmet jugoslavisme. Som det mest kjente medlemmet av Ung Bosnia, samt den som til slutt lyktes med drapet på prins Ferdinand, uttalte Gavrilo Princip under rettssaken mot han i 1914:

Jeg er en jugoslavisk nasjonalist, som tar sikte på foreningen av alle jugoslaver, og jeg bryr meg ikke om hvilken form for stat, men det må være fri fra Østerrike (min oversettelse) (Malcolm 1994: 153).

Det er også uenighet blant historikere om Serbias statlige myndighetene var involvert i drapet på prins Ferdinand eller om gruppen Ung Bosnia opptrådte uavhengig av Beograd. Historiker Noel Malcolm avviser bestemt ideen om at den serbiske regjeringen selv hadde planlagt attentatet (Malcolm 1994: 154). På den andre siden vet vi at det allerede i 1844 ble skrevet et memorandum av den serbiske innenriksministeren Ilija Garašanin der metoder for å stimulere pro-serbisk stemning i Bosnia, med sikte på en eventuell annektering, ble beskrevet i detalj. Disse inkluderte, blant annet, opplæring av unge bosniere i den serbiske administrasjonen (Malcolm 1994: 127).

Det som kan sies med stor sikkerhet er at attentatet på prins Ferdinand var utløsende faktor for Første verdenskrig. Riktig nok ble drapet på prins Ferdinand brukt som påskudd fra Tyskland og Østerrike-Ungarn til å erklære en lenge ønsket krig mot Serbia som et ledd i prosessen om videre ekspansjon østover på Balkan, samtidig som den skulle hindre Serbias (og dermed også Russlands) innflytelse i regionen. Det er heller ikke ubestridt at Første verdenskrig i mye større grad var resultat av nasjonalismens epoke der stormaktene konkurrerte om størst mulig territoriell gevinst og innflytelse i en kolonisert og kapitalistisk verden.

Serbia oppnådde flere merkbare seiere over den østerrikske armeen i den innledende fasen av krigen, men etter den korte suksessen ble Serbia overveldet av tropper bestående av tyske, østeriske og bulgarske soldater i 1915. I tillegg rekrutterte Det habsburgske monarkiet ganske

mange soldater fra den delen av Balkan som var underlagt monarkiet. Disse ble sendt til fronten og krigshandlinger mot Serbia. Enkelte habsburgske divisjoner var bestående av mer enn 50 prosent kroater og opp til 25 prosent serbere (Djokic 2003: 30). Blant soldatene som kjempet på østerriksk side var, på det tidspunktet ukjente, Josip Broz (senere kjent under navnet Tito) (Malcolm 1994: 157).

Allerede etter krigens utbrudd i 1914 begynte serbiske myndigheter å reflektere over Serbias posisjon ved eventuelle fredsforhandlinger. En komite var utnevnt for å se på Serbias mål etter at krigen er over. Komiteen kom frem med forslag om en jugoslavisk stat bestående av Kroatia-Slavonia, Slovenia, Vojvodina, Bosnia-Hercegovina og Dalmatia. Den nasjonale forsamlingen i Niš vedtok i desember 1914 *kamp for frigjøring og samling av alle våre brødre, serbere, kroater og slovenere, som fremdeles ikke er frie* (min oversettelse) (Djokic 2003: 29). Til tross for at denne uttalelsen mest sannsynlig var en vag formulering ment å vinne Entente-støtte mot Østerrike-Ungarn, var den såkalte Niš-erklæringen det første offisielle dokumentet i det serbiske skiftet fra politikk med eksklusiv serbisk forening til opprettelse av en enkelt sørslavisk stat (Bulatovic 2022)

Serbias regjering og armé klarte så vidt å overleve gjennom en episk vinter-retrett via Albania og til sikker sone på den greske øyen Korfu tidlig i 1916. De overlevende ble sendt til Salonika, mens den serbiske regjeringen, med statsministeren Nikola Pašić, Serbias kong Petar I og prinsregenten Aleksandar i spissen, opprettet midlertidig hovedkvarter på den greske øyen Korfu.

Tre grupperinger spilte avgjørende roller i samling av en ny sørslavisk stat: den nevnte serbiske eksilregjeringen, de jugoslaviske emigrantene som organiserte seg i den såkalte Jugoslaviske komiteen og de sørslaviske politikere i Østerrike-Ungarn som opprettet Jugoslavisk Nasjonalråd. Den jugoslaviske komiteen opererte mellom 1915-1918 fra London under ledelse av de allerede nevnte jugoslavistene Ante Trumbić og Frano Supilo. Legitimt sett kunne ikke komiteen være representant for alle sørslaver siden mange sørslaver fremdeles var lojale til det habsburgske dynastiet (Djokic 2003: 31).

Den 20. juli 1917, på den greske øyen Korfu, ble avtalen kjent som Korfu-erklæringen proklamert. I denne erklærte serbere, kroater og slovenere vilje til å danne en samlet og uavhengig stat som ville være et *konstitusjonelt, demokratisk og parlamentarisk monarki ledet av Karađorđević-dynastiet* (min oversettelse) (Banac 1984: 123). Oppgaven med å

skrive grunnloven ble tildelt den fremtidige grunnlovgivende forsamling – en grunnlov som for øvrig skulle vedtas med alminnelig flertall (Banac 1984: 123), noe som var i strid med vanlig praksis der kravet var et kvalifisert flertall med 2/3. Korfu-erklæringen kom på et tidspunkt når det ble ansett som essensielt å presentere et program for en felles sørslavisk stat med tanke på at de allierte vurderte en separat fredsavtale med Østerrike-Ungarn (Djokic 2003: 61).

Serbias statsminister Nikola Pašić ønsket at etablering av den nye staten skulle ledes av serbere og som en ren serbisk idé. Den jugoslaviske komiteen ønsket å samarbeide med den serbiske regjeringen, men ikke slik Pašić hadde forestilt seg. I motsetning til Pašić, anså Trumbić og Supilo at prinsippene om nasjonal rett og selvbestemmelse, og ikke bare Serbias prestasjoner i krigstid, ga sørslavene rett til en egen stat – som igjen måtte utarbeides ved en avtale mellom Den jugoslaviske komiteen og den serbiske regjeringen (Banac 1984: 118). Trumbić og Supilo hadde ikke noen motforestillinger om at Serbia tok ledende rolle i jugoslavisk forening for de sørslaviske landene utenfor Habsburg-monarkiet, men innen monarkiet tilhørte hovedrollen Kroatia (Banac 1984: 119).

Forholdet mellom Den jugoslaviske komiteen og Pašić var utfordrende. For Pašić var en eventuell jugoslavisk stat ren utvidelse av det serbiske territoriet, og han ønsket en sentralstyrt stat under serbisk kontroll. På den andre siden ønsket *Den jugoslaviske komiteen* en føderal løsning. Trumbić var kritisk til det han kalte for Pašićs *Balkan prøyssianismen* og tolket Serbias statsminister som mer opptatt av å skape Stor-Serbia enn Jugoslavia (Naimark & Case 2003: 116). Etter at tsaren i Russland var avsatt i mars 1917, mistet Serbia sin viktigste allierte i eventuelle fremtidige fredsforhandlinger og dermed var Pašić presset for å komme til enighet med Den jugoslaviske komiteen (Mønnesland 1999: 158).

Til tross for at Serbias posisjon forverret seg etter revolusjonen i Russland og påfølgende russisk tilbaketrekning fra krigen, var Kroatias posisjon enda verre. Serbia var i det minste en uavhengig og suveren stat, mens Kroatia ikke hadde en slik status. I sin bok *Kroatia: Historie* forklarer historiker Ivo Goldstein Kroatias situasjon i 1918:

The new state could opt for any possibility – to remain independent or ally itself with other states – but in practice there was almost no choice. No allied government, including that of the United State, would recognize it... (Naimark & Case 2003: 117).

Kjennskap til ideen om Jugoslavia på utsiden av Balkan var relativt liten. Russland var ikke interessert i en jugoslavisk stat fordi en god del kroater og slovenere fremdeles kriget på Sentralmaktene side, mens Ententemaktene var mer opptatt av å love bort sørslaviske territorier av Østerrike-Ungarn til andre allierte. Våren 1915 prøvde de å lokke Bulgaria på deres side med å love Bulgaria territorier i Makedonia, året etter lovet de Romania deler av Ungarn – deriblant Banat som Serbia selv gjorde krav på. En av lovnadene som var av stor betydning, var den såkalte London-avtalen av 26. april 1915 hvor Italia ble lovet østerriksk-ungarske territorier i Slovenia og Dalmatia i bytte for at Italia skifter side i krigen (Djokic 2003: 31) (Mønnesland 1999: 157). Det må også tas i betraktning at Ententemakter, helt frem til siste måneder av krigen, ønsket å bevare Østerrike-Ungarn som motvekt til Tyskland – noe som ikke var til fordel for en sørslavisk statsdannelse. Det var først etter at USA entret krigen at klima for en ny jugoslavisk stat ble bedre. I den forbindelse er det viktig å presisere at USAs president Woodrow Wilson promoterte budskap om selvbestemmelsesrett og nasjonal frigjøring.

Jugoslavisk Nasjonalråd av Slovenere, Kroater og Serbere ble etablert 8. oktober 1918 som *de facto* regjering for alle sørslaver under Habsburg-monarkiet – med slovener Anton Korošec som president (Djokic 2003: 36). 16. oktober 1918 gikk endelig regjeringen i Wien med på opprettelse av en føderasjon av autonome enheter (et krav som Habsburg-slavene har krevd siden 1848), men da var det for sent. Den 20. oktober 1918 erklærte Wilson sin støtte til uavhengige stater av Habsburg.

Med en overhengende italiensk trussel, og med kaos preget av plyndring, uro og anarki i deler av Kroatia og Bosnia-Hercegovina, vedtok nasjonalforsamlingen i Zagreb (Sabor) den 29. oktober 1918 at Kroatia (sammen med Dalmatia) var en uavhengig stat, samt at Kroatia går inn i en ny uavhengig stat bestående av sørslaver av Habsburg. Deretter overførte Sabor sine fullmakter til Jugoslavisk Nasjonalråd. Den 31. oktober 1918 erklærte Jugoslavisk Nasjonalråd at den nye staten var beredt til å gå i en ny stat sammen med Serbia og Montenegro. Forslaget om å inngå i en ny stat sammen med Serbia og Montenegro ble vedtatt mot én stemme (Mønnesland 1999: 160). Denne stemmen tilhørte lederen for Det kroatisk bondepartiet Stjepan Radić, som for anledningen uttalte de berømte ordene der han anklaget Nasjonalrådets representanter for å være *fulle gjess i tåken* (Banac 1984: 137).

Østerrike-Ungarn undertegnet våpenhvile med de allierte 3. november 1918. 30. november 1918 ankom Nasjonalrådets delegasjon Beograd for å forhandle om sammenslutning med

Serbia. Pašić var i utlandet på det tidspunktet, dermed var det regenten Aleksandar som mottok Nasjonalrådets deklarasjon. Den 1. desember 1918 erklærte prinsregenten Aleksandar at Kongedømmet av Serbere, Kroater og Slovenere (KSHS) var opprettet – uten at mye var konkretisert hvordan den nye staten skulle fungere.

3.1.6 Konklusjon

Slik som de fleste nasjonale ideene på 1800-tallet, var den jugoslaviske ideen fanget av utdannede aristokratiske og borgerlige kretser, samt sentrert rundt ideen om at sørslaver snakket mer eller mindre samme språk og hadde dermed mest sannsynlig samme opphav. Ideen var først omfanget av den *illyriske* bevegelsen i Kroatia på 1830-tallet, før den ble videreutviklet og reproduisert i form av jugoslavisk bevegelse i andre del av 1800-tallet.

Det var de serbiske og kroatisk folkegruppene som hadde de beste forutsetningene blant sørslaver for dannelsen av en nasjon – de andre nasjoner ble dannet på et senere tidspunkt. På serbisk side var det en uavhengig stat og en offisiell elite som var forutsetningene for å spre nasjonal bevissthet innenfor og utenfor Serbias grenser. På kroatisk side var det den kroatisk autonomien innenfor Habsburg-monarkiet, i form av autonome institusjoner slik som Kroatias nasjonale parlament (Sabor) og Kroatias Ban, som dannet disse forutsetninger.

Illyrianistene lyktes ikke å danne en felles sørslavisk stat, mest fordi serbere i Serbia avviste den. Serbia i perioden var mer opptatt av å konsolidere sin posisjon som selvstendig stat. Samtidig var den serbiske nasjonale identiteten godt etablert når illyrianistene entret scenen og geostrategiske mål til Serbias elite i perioden mer var konsentrert rundt utvidelsen av den serbiske staten. Her var ideen om Stor-Serbia, en tilstand der alle serbere lever under én og samme stat, som hadde mye større forrang enn en eventuell sørslavisk union.

Når jugoslavisme nådde stadiet av å være en politisk bevegelse i andre del av 1800-tallet, hadde allerede serbiske, kroatisk og slovenske nasjonalister rekruttert fra samme strata som jugoslavistene. I tillegg, og enda viktigere, var det at de fleste sørslaver i dette samfunnsstrata allerede var klar over at de var serbere, kroater og slovenere. En større andel av andre klasser, inkludert bønder og arbeiderklassen, lærte (gjennom større tilgang til skoling) at de også var serbere, kroater eller slovenere. Disse mennesker var mye lettere å rekruttere til nasjonalistiske ideer enn en *abstrakt* jugoslavisme (Djokic 2003: 14). Som ideologi var

dermed jugoslavisme akseptabel for serbiske og kroatisk eliter fordi den var nyttig for spesielle etnisk-nasjonale interesser (Gasic 2022).

En politisk union av sørslaver var for de fleste av de jugoslaviske intellektuelle i begynnelsen av det 20. århundre ansett som en del av en fjern fremtid. Riktig nok ble den ansett som et rasjonelt mål da de var klar over at de ikke kunne forsvare sitt territorium mot mer dominante nabostater. Danning av en felles sørslavisk stat i 1918 var en nødvendighet påtvunget av eksterne faktorer og som resultat av mangel på alternativer. Det er samtidig viktig å understreke at Jugoslavia på ingen måte var en kunstig stat. Oppfordret av forskningsresultater innenfor lingvistikk, etnografi, historie og litteratur, var den nye staten dannet av sørslaver selv – ikke av stormaktene.

Til tross for at jugoslavistene til slutt lyktes i å forene sørslaver i en felles stat, lyktes de ikke med å danne en felles jugoslavisk identitet før selve staten ble dannet. Jugoslavisme i denne perioden, sett ut fra rammene av nasjonal identifikasjon, resulterte aldri i en massebevegelse slik vi har sett i mange andre tilfeller i det forrige kapittel. Den jugoslaviske bevegelsen var for skjør i sammenligning med for eksempel den nasjonale bevegelsen i Tyskland, Tsjekkoslovakia eller Ungarn i samme perioden.

Den største samfunnsgruppen i regionen, det balkanske bondesamfunnet, var aldri helt solgt av ideen om en felles overnasjonal jugoslavisk identitet. En av forklaringene til dette finner vi i generell mangel på informasjonskanaler, infrastruktur og utdanning, samt mangel på skrive- og leseferdigheter blant en stor del av befolkningen. Disse faktorer, slik som vi har sett i det forrige kapittel, var avgjørende elementer i spredning av nasjonal bevissthet.

Jeg vil ikke si at utgangspunktet for den nye sørslaviske staten var helt håpløst. Slik som skissert i det forrige kapittel, nasjon er ikke nødvendigvis forutsetning for etablering av en stat. Det var heller ikke slik at nasjonal-politisk massebevegelse i andre land dukket opp av seg selv. Slik vi allerede har sett i forrige kapittel, den første mobiliseringen skjedde som regel hos den intellektuelle eliten før den spredde seg til middelklassen. Det som skiller det jugoslaviske tilfellet fra andre tilfeller er at vi i det jugoslaviske tilfellet ikke finner en utbredt middelklasse. Det vi finner er allerede etablerte nasjonale identiteter, i særlig grad når vi snakker om serbere og kroater.

Etableringen av en felles sørslavisk stat var likevel ansett som en bragd, kanskje nettopp fordi staten var realisert til tross for alle utfordringer som allerede skissert. I en artikkel fra 1918,

med tittelen *The Jugo-Slav Movement*, beskrev den amerikansk-tsjekkiske historikeren Robert Joseph Kerner (1887-1956) danningen av Jugoslavia slik:

Hvis det er mirakler i historien, den jugoslaviske bevegelsen er et mirakel ... Religiøse forskjeller, politiske rivaliseringer, språklige uenigheter og århundrenes små svakheter så ut til å være glemt i løpet av tre korte år som gikk fra Kumanovo til ødeleggelsen av Serbia i 1915. Ideen om Stor-Serbia har virkelig gått til grunne i 1915 slik som ideen om Stor-Kroatia i 1878. I deres sted dukket Jugoslavia opp ... Nasjonalisme har vist seg sterkere enn motstridende religioner, mer sammenhengende enn politiske og økonomiske interesser ... Den jugoslaviske bevegelsen endte i dannelsen av nasjonen som verken er en doktrine, ei heller ikke en drøm, men virkelighet (min oversettelse) (Naimark & Case 2003: 93).

3.2 Jugoslavisme i mellomkrigsperioden (1918-1941)

Denne delen av kapittelet ser nærmere på jugoslavisme i mellomkrigsperioden. Perioden startet med realisering av den jugoslaviske staten 1. desember 1918 og varer frem til Jugoslavia kollapset i april 1941 som følge av tysk invasjon. I den forbindelse velger jeg å periodisere jugoslavisme i tre perioder: perioden 1918-1928 som representerer perioden med parlamentarisme, perioden 1929-1934 som representerer monarkisk diktatur, og perioden 1935-1941 som representerer en periode med såkalt *ekte* jugoslavisme. Forklaringen bak en slik inndeling er begrunnet i at hver av disse periodene representerer store politiske endringer. Disse endringene gjenspeiles også i forhold til jugoslavismens innhold.

3.2.1 Kongedømmet av Serbere, Kroater og Slovenere (1918-1928)

Hellas var det første landet som anerkjente Kongedømmet av Serbere, Kroater og Slovenere (KSHS) den 26. januar 1919, deretter Norge den 29. januar og Sveits den 26. februar (Djokic 2003: 54). Til tross for væpnet albansk opprør mot jugoslaviske autoriteter, samt sammenstøt i Montenegro mellom tilhengere og opposisjonelle til den montenegrinske kong Nikola I i eksil, i tillegg til opprør i Kroatia og Bosnia-Hercegovina, anerkjente USA (som den første stormakten) den nye staten 7. februar 1919. Storbritannia anerkjente KSHS 2. juni 1919 og Frankrike tre dager senere (Djokic 2003: 55-56).

Den nye staten befant seg i en (mildt sagt) dårlig forfatning. Serbia mistet 30,000 soldater og ytterligere 275,000 soldater var såret i krigen – 40 % av den totale armeen. Ulike epidemier og andre faktorer krevde ytterligere 800,000 sivile liv i Serbia. I tillegg var det over en halv

million foreldreløse barn i Serbia etter krigen. I deler av Jugoslavia som før krigen var underlagt Østerrike-Ungarn, mistet rundt 757,000 mennesker livet – hvorav 150,000 mistet livet i direkte krigshandlinger (Banac 1984: 222). Ikke nok med det, den nye staten hadde fire forskjellige jernbanenett, fem forskjellige valuta, seks ulike rettssystem og syv ulike utdanningssystem (Djokic 2003: 185).

Ifølge folketellingen av 1921 bodde det omkring 12 millioner mennesker i KSHS. Folketellingen skilte ikke mellom sørslaver i form av etnisitet, men var kun basert på religion og språk. Under denne folketellingen kunne sørslaver velge mellom *serbisk*, *kroatisk* eller *slovensk* som sitt morsmål. Det er derfor vanskelig å fastslå demografisammensetningen. Nyere studie, utført av statistikker Bogoljub Kočović, estimerer 11,985,000 mennesker i KSHS, hvor av: 4,813,000 (40.1 prosent) serbere og montenegrinere, 2,797,000 (23.3 prosent) kroater, 1,020,000 (8.5 prosent) slovenere, 740,000 (6.2 prosent) sørslaviske muslimer, og 465,000 (3.9 prosent) makedonere (Djokic 2003: 142).

En måte å organisere en flernasjonalt stat på er å gjøre den til en føderasjon, hvor maktfordelingen mellom sentralregjeringen og delstatene er nedfelt i konstitusjonen. En levedyktig føderasjon er avhengig av et balansert system. Hvis sentralmakten er for svak og bygger på konsensus mellom deltakerne, kan dette svekke staten. For sterk sentralisert stat kan skape misnøye i delstatene. En annen måte å organisere slike flernasjonale stater på er som konføderasjon. Det betyr at de enkelte delstater er suverene, samtidig som de deler visse felles institusjoner og felles politikk på bestemte områder.

Mesteparten av eliten i Kroatia og Slovenia foretrakk en form for egen autonomi, det vil si en mer desentralisert og føderativ stat. Mesteparten av eliten i Serbia mente at fremtidig jugoslavisk styresett burde bli sentralisert og modellert etter Serbias styresett. Mange serberne så på den nye staten som ingenting annet enn Stor-Serbia, dermed anså de en sterkt sentralisert stat (med den serbiske monarken på toppen) som det optimale alternativet (Mønnesland 1999: 166). Nikola Pašićs kommentar til den nye grunnloven er en god indikasjon hvordan den store majoriteten av den serbiske eliten så på Serbias rolle i den nyetablerte sørslaviske staten:

Da vi bygde denne grunnloven krevde noen av oss en slags autonomi for kroatene. Serbia har lidd så mye for denne foreningen og frigjøringen at de ikke kunne gå med på det. Vi ville ikke at de skulle være tjenere og vi herrer, men vi måtte gjøre det klart at vi – serbere – var de som kjempet for frihet og gjorde forening mulig (min oversettelse) (Troch 2010)

Ikke alle serbiske intellektuelle støttet sentralistenes oppfatning av den nye staten. Historiker og diplomaten Stojan Novaković var en av de som mente at den nye staten burde være konføderasjon, det vil si en dual-stat slik som Det habsburgske monarkiet (Djokic 2003: 234). Til tross for at de serbiske føderalistene var prominente individer, var de i undertall og hadde liten innflytelse i realpolitikken. De mest profilerte blant dem var Jovan Cvijić, Ljubomir Stojanović og Jovan Zujović – alle tre har vært presidenter av Serbias kongelige akademiet og alle tre var republikanere. Stojanović argumenterte med at et fremtidig Jugoslavia kan kun bli en republikk i samsvar med USA – det vil si med en president og et parlamentarisk system. Cvijić mente at *Jugoslavia må være føderasjon, med full likhet mellom spesifikke regioner – Jugoslavias Forente Stater* (Djokic 2003: 234-235). Novaković, som også var leder av det mest liberale partiet i Serbia og tidligere to ganger Serbias statsminister, forklarte jugoslavismen slik:

Yugoslavism is the product of modern democratic processes, because the new state is not going to be based on the conqueror's rights of medieval miniature states, nor on force, nor on any inherited or historical rights, but [...] the sole basis for linking [will be] national rights (Djokic 2003: 236).

Novaković, Cvijić og andre som delte samme syn på jugoslavismen, hadde troen på at moderne teknologi skulle bidra til kontakt med ulike geografiske områder bebodd av sørslaver. De la vekt på geostrategiske fordeler av en stor stat og kulturell samhandling. Siden veldig få i den nye staten hadde troen på at sørslaver kom til å smelte i en nasjon (i hvert fall ikke i nær fremtid), var disse jugoslavistene av oppfatningen at lokale ulikheter burde respekteres (Djokic 2003: 236).

Det første valget var avholdt 28. november 1920. Nasjonalforsamlingen (Skupština) hadde 419 mandat. De to største partiene var de serbisk dominerte partiene Det demokratiske partiet (92 representanter) og Det serbiske radikalpartiet (91 representanter). Det var disse to partiene som dannet regjering – med Pašić som statsminister. Det tredje største partiet var Kommunistpartiet (58 representanter). Det sistnevnte fikk stemmer fra alle nasjonale grupper, men stod sterkest blant fattige i sør (Makedonia og Montenegro). Et annet parti som også fikk stemmer på tvers av nasjonaliteter var Det sosialdemokratiske partiet. Det kroatiske bondepartiet fikk over halvparten av stemmene i Kroatia, men ble bare det fjerde største partiet i nasjonalforsamlingen med sine 50 representanter (Mønnesland 1999: 170).

28. juni 1921 ble landets grunnlov vedtatt med et knapt flertall. 28. juni var også serbisk-ortodoks helligdag St. Veits dag (Vidovdan), dermed fikk grunnloven navnet Vidovdan-

konstitusjonen. I tillegg var dette dagen som markerer Kosovo-slaget av 1389 – en viktig dato i serbisk historie. Mange ikke-serbere anså dette som faretruende symbolikk. Vidovdan-konstitusjonen var i realiteten en kopi av den serbiske grunnloven fra 1903, men tilpasset de nye forholdene. Beograd var valgt som hovedstad og den nye konstitusjonen ga kongen mye større fullmakter enn vanlig i konstitusjonelle monarkier. Blant annet hadde kongen makt til å utnevne statsminister, samtidig som lover måtte verifiseres av monarken (Mønnesland 1999: 171). Aleksandar Karađorđević ble formelt konge etter at hans far kong Petar I døde bare noen dager etter at Vidovdan-konstitusjonen var vedtatt.

Grunnloven var av mange ansett som uakseptabel, i særlig grad av kroater som samlet seg bak Det kroatiske bondepartiet. 161 av de stemmeberettigete i Skupština forlot parlamentet i protest og deltok ikke under avstemningen. Boikott-blokken forventet at Jugoslavia skulle være en forbedret sørslavisk versjon av Østerrike-Ungarn hvor Kroatia skulle være Serbias Ungarn (Djokic 2003: 63). Viktig også å bemerke seg at flertallet for grunnloven var sikret gjennom serbisk-muslimsk allianse. Muslimene, i hovedsak bestående av bosniske muslimer, var villige til å inngå kompromiss med den serbiske ledelsen fordi det var fra serbisk side lovet en reversering av tidligere eiendomsreformer hvor store mengder gods ble fratatt de bosniske muslimer (Mønnesland 1999: 185).

En del historikere anser nettopp disse tidligere utfordringer knyttet til den nye grunnloven som selve grunnlaget for uroen som skulle følge den nye staten. Blant disse finner vi Ivo Banac og Naimark/Case (Banac 1984: 403) (Naimark & Case 2003: 98-99). Jeg er kun delvis enig i denne konklusjonen. Jeg benekter ikke at skillelinjen i parlamentet mellom de som var for og de som var imot konstitusjonen, var en årsak til at den nye staten fikk en veldig vanskelig start. Samtidig er en slik tilnærming også kritisert med argumentasjon om at disse konstitusjonelle utfordringer ikke var den eneste årsaken hvorfor landet fikk problemer i mellomkrigsperioden. Bildet var nok mer sammensatt.

Et annet argument som ofte dukker opp i forbindelse med landets tøffe start, er at partier som på 1920-tallet tok til orde for samarbeid på tvers av etniske linjer var ut av stand til å konkurrere med nasjonalistiske partier. Påstanden er etter min mening legitim, så lenge den blir supplert med tilleggsargument der det presiseres at konsensus internt i de nasjonalistiske partiene ikke alltid var til stede. Et godt eksempel på det sistnevnte er Det serbiske radikalpartiet hvor vi finner politikere som var av en annen oppfatning enn majoriteten i partiet som forgudet Serbia og anså den nye staten som ingenting annet enn en forlengelse av

Serbia. Blant disse politikere finner vi Ljubomir Jovanović, en ledende radikal politiker og en respektert historiker (Banac 1984: 164-165).

Det politiske livet i perioden 1920-28 var komplisert og preget av kriser. Allerede samme dag som Vidovdan-konstitusjonen ble proklamert i 1921, var prinsregenten Aleksandar og statsminister Pašić utsatt for et mislykket attentat. Attentatmennene tilhørte en kommunistisk fraksjonsgruppe. Etter attentatforsøket ble kommunistpartiets medlemmer i parlamentet utestengt fra nasjonalforsamlingen og partiet gjort forbudt i 1921. Kommunistpartiet fortsatte sin virksomhet under jorden, men splittet og sterkt svekket (Mønnesland 1999: 172). Det var ikke før sent på 1930-tallet at de ble reorganisert under ledelsen av Josip Broz Tito og ble pro-jugoslavisk (Djokic 2003: 77).

I det første tiåret, da politisk stabilitet var mest essensielt, hadde kongeriket syv statsministre og tjuefire kabinett-omorganiseringer – i gjennomsnitt én hver femte måned (Naimark & Case 2003: 99). Radić, som i løpet av perioden var blitt til ubestridt kroatisk leder, var ved flere anledninger arrestert – blant annet for å ha uttalt seg antimonarkisk. Mange av konfliktene i perioden hadde sitt utgangspunkt i forholdet mellom sentralisme og føderalisme. Denne problematikken var også godt synlig i utdanningssystemet.

Den nye regjeringen forsto godt at veien til en nasjonal enhet måtte gå gjennom utdanning. Gjennom utdanning skulle serbere, kroater og slovenere lære seg å bli til jugoslaver. Derfor ble det ganske tidlig lagt krav om enhetlig sentralisert utdanning. Spørsmålene som delte Skupština i debattene om konstitusjonen, det vil si sentralisme mot føderalisme, dukket imidlertid også opp i forhold til utdanning. Standpunktet til sentralistene, slik som Nikola Pašić og Svetozar Pribićević, var at de enorme forskjellene i utdanningssystemet var en hindring i skapelse av en ny jugoslavisk identitet. Av sine egne politiske grunner støttet også de jugoslaviske muslimene og slovenske liberale sentralisert utdanning. Kroater og resten av slovenere avviste sentralisert utdanningssystem (Naimark & Case 2003: 100).

Riket hadde arvet syv utdanningssystemer. Serbia, Montenegro og Kroatia hadde hver sin. Slovenia og Dalmatia var under jurisdiksjon av Østerrike, Vojvodina var under jurisdiksjon av Ungarn, og Bosnia-Hercegovina ble administrert i fellesskap av dobbeltmonarkiet. Makedonia og Kosovo, som serberne annekterte etter Balkankrigene, ble aldri fullstendig integrert i det serbiske systemet før Første verdenskrig. I deler av Slovenia var åtte klassetrinn i grunnskolen normen, mens skoler i regionene Makedonia og Kosovo ikke fantes. I Kroatia

og Serbia var normen fire års grunnskoleopplæring, men over halvparten av de kvalifiserte elevene gikk ikke på skole. I Slovenia var leseferdigheten over 85 prosent, i Serbia og Kroatia var den omtrent 50 prosent, samtidig som det var total analfabetisme i noen regioner i Makedonia og Kosovo. Til tross for at regjeringen hadde som intensjon å ha et enkelt, enhetlig og sentralisert utdanningssystem, ble ingen utdanningslover vedtatt før 1929. I denne perioden ble fortsatt studentene utdannet i serbianisme, kroatisme og slovenianisme, slik som deres foreldre var (Naimark & Case 2003: 101).

Det er ikke tvil om at beslutningen som ble tatt i 1920 om å fortsette med utdanningslovene slik som de var før krigen, og som forble i kraft til 1929, var en viktig faktor til at jugoslavisme ikke fikk fotfeste i perioden. Det vi isteden finner er stadige utskiftninger i ledelsen av utdanningsdepartementet. Hver ny utdanningsminister utnevnte en egen komite som hadde til oppgave å lage nye lover og læreplaner, og hver ny minister så vekk fra arbeidet som var gjort under sin forgjenger og startet det samme arbeidet på nytt (Naimark & Case 2003: 102-103). I 1919, 1921, 1925 og 1928 ble utkast til lover for grunnskoleopplæring utarbeidet, men aldri implementert (Naimark & Case 2003: 104). En annen stor hindring når det gjelder utdanning var mangelen på kvalifiserte lærere. Bare en tredjedel av de som jobbet som lærere hadde kvalifisert lærerutdanning. Som resultat av dette ble russere (for det meste flyktninger fra revolusjonen) lærere. Det ble påpekt at disse ikke engang kunne språket de underviste i (Naimark & Case 2003: 104).

3.2.2 Sjette-januar diktaturet og integrert jugoslavisme (1929-1934)

20. juni 1928, midt i en heftig diskusjon i det nasjonale parlamentet, trakk den montenegrinske representanten Puniša Račić revolveren under et plenums møte og drepte to kroatisk representanter, samtidig som han påførte to andre alvorlige skader – deriblant Radić. Radić døde 2. august samme år av skadene. Attentatet og drapet på Stjepan Radić i 1928 var en alvorlig hendelse – i særlig i grad for kroater. Fra da av snudde de kroatisk velgere seg mot selve konseptet om den jugoslaviske staten (Naimark og Case 2003: 105). Den nyutnevnte britiske ambassadør i Beograd, sir Neville Henderson, uttalte følgende etter drapet på Radić:

The Serbs don't have any tradition, apart for warfare, no experience in administration, no concern for compromise. If they are in power, their chauvinism and despotism appear; corrupt, conceited, suspicious, they obey the advice that force is the best and most certain method to realize their goals ... Chauvinism is

flourishing, the minorities are oppressed, the representatives of the police are barbarians, corruption is flourishing not only on the level of the lower civil servants, but also in the higher ranks (Naimark & Case 2003: 127-128).

Med attentatet på Radić som bakgrunn, samt flere år med uro, politiske kriser og manglende samhold, bestemte kong Aleksandar seg for å styrke staten. I den forbindelse iverksatte han tiltak for å få frem jugoslavisk identitet gjennom kongelig diktatur. Sjette januar 1929 proklamerte han at det bare var én konstituerende nasjon i staten, nemlig den jugoslaviske nasjonen. Deretter suspenderte han Vidovdan-konstitusjonen og oppløste parlamentet i 1929. Samme år endret staten navnet til Kongeriket Jugoslavia, hvor motto var *én stat, én nasjon, én konge* – noe som var en indirekte innrømmelse om at jugoslavisme som konsept ikke var blitt omfavnet av innbyggerne (Naimark & Case 2003: 99). I den forbindelse uttalte kong Aleksandar:

Den time er kommet da det ikke kan eller må være noen mellommenn mellom Folket og Kongen. Å bevare nasjonal og statlig enhet er det høyeste målet for min regjeringstid, og det må være den høyeste loven for meg og alle andre (min oversettelse) (Bulatovic 2022) (Djokic 2003: 146).

Det nye regimet forsøkte å spre jugoslavisk nasjonal bevissthet (såkalt integrert jugoslavisme) blant befolkningen på flere måter. Blant annet ble en ny grunnlov vedtatt 3. september 1931. Kongen forble den dominerende politiske faktoren og valglovene sørget for at bare partier som støttet integrert jugoslavisme kunne delta i valget. Regimet forsøkte også å spre integrert jugoslavisk nasjonal bevissthet gjennom utdanningsreformer. I løpet av 1929 og 1930 vedtok Kunnskapsdepartementet en rekke lover som var ment å forene utdanningssystemet i den jugoslaviske nasjonale ånden. Det ble også utstedt nye læreplaner i stedet for de ulike læreplanene som ble brukt i de forskjellige historiske regionene før 1929. Blant annet måtte elevene nå lære både det latinske og kyrilliske alfabetet, lesebøker skulle inneholde utdrag fra forfattere fra alle de historiske regionene i Jugoslavia, og den jugoslaviske historien ble nå presentert som historien til en nasjon som etter sin ankomst til Balkan ble skilt inn i tre stammer av ytre fiender (Troch 2010).

Imidlertid var det fortsatt en overvekt av serbisk symbolikk i de nye planene. Ifølge læreplanen fra 1933 skulle historiekursene i tredje klasse på grunnskolen (det første året av historieutdanningen) gi en introduksjon til jugoslavisk nasjonalhistorie gjennom biografier til 10 historiske personer. Åtte av dem var en del av den serbiske historien, bare to tilhørte den kroatisk og ingen til den slovenske (Troch 2010).

Kong Aleksandar hadde også som mål å fjerne de gamle regionale identitetene fra kartet, noe som ledet til en helt ny inndeling av det jugoslaviske territoriet i ni *banoviner* (regioner). Hver banovina strakk seg over de gamle regionale grensene. I den forbindelse utnevnte kongen general Petar Živković, kongens tidligere sikkerhetssjef og en offiser involvert i attentatet mot den kongelige Obrenović-familien i 1903, som statsminister. Hans regjeringstid varte til 1932 og var preget av vold mot alle politiske motstandere – noe som gjorde han til rikets mest forhatte person (Mønnesland 1999: 176).

Det var veldig få som var fornøyd med den nevnte inndelingen. Verst var det likevel for de bosniske muslimene som nå var blitt en minoritet i hver av de nye regionene. Med bakgrunn i misnøyen mot den nye inndelingen, samt det autoritære regimet til kong Aleksandar, ble det utstedt en resolusjon (Zagreb-manifestet) i november 1932 og lagt frem av Vladimir Maček – kroatisk politiker som overtok som leder av Det kroatisk bondepartiet etter Stjepan Radić. I denne bes det om retur til demokrati og slutt på det serbiske hegemoniet. Lignende uttalelser ble deretter gitt av lederen for det største slovenske partiet Anton Korošec og lederen for det største bosnisk-muslimske partiet Mehmed Spaho. Alle tre ble arrestert. Den slovenske og den bosnisk-muslimske lederen ble løslatt like etterpå, men Maček ble dømt til tre års fengsel. Til og med Det serbiske radikalpartiet protesterte mot fengslingen (Mønnesland 1999: 177).

Den nye orden, med sterkt sentraliserende og autoritære elementer, førte med seg en ny trussel for kroater. Den nye integrerte jugoslavismen ble fra kroatisk side tolket som en effektiv metode for denasjonalisering og serberisering av kroater. For serbere, til tross for at de var mer sympatiske til kongen og det nye regime, resulterte diktaturet i rop om mer demokrati. Mens kroater klaget over serbisk hegemoni, følte serbere at de måtte ofre kanskje den viktigste arven de tok med seg inn i Jugoslavia – nemlig liberal-demokratiske institusjoner (Djokic 2003: 150). Blant mange av de som var misfornøyd med de nye ordningene, var den radikale kroatisk nasjonalisten og politikeren Ante Pavelić – som forlot landet og begynte å organisere (med Mussolinis støtte) den terroristiske *ustaša*-bevegelsen som skulle jobbe for kroatisk uavhengighet.

Spørsmålet som ofte ble stilt i forbindelse med perioden med integrert jugoslavisme, er om kong Aleksandar var en ekte jugoslav eller en stor-serbisk nasjonalist med meget sterke autoritære tendenser. Det er mange indikasjoner som tyder på at Aleksandar adopterte jugoslavisk identitet allerede før danning av Jugoslavia, samt at han var ekte jugoslav. Han ga han sin andre sønn kroatisk navn (oppkalt etter den største kroatisk middelalder kongen),

mens hans tredje sønn fikk et slovensk navn (Djokic 2003: 150). Hans dedikasjon for bevaring av Jugoslavia er godt dokumentert både gjennom hans taler og hans politikk, samtidig som han var en sentral aktør og pådriver for dannelse av den jugoslaviske staten. Han har også, ved flere anledninger, understreket at sørslaver er ett folk og én nasjon. Hans innføring av et diktatorisk regime har av enkelte historikere tolket som nødvendighet i en anspent og kaotisk situasjon som landet befant seg i – skapt utelukkende av inkompetente politikere i landet.

Hvis vi kan si at illyrianisme var avvist av serbere, var Aleksandars jugoslavisme avvist av kroater. Det kroatisk bondepartiet hadde blitt *de facto* en nasjonal kroatisk bevegelse etter dannelse av den jugoslaviske staten. Slik sett kan vi si at den jugoslaviske ideen feilet fordi den hadde blitt synonym med det diktatoriske regime i perioden (Djokic 2003: 151). Mange politikere ble over natten pro-Jugoslavia av egne interesser i etterkant av 6. januar 1929. Det er en av grunnene til at jugoslavisme i perioden ble assosiert med korrupte politikere og dermed mistet sin appell på massene. Suspending av demokratiet og demokratiske institusjoner bidro til avsky for regimet. Želimir Mažuranić, parlamentsmedlem og pro-Jugoslavia kroat, forklarer på en utmerket måte det ovennevnte:

The feeling of being a Croat grows stronger and becomes more resolute when someone tries to prove to me that I am not ... When someone tells me today that the Croats are a Yugoslav tribe, I have nothing against it because it is true ... But if they tell me that Croats are not and have never been a nation, that they are just a tribe, then I feel resistance to it and I then insist that it is a name for a nation, not a tribe (Djokic 2003: 152).

Karađorđević-dynastiet var av mange ikke-serbere (og av mange serbere) ansett som et primært serbisk dynasti. I tillegg var sentralisme ansett som Serbias tradisjon for styret. Den jugoslaviske ideen, som tidligere hadde vært en progressiv idé, ble mer og mer tolket som en konservativ, autoritær og anti-nasjonal idé. På den måten tapte jugoslavisme terreng til fordel for andre nasjonale ideer tilgjengelig i Jugoslavia. Tidspunktet kunne heller ikke vært verre gitt den økonomiske verdenskrise som rammet Jugoslavia med full styrke i 1931.

Drapet på Stjepan Radić og det påfølgende diktatur bidro utvilsomt til radikaliserings av kroatisk nasjonalisme. Aleksandars jugoslavisme, der sørslaver skulle tvinges inn i ny jugoslavisk identitet gjennom sterkt sentraliserende elementer, mislyktes til slutt. Denne type jugoslavisme døde sammen med Aleksandar 9. oktober 1934 i gatene i Marseille der han ble skutt og drept av den makedonske nasjonalisten Veličko Dimitrov Kerin – også kjent som Vlado Černozemski. Senere skulle det vise seg at den kroatisk-fascistiske

terrororganisasjonen ustaše stod bak attentatet (Mønnesland 1999: 177). Lederen av organisasjonen, den allerede nevnte Ante Pavelić, var dømt til døden i Frankrike, men Italia nektet å utlevere han (Mønnesland 1999: 178). Kerin ble drept av massene like etter attentatet.

3.2.3 Ekte jugoslavisme (1935-1941)

Aleksandars sønn Petar var bare ti år gammel da faren ble myrdet. Det ble derfor opprettet et tremanns regentskap med prins Pavle (kongens fetter) i spissen. Pavle var en helt annen type enn kongen Aleksandar. Han var utdannet i Oxford og motstander av diktaturet. Han åpnet opp for politisk aktivitet og satt Maček fri fra fengslet (Malcolm 1994: 170). Bogoljub Jevtić, som var utnevnt som statsminister i Jugoslavia etter likvideringen av kong Aleksander i 1934, uttalte i Skupština 3. januar 1935:

Preserving Yugoslavia, preserving the unity of the Yugoslav nation and the state, is the highest order for everything and everyone, it is a duty for our present and future generations. The Kingdom of Yugoslavia is a territorial, political and moral creation of many generations; it is a holy bequest of the Kung-Martyr, which must be preserved and, once strengthened, handed over to future generations (Djokic 2003: 137).

Hvis vi tar Jevtićs tale som utgangspunkt, antyder den en videreføring av Aleksandars jugoslavisme. Det er dog mange forhold og indikasjoner fra perioden etter kong Aleksandars død og frem til okkupasjon av Jugoslavia i 1941, som tyder på at denne type integrert jugoslavisme, der målet var å bygge en ny (over)nasjonal jugoslavisk identitet, mer eller mindre ble helt forlatt.

I mai 1935 skrev Pavle ut nyvalg til nasjonalforsamling. Forent opposisjon, ledet av Maček, fikk 37,4 prosent av stemmene, men på grunn av valgloven fikk opposisjonen bare 67 av de 301 plassene i nasjonalforsamlingen. Dette skandalevalget førte til at opposisjonen boikottet parlamentet og møtte til mot-parlament i Zagreb (Mønnesland 1999: 179). Etter valget ble serberen Milan Stojadinović valgt som ny statsminister. Med seg i regjeringen fikk Stojadinović slovenseren Anton Korošec fra Det slovenske folkepartiet og den bosniske muslimen Mehmed Spaho fra Den jugoslaviske muslimske organisasjonen.

Stojadinović var anerkjent økonom og iverksatte flere tiltak for å forbedre økonomien i landet, samtidig som han gradvis forlot integrert jugoslavisme til fordel for *ekte* jugoslavisme (Troch 2010). Det sistnevnte innebærer blant annet at den nye regjeringen søkte å løse det kroatisk spørsmålet gjennom gjensidig respekt og samarbeid. I motsetning til integrert

jugoslavisme som hevdet at historiske forskjeller bare var overfladiske, aksepterte den nye regjeringen forskjellige stammetradisjoner og ulikhetene mellom sørslavene, samtidig som den fremhevet at disse ulikhetene måtte anerkjennes og respekteres (Troch 2010). Den integrerte jugoslavisme under diktaturet var kritisert for å ha benektet eksistens av serbisk, kroatisk og slovensk identitet. Slik sett kan regjeringens eksplisitte anerkjennelse av stammeforskjeller også forstås som en reaksjon mot den autoritære karakteren til det forrige regime.

Etter valget i desember 1938 var Stojadinović ferdig som statsminister. Stojadinović var blant annet anklaget for å ha fascistiske sympatier siden han pleiet et godt forhold til Italia og Tyskland (Mønnesland 1999: 179). Ny statsminister ble Dragiša Cvetković, som umiddelbart opptok forhandlinger med Maček – med prins Pavles velsignelse. Målet var å reorganisere landet etter føderale prinsipper. Det er meget sannsynlig at den anspente politiske situasjonen i Europa, med Tysklands annektering av Østerrike og Tsjekkoslovakia, samt Italias annektering av Albania, tvang prins Pavle til å søke løsning på det kroatisk problemet (Mønnesland 1999: 180).

23. august 1939 ble Cvetković og Maček enige om en avtale (Sporazum) som regulerte forholdene mellom Beograd og Zagreb. Det ble dannet en koalisjonsregjering med Cvetković som statsminister og Maček som visestatsminister. Det ble opprettet et nytt Banovina Kroatia med utstrakt selvstyre. Kroatia fikk igjen utnevne egen Ban (statholder) gjennom eget parlament (Sabor). Ban var kun ansvarlig overfor kongen. Ban og Sabor hadde nå større fullmakter enn i dobbeltmonarkiets tid. Kroatia fikk også utvidet sine grenser til å omfatte mye større areal enn det hadde under Østerrike-Ungarn. Det meste av det nye territoriet gikk på bekostning av Bosnia-Hercegovina. Totalt hadde det nye Kroatia 4,4 millioner innbyggere, hvor 866.000 var serbere og 164.000 var muslimer (Mønnesland 1999: 180). Samme dag som Cvetković og Maček undertegnet avtalen, ble ikkeangrepspakten mellom Hitler og Stalin undertegnet av Ribbentrop og Molotov. Ti dager senere angrep Tyskland Polen og Andre verdenskrig var dermed i gang.

Sporazum hadde kanskje løst en del utfordringer og problemer mellom Beograd og Zagreb som preget Jugoslavia hele perioden etter dens dannelselse, men den hadde nok over tid skapt nasjonale problemer andre steder i landet – deriblant makedonere, kosovoalbanere og de bosniske muslimer. Økt nasjonal selvbevissthet i perioden blant de nevnte grupperinger tilførte enda større kompleksitet i en allerede kompleks jugoslavisk dynamikk. Et resultat av

Sporazum var at Bosnia-Hercegovina ble delt i to. I den forbindelse er det verd å nevne at den ubestridte lederen for bosniske muslimer, Mehmed Spaho, døde i juni 1939 under mistenkelige omstendigheter, mens forhandlingene rundt Sporazum var i sin mest kritiske fase.

3.2.4 Konklusjon

Ved danning av den jugoslaviske staten er minst to typer jugoslavisme identifiserbare. Den ene er såkalt integrert jugoslavisme, som i dette tilfelle var best representert under perioden med kongelig diktatur. Denne type jugoslavisme tar som utgangspunkt at sørslaver er én nasjon med samme opphav. De har blitt skilt fra hverandre under ulike okkupasjoner og utviklet underveis noen særegne karakteristikk. Denne type jugoslavisme søker dermed å hviske ut disse forskjeller gjennom sterkt sentralisert stat som har som oppgave å fremme en ny felles jugoslavisk identitet. Den andre type jugoslavisme er den såkalte *ekte* jugoslavisme. Denne type jugoslavisme anerkjenner noen likheter mellom sørslaver, samtidig som den betrakter dem som separate nasjoner med ulike tradisjoner og kultur. Målet til denne type jugoslavisme er å skape en føderal stat der de ulike nasjonale karakteristikk aksepteres og respekteres. Perioden etter monarkisk diktatur og frem til okkupasjon av Jugoslavia i 1941, er perioden der denne type jugoslavisme var mest fremtredende.

Etablering av sørslavisk kongedømme avslørte at dets innbyggere ikke hadde en singel jugoslavisk bevissthet. Tvert imot, det ser ut til at den kroatisk nasjonale bevisstheten ble mye sterkere etter etableringen av Jugoslavia og som mostand til det nye kongedømme – mer presist som motstand til påstått serbisk dominans og hegemonisme. Dette kan på mange måter sammenlignes med finsk lojalitet til tsars Russland på 1800-tallet, der lojaliteten var til stede helt frem til innføring av russifiserings politikken etter 1880 – noe som skapte anti-russiske reaksjoner i Finland (Hobsbawm 1992: 86-87). På grunn av erfaringene i KSHS vokste den kroatisk bevisstheten seg sterkere på bekostning av den jugoslaviske bevisstheten, mens overbevisningen om at virkeligheten ikke samsvarte med de ideelle målene modnet mer og mer blant serberne (Gasic 2022).

Etablering av den jugoslaviske staten 1. desember 1918 kom rett og slett for tidlig og for brått. Til tross for at den nasjonale ideologien til de regjerende elitene i hovedsak var av jugoslavisk karakter, var til og med de mest utdannende serbere og kroater lite kjent med

hverandre. En god del av dem var riktig nok av troen om at over tid vil de bli kjent med hverandre, deres språklige og kulturelle likheter vil forene dem, mens historiske og kulturelle ulikheter vil overkommes. Til og med Det kroatiske bondepartiet, som var motstandere av måten unifiseringen skjedde og som boikottet de nye statlige institusjoner ved flere anledninger, avviste ikke helt jugoslavisme. Partiets leder, Stjepan Radić, proklamerte ikke lenge etter unifiseringen, at *vi, kroater, slovenere og serbere, er virkelig én nasjon, både i forhold til språk og våre skikker* (min oversettelse) (Djokic 2003: 143). Likevel var det den etnisk-nasjonal identiteten som vokste seg sterkere etter unifiseringen av Jugoslavia – i særlig grad blant kroater som var misfornøyd med landets sentralistiske karakter og serbisk dominans.

Jugoslavisme som ideologi var akseptabel for serbiske og kroatiske eliter fordi den var nyttig for spesielle etnisk-nasjonale interesser (Gasic 2022). For at den jugoslaviske ideen skulle lykkes i sin (over)nasjonale form, måtte den overvinne de etniske identitetene som hadde klart å ta form før jugoslavisme og Jugoslavia dukket opp. På tidspunktet Jugoslavia var dannet, var serbere og kroater allerede dannet som nasjoner – noe som viste seg å være et hinder for å skape en felles jugoslavisk nasjonal identitet. Den jugoslaviske identiteten var først og fremst konstruert av eliter som prøvde å forme en politisk og økonomisk fremtid, snarere enn noen objektiv (over)nasjonal identitet – riktig nok med noen få unntak, slik som kong Aleksandar.

Kanskje den største svakheten til jugoslavismen fra denne perioden var at spredningen og tilpasningen til den jugoslaviske ideen etterlot en rekke skjebnesvangre motstridende forståelser av jugoslavismen. For de fleste serbere betydde den jugoslaviske ideen og Jugoslavia enten Stor-Serbia eller en effektiv måte å inkludere og beskytte alle serbere under én stat. For mange slovenere og kroater var Jugoslavias primære betydning og funksjon beskyttelse mot italiensk, østerriksk, tysk og ungarsk dominans. Imellomtiden prøvde andre jugoslaviske grupper å bruke Jugoslavia for å bevare politiske, økonomiske, kulturelle og religiøse fordeler i en stat preget av konflikten mellom serbere og kroater.

Majoriteten av serbere så på seg selv som den ledende nasjon i den nye staten, begrunnet i blant annet de store tapene serbere har lidd under Første verdenskrig og den prestisjen serbere oppnådde som følge av krigen. De anså seg selv som frigjørere av det sørslaviske folket fra Det osmanske og Det habsburgske riket. Samtidig hadde serbere noen klare fordeler, slik som sterk hær, erfaring med regjeringsapparatet og et godt utbygd embetsverk, i tillegg til at de var den største nasjonen. Men Pašić var ingen Garibaldi og Jugoslavia var verken Tyskland eller

Italia. På den andre siden håpet de kroatisk-politikere at forholdet med Serbia vil gi dem bedre autonomi enn det de hadde under Østerrike-Ungarn. Begge sider tok feil.

Vi må også ta i betraktning regionale forskjeller som en bidragsfaktor til at ideen om en felles jugoslavisk identitet mislyktes i denne fasen av landets historie. De habsburgske områder av Jugoslavia var mer utviklet enn resten av Jugoslavia. Kroatia og Slovenia opplevde industrialisering på 1800-tallet og hadde tilgang til et mye større marked enn andre deler av Jugoslavia. Slovenias veier og jernbane var rettet mot Wien, mens Kroatias kommunikasjonsnett var rettet mot Ungarn. Til tross for at Serbias industrialisering begynte på 1900-tallet, var de mindre utviklet enn de habsburgske områder. Tilnærmingen til markedet var også annerledes. Serbia ønsket i stor grad at den nye staten skulle være selvforsynt og favoriserte proteksjonistisk økonomipolitikk, mens Kroatia og Slovenia ønsket mer utadvendt økonomipolitikk og åpen marked.

På grunn av økonomiske og sosiale ulikheter, samt ulike utdanningssystemer og manglende infrastruktur, lyktes aldri den første jugoslaviske staten å bli integrert. Det var samtidig feil av myndighetene å tro at de ved å utstede dekreter, direktiver og proklamasjoner, ville serbere, kroater og slovenere svare på deres oppfordring og omfavne hverandre som jugoslaver. Da kongen forsøkte å påtvinge jugoslavisme gjennom utdanning, konfronterte han de nasjonale, religiøse, kulturelle og språklige erfaringene fra århundrer. Derfor, og som den serbiske historiker Slobodan Jovanović bemerket, for å lykkes måtte sørslavere trenge et århundre der utdanning spiller en viktig rolle, kombinert med forståelse, velstand og fred (Naimark & Case 2003: 114). Den luksusen hadde ikke mellomkrigstidens sørslaver.

Jeg vil samtidig advare mot å redusere jugoslavisme kun til taktiske valg for å beskytte etnisk-nasjonale interesser. Jeg sier ikke at etnisk-nasjonale interesser ikke spilte en rolle i den forbindelse. Det jeg prøver å si er at selv om for eksempel serbiske, kroatisk eller slovenske interesser var å bevare egne etniske identiteter, kunne sluttproduktet være jugoslavisme. Politiske konflikter, like mye som samarbeid og allianser, ignorerte etniske forskjeller mer enn ofte. Det vil også være for enkelt å argumentere med at kroater og andre ikke-serbere gjennom hele mellomkrigsperioden representerte opposisjon til den serbisk-pregede regjeringen. Det var flere serbiske politiske grupperinger som var motstandere av regimet, på lik linje med at det var ikke-serbere som deltok og støttet regjeringen.

3.3 Jugoslavisme i etterkrigsperioden (1945-1991)

I denne delen av kapittelet kommer jeg til å se nærmere på jugoslavisme under perioden hvor Jugoslavia var styrt av et sosialistisk/kommunistisk regime, det vil si fra regimets overtakelse i 1945 og frem til dette regimets kollaps i begynnelsen av 1990-tallet. Riktig nok eksisterte Jugoslavia i navnet lenge etter kollapsen, men etter at Slovenia og Kroatia ble erklært som uavhengige stater kan vi ikke lenger snakke om jugoslavisme innenfor institusjonelle eller statlige rammer som omfatter alle sørslaviske grupperinger.

Denne delen av kapittelet er delt i tre deler: en sentraliseringsperiode (1945-1965), en desentraliseringsperiode (1966-1980), og en nasjonaliseringsperiode (1981-1991). På lik linje med forrige delen av kapittelet, representerer hver av disse periodene en politisk endring og dermed også endringer i forhold til jugoslavismens innhold.

3.3.1 Sentraliseringsperiode (1945-1965)

Det er estimerte at minst én million mennesker mistet livet i Jugoslavia under Andre verdenskrig – majoriteten av dem mest sannsynlig jugoslaver drept av jugoslaver (Malcolm 1994: 174). Nærmere estimater anslår 530,000 drepte serbere, 192,000 kroater, 103,000 bosniske muslimer, 57,000 jøder, 25,000 slovenere, og 18,000 sigøynere (Naimark & Case 2003: 129-130).

Andre verdenskrig la også til rette for oppnåelse av de ulike etnisk-nasjonale prosjekter. I særlig grad fikk den ultranasjonalistiske kroatiske bevegelsen (ustaše) oppfylt sin drøm – nemlig opprettelse av den Uavhengige Staten Kroatia (NDH). NDH var styrt av et fascistisk regime med den tidligere nevnte Ante Pavelić som landets leder og som satellittstat til Nazi-Tyskland. Regimet utførte noen av de mest grufulle forbrytelser mot den ikke-kroatiske befolkningen i perioden det eksisterte. Enkelte av disse forbrytelser var av en så brutal karakter at til og med representanter for regimet i Berlin reagerte på brutaliteten. De verste forbrytelsene gikk utover den serbiske delen av befolkningen. På den andre siden utførte den serbiske četnik-bevegelsen også forbrytelser som på mange måter ikke skyr for forbrytelser til den nevnte ustaša-bevegelsen. I særlig grad gikk det hardt utover den muslimske delen av befolkningen.

I kontrast til nasjonalistenes prosjekter under krigen, klarte partisanbevegelsen med Josip Broz Tito (1892-1980) i spissen å rekruttere på tvers av nasjonaliteter i sin kamp mot

fascismen. Denne multietniske og multinasjonale kampen for frigjøring av Jugoslavia ledet av kommunistene, resulterte i opprettelse av det kommunistiske Jugoslavia 29. november 1943 i den bosniske byen Jajce. Mens den første Jugoslavia var basert på liberale prinsipper av en nasjonalstat, var andre Jugoslavia basert på marxistisk konsept av nasjoner og stater. I programmet til Det jugoslaviske kommunistpartiet fremgår det at de *historiske oppgaver* til de jugoslaviske kommunistene var å *transformere den moderne sosiale scenen, der klasser og alle spor av utnyttelse og undertrykkelse av menneske for menneske vil forsvinne, og skape et samfunn uten stat, klasser eller partier* (min oversettelse) (Djokic 2003: 159).

La det ikke være noen tvil: det var kommunister som brakte både jugoslavisme og den jugoslaviske staten tilbake. I motsetning til enhetlig monarkisk modell, bevarte og vektla den kommunistiske modellen av Jugoslavia forskjeller mellom de sørslaviske nasjoner som konstituerende elementer. Flere nasjonaliteter oppstod som tidligere ikke eksisterte. Kommunistpartiet delte offisielt befolkningen i fem (etter 1968 seks) konstituerende nasjoner og flere nasjonale minoriteter, mens selve staten var delt i seks republikker. Hver av de konstituerende nasjoner, samt noen store minoriteter, hadde krav på sin egen fortid og litteratur, vitenskapsakademi, universitet, kultur og intelligentsia.

Ifølge kommunister var alle nasjoner likestilt. Ikke minst har de selv bestemt å leve sammen, noe som også var innfelt gjennom rekke konstitusjonelle lover. Alle nasjoner tilhørte dermed en felles politisk enhet. Ifølge kommunister trengte man ikke å avskrive sin *fødte* nasjonale identiteten. Man trengte bare å erkjenne det høyere anliggende bånd som forener alle nasjoner og nasjonaliteter sammen. Jugoslavisme som supranasjonal eller overnasjonal identitet har dermed blitt en politisk identitet – det vil si broderlig folk som levde i én stat basert på motstandsbevegelsen under krigen.

Denne ideen om felles jugoslavisk politisk identitet ble supplert av skapning av felles jugoslavisk kultur som skulle fungere som fundament for videre bygging av *jugoslavisk sosialistisk patriotisme*. Men, og som vi skal se etterhvert, med bakgrunn i motstand mot sentralisering, i særlig grad i Slovenia og Kroatia, var prosjektet *jugoslavisk sosialistisk patriotisme* forlatt allerede i andre del av 1960-tallet.

Den politiske retningen til kommunistene i Jugoslavia etter Andre verdenskrig var såkalt *strategisk nasjonalisme*. I utgangspunktet var ikke målet å danne en sterk sentralisert stat. Dette med bakgrunn i erkjennelsen om at Jugoslavia var multietnisk, samtidig som man

prøvde å unngå samme feil som var begått tidligere under det forrige Jugoslavia. Rent strukturelt var det nye Jugoslavia basert på en føderativ struktur. Sentraliseringsselementer finner vi først og fremst på innsiden av kommunistpartiet. Tito og kommunister var overbevist om at eventuelle krav om enda løsere konføderativt system og struktur kunne kontrolleres ved sentralisert partisystem (Sekulic et al. 1994).

Ved valget i november 1945 var det stort sett ett parti man kunne stemme på: Kommunistpartiet. Maktsenteret var partiets Politbyrå, som utøvde sin makt gjennom hæren og lokale *folkekomiteer*. Det er i særlig grad fire personer som står sentralt når vi snakker om perioden frem til 1966: Tito som den ubestridte lederen, sjefen for sikkerhetspolitiet og serberen Aleksandar Ranković, propagandasjef og montenegrineren Milovan Đilas, og utenriksansvarlig sloveneren Edvard Kardelj. Alle var hengivne stalinister og tilhengere av Sovjetunionen frem til bruddet med Sovjet i 1948.

Gnistringer mellom Tito og Stalin var der allerede der i 1945, først og fremst på grunn av den kritikkverdige opptreden av Den røde armeen på jugoslavisk territorium mot den jugoslaviske befolkningen. Titos konfronterende politikk mot Vesten i forbindelse med området rundt Trieste og Kärnten falt heller ikke i god jord hos Stalin. Det endelige bruddet med Sovjet og Stalin kom som resultat av Titos forsøk på å danne en Balkan-føderasjon sammen med blant annet Bulgaria. Dette var gjort uten avklaring med Stalin – noe som Stalin tolket som direkte utfordring mot han som den ubestridte lederen av den kommunistiske verden (Mønnesland 1999: 216). Utover våren 1948 anklaget Stalin den jugoslaviske ledelsen for å være selvgode og for å overdrive sin egen krigsinnsats. 28. juni 1948 ble det bestemt at Jugoslavia skulle utestenges fra Kominform. Bruddet mellom Jugoslavia og Sovjetunionen var dermed et faktum.

Bruddet mellom Stalin og Tito resulterte i storstilt utrenskning av jugoslaver lojale til Stalin. Det ble opprettet konsentrasjonsleir på Goli Otok (en øy i Adriaterhavet) hvor stalinistene ble fengslet. Det offisielle formålet med Goli Otok var *omskolering* av Stalin-sympatisører. I realiteten ble eksistensen av Goli Otok holdt hemmelig, samtidig som det er estimert at 15.000 personer ble en del av dette *programmet* og levde under umenneskelige forhold (Mønnesland 1999: 216). Sovjetunionen svarte med østeuropeisk økonomisk boikott av Jugoslavia, noe som rammet Jugoslavia hardt. Dette tvang Jugoslavia i samarbeid med USA og Vesten fra og med 1949 (Mønnesland 1999: 217).

I 1952 var siste rest av religionsundervisning i folkeskolen fjernet og forbudt. I stedet innførte man nytt fag: *moralsk og sosial opplæring*. Formålet med disse endringer var å få kontroll på de nye generasjoner og gjøre dem til *sosialistiske borgere*. Dette var i ånd av marxistisk læring der religion ble ansett som noe for primitive mennesker og senere brukt av borgerskapet for å kontrollere arbeiderklassen. I 1954 var det opprettet et felles jugoslavisk råd for organisasjoner innen kultur og utdanning med formål om å fremme en felles jugoslavisk kultur. Kardelj definerte den nye jugoslavismen som *jugoslavisk sosialistisk bevissthet* (Mønnesland 1999: 220).

Det er dog uklart om partiledelsen i perioden mente at deres jugoslavisme betydde sammensmelting av de enkelte nasjonale kulturene i en ny jugoslavisk kultur eller om det var en høyere (over)nasjonal identitet som var hevet over de enkelte nasjonaliteter. Ifølge Milovan Đilas var Tito overbevist om at alle forskjeller mellom jugoslaver, det vil si både de sosiale og nasjonale forskjeller, kommer til å forsvinne. Đilas minnes en diskusjon han hadde med Tito i 1953 angående jugoslavismen:

Tito trodde at nasjonaliteter vil til slutt bli til én sann nasjon. Når jeg bemerket at kong Aleksandar Karađorđević trodde det samme, da svarte Tito: «Ah, men da var det ikke sosialisme» (min oversettelse) (Djokic 2003: 171).

For Tito var den sosialistiske ideologien, samt samhold av arbeiderklassen, nøkkelen til Jugoslavias samhold. For Kardelj var Jugoslavias enhet et instrument for å fremme sosialismen.

Etter den politiske splittelsen med Sovjetunionen i 1948, var Jugoslavia mer eller mindre tvunget til å utvikle sin egen vei til sosialismen. Jugoslavias store ideologer, slik som Edvard Kardelj, skapte konsept om *sosialistisk selvledelse* (Tomic 2014). Det inkluderte institusjonalisert deltakelse av arbeidere i beslutningsprosesser så vel som den nye formen for *sosial eiendom*. Etter ideen om fri sammenslutning av arbeidere, som selv var eiere av produksjonsmidlene, var det forventning om at det jugoslaviske samfunnet skulle overvinne den jugoslaviske stat. I teorien var kommunistpartiets ledende rolle bare midlertidig (Tomic 2014).

Jugoslavia valgte også sin egen vei når det gjelder økonomisk modell etter bruddet med Stalin – såkalt markedssosialisme. Som et alternativ til den sterkt sentraliserte sovjetiske økonomiske modellen ble det forsøkt å forene sosialismens prinsipper med dynamikken i

markeds konkurransen. Tiltrekningen til markedssosialisme er at den ser ut til å kompensere for mange av de mest alvorlige defektene ved sentral planlegging. Det betyr i imidlertid ikke at et sosialistisk marked er helt uplanlagt og uregulert. Verken den jugoslaviske eller ungarske økonomien, som tok denne modellen i bruk, har vist seg å være mer vellykket enn det sovjetiske sentralplanleggingssystemet (Heywood 2007: 194).

En av markedssosialismens svakheter var at selvledelse er i konflikt med markedsprinsipper da den tilsier at bedrifter først og fremst reagerer på arbeidsstyrkens interesser og ikke markedets interesser. Frimarkedsøkonomer har derfor vanligvis hevdet at bare hierarkisk organiserte private virksomheter kan oppnå optimal effektivitet, fordi bare de er i stand til å svare konsekvent på markedets behov ved at de setter profittmaksimering over alle andre hensyn.

Som en av ledende nasjoner i den alliansefrie bevegelsen, sammen med sin markedssosialisme og arbeiderstyrte bedrifter, ble Jugoslavia ansett som en idealstat – i særlig grad fra den tredje verden. I en bi-polarisert verden preget av Kaldkrigen, representerte Jugoslavia et tredje alternativ. Dette bidro til jugoslavisk patriotisme blant jugoslaver. Fra utsiden virket det som jugoslaver var én nasjon. Hugh Seton-Watson uttalte i den forbindelse at *den jugoslaviske nasjonen er allerede en realitet for en meget stor del av dens medlemmer, om et tiår eller to vil det være en realitet for alle* (Mønnesland 1999: 221). Under overflaten var realiteten en annen.

De ulike nasjoner fortsatte å dyrke egen kultur med egne radio- og tv-programmer, presse og litteratur. Riksdekkende medier eksisterte ikke. I tillegg skapte ulikhetene i språk og alfabeter en kulturbarriere. I Slovenia, for eksempel, var det mange som ikke kunne lese eller skrive den kyrilliske skriften. Serbere bosatt i Slovenia snakket ikke slovensk. Det var få ikke-albanere som kunne albansk. Det ble gjort noen forsøk på å standardisere språket, men til tross for språk-likheter fortsatte språk å være *et følsomt område med stor symbolkraft* (Mønnesland 1999: 221).

Ordningen med arbeidernes selvledelse bidro til desentralisering av politisk og økonomisk struktur i Jugoslavia. Dette systemet reduserte statens makt til organisering og koordinering av økonomien, samtidig som det overlot økonomisk makt til republikker og bedrifter. Kommunistene i hver republikk hadde betydelig innflytelse over ansettelse i høye posisjoner innen bedrifter (Sekulic 1994).

Den sentraliserende politikken som ble ført etter Andre verdenskrig og frem til 1960-tallet, var først og fremst resultat av kommunistenes maktkonsolidering og reell fare for krig mot Sovjet. Denne politikken klarte å holde de nasjonale motsetninger under kontroll i perioden. Riktig nok ble det innført forsiktige reformer også på 1950-tallet, som blant annet endring av navnet fra Det jugoslaviske kommunistpartiet til Det jugoslaviske kommunistforbundet under den 6. partikongressen i 1952. Likevel kan vi ikke snakke om betydelig desentralisering av staten før vi kommer ut på 1960-tallet.

Det tidligere omtalte konfliktmønstret mellom sentralistene og føderalistene som preget det monarkiske Jugoslavia, var i stor grad levende også i det sosialistiske Jugoslavia. Innenfor rammene av den konflikten ble Tito og Aleksandar Ranković definert som sentralister, mens Edvard Kardelj var ansett som føderalist. I særlig grad var Kardelj bekymret for serbisk hegemonisme siden serbere var den største nasjonen, samtidig som det statlige byråkratiet (partiet og hæren) var dominert av serbere. For eksempel var over halvparten av partimedlemmer på 1950-tallet serbere (Djokic 2003: 66).

På lik linje som i andre land i Øst-Europa etter Andre verdenskrig, spilte sosialistisk patriotisme en viktig rolle de første to tiår av Jugoslavia ved å favorisere integrative tendenser. Den sterke fortolkningen av jugoslavismen var ikke sammenhengende eller systematisk. Jugoslavisme var i perioder brukt som verktøy til å styrke enheten og samholdet i landet. I disse perioder ble det brukt sterke symboler og politikk som hadde samlende effekt ved å vise til felles kulturelle røtter, samtidig som man viste aksept og respekt for ulikheter. Den jugoslaviske identiteten som var skapt i denne perioden ble skapt både som motsvar til tidligere konsept av jugoslavismen og sovjetisk konsept av sosialismen (Djokic 2003: 165).

3.3.2 Desentraliseringsperiode (1966-1980)

Det vi ser i Jugoslavia på 1950- og 1960-tallet er en ulik regional utvikling, noe som dannet rette forhold for økonomisk nasjonalisme (Cohen & Warwick 1983: 76). Likevel oppnådde Jugoslavia enestående modernisering i perioden i form av styrking av økonomien, ny infrastruktur, moderne helsetilbud, nytt utdanningssystem, høyere andel skrive- og leseferdigheter, flere høyutdannede, og styrking av kvinneverdigheter (blant dem rett til abort) (Tomic 2014).

Til tross for økonomisk oppgang var Jugoslavia presset til markedsreformer på 1960-tallet. En av grunnene var høy inflasjon (rundt 20 prosent i 1964). Inflasjonen var i stor grad et resultat av billig lån fra bankene i Jugoslavia – som igjen var kontrollert av partiet. Mange av disse lokale bankene var avskaffet under *Reforma* (Reformen) i 1965 og erstattet med regionale banker på republikk nivå. Meningen var at disse bankene skulle operere og tilby lån over hele Jugoslavia. Det var likevel klart at disse bankene sjelden eller aldri lånte penger utenfor republikken (Djokic 2003: 192).

Fra midt på 1960-tallet og fremover anså kommunistpartier i sine representative republikker seg selv som representanter av deres konstituerende nasjoner. Slik sett ble det sentrale kommunistpartiet på føderativt nivå en slagmark for etnonasjonale interesser.

Økonomireformen som var iverksatt i 1965 var basert på markedsmekanismer der foretakene fikk mulighet til å bruke valutareserver i utenrikshandelen. Den jugoslaviske valutaen dinar var devaluert. Det ble åpnet for utenlandsk kapital og det ble satset på turisme. I tillegg kunne jugoslaver søke arbeid i utlandet. De liberale kreftene i landet ønsket en lignende liberalisering av det politiske liv, med fokus på høyere grad av desentralisering, mens sentralister ville beholde en sterk sentralmakt. Den liberale linjen var i stor grad representert i Slovenia, Kroatia, Makedonia og til dels i Vojvodina, mens Serbia sammen med Montenegro stod for den konservative, sentralistiske linjen.

Det nasjonale spørsmålet var gjenåpnet på 1960-tallet av den politiske eliten selv og var dermed ikke resultat av presset mot eliten fra den øvrige befolkningen (Djokic 2003: 166). Gjenåpningen var initiert av de mest prominente medlemmer av antisentralismen, som følte at relativt gunstige omstendigheter (både innlands og utenlands) burde vært utnyttet til å presse for antisentralistisk retning av sosialismen (Djokic 2003: 166). Milka Planinc (den første og eneste statsminister av Jugoslavia i perioden 1982-86) var overrasket, på lik linje med de fleste ordinære jugoslaver, når det nasjonale spørsmålet på 1960-tallet dukket opp fra toppen av den sosialistiske pyramiden. I april 1998 sa hun følgende:

We were all, including myself, Yugoslavs, and we did not have, even in our most private thoughts, any idea that Yugoslavia could disintegrate. I remember how shocked I was when it was reported that Vladimir Bakarić, a very experienced politician, said somewhere in Belgium in the mid-1960s that what we were doing was restructuring Yugoslavia, but that only the future would show how long it would last as a common state ... We all believed that, in principle, the national question had been resolved, and that the misunderstandings we occasionally had would decrease as economic development progressed (Djokic 2003: 167).

I sentrum av konflikten stod Edvard Kardelj og Aleksandar Ranković. Kardelj var kritisk til stemmer som promoterte en ny jugoslavisk nasjon. I følge Kardelj kan sosialismen verken finne opp nasjoner eller nekte nasjoner å eksistere (Djokic 2003: 163). Videre ment han at det var urealistisk å forvente at nasjoner kom til å forsvinne i nær fremtid. For Kardelj var kommunistene den eneste kraften som kunne tilby løsning for det nasjonale spørsmålet i Jugoslavia. Det jugoslaviske samholdet var ikke en sak som omhandlet etniske likheter, men en sak som omhandlet interesse og historisk nødvendighet (Djokic 2003: 170). Ifølge Kardelj var ikke Jugoslavia noe annerledes enn mellomkrigs Jugoslavia og sovjetisk sosialisme hvis ikke staten desentraliseres ytterligere. Desentralisering av Jugoslavia var dermed en forutsetning for å få selvledelse (*samoupravljanje*) til å fungere (Djokic 2003: 174).

Kardeljs skrifter og taler i perioden 1957-66 møtte seriøs motstand fra sentralistene – det vil si forsvarere av et sentralisert Jugoslavia. Den mest prominente blant disse var Aleksandar Ranković. Det var likevel Dobrica Ćosić, medlemmet av Sentralkomiteen i Serbias kommunistpartiet, som direkte motsatte seg Kardeljs ideer. Det store tapet for sentralistene kom i 1966 når Aleksandar Ranković ble ekskludert fra partiet og tvunget i tidlig pensjonstilværelse.

Rankovićs fall førte til mer liberalisering av ledelsen i Kroatia. Ranković, som serber og sterk tilhenger av sentralismen, ble av mange kroater ansett som en del av serbisk sjåvinisme og ideen om Stor-Serbia. Slik sett ble jugoslavisme nok engang knyttet til serbisk hegemonisme og trussel mot den kroatisk identiteten. Liberaliserings krav førte til grunnlovsendringer i 1967, som igjen reduserte makten til kommunistpartiet sentralt og på føderativt nivå. Det sentrale kommunistpartiet fungerte dermed mer som *an association of eight regional Party machines than a centralized system of socialist leadership* (Cohen & Warwick 1983: 145).

De politiske og økonomiske endringer på midten av 1960-tallet var også med på å skape ny atmosfære hvor det ble reist spørsmål som tidligere ble ansett som tabubelagte. Matica Hrvatska og Kroatisk forfatterforening, to respekterte institusjoner ledet av kroatisk intellektuelle, ga i 1967 ut dokumentet kalt *Deklaracija o nazivu i položaju hrvatskog književnog jezika* (Erklæring om navnet og opprinnelsen til det kroatisk litterære språket). Dokumentet var signert av 180 akademikere. Meningen bak erklæringen var å ivareta, samt likestille, det kroatisk språket. Deklarasjon skapte en del uro blant de politiske og kulturelle miljøene. Myndighetene i Beograd definerte erklæringen som tendensiøs og politisk

ødeleggende, noe som gjorde at dokumentet ble fjernet fra offentlig liv (Naimark & Case 2003: 131).

Denne hendelsen skulle markere begynnelsen på den såkalte kroatiske våren – eller Maspok-bevegelsen. Bevegelsen krevde etter hvert mye mer enn bare likestilling av kroatisk språk. Det ble reiste spørsmål om blant annet monopolet til de Beograd-baserte bankene, turistøkonomien i Dalmatia, og en rekke andre økonomiske og demografiske problemer. Etter hvert utviklet Maspok seg til en bevegelse for større autonomi og rettighetene til Kroatia, kombinert med en kampanje for større liberalisering av det jugoslaviske politiske systemet.

Den kroatiske våren er ofte tolket som en etnisk konflikt, men var primært konflikt mellom den kroatiske politiske eliten. På hver side av konflikten stod kroater: Vladimir Bakarić og Josip Vrhovec som representerte de dogmatiske krefter, og Savka Dabčević-Kučar og Miko Tripalo som representanterte de liberale krefter (Naimark & Case 2003: 132). Lederen for det kroatiske kommunistpartiet, Savka Dabčević-Kučar, fremmet i sine taler større autonomi til republikker knyttet til fordeling av statlige ressurser, måten de var distribuert mellom republikker og utalandsk valutasytem. Hovedpoenget til Dabčević-Kučar var at valutainntekter fra den kroatiske eksportindustrien og turistnæringen *forsvant* i ulønnsomme investeringer i de underutviklede områdene i Jugoslavia, noe som hadde negative konsekvenser for Kroatias næringsliv.

I forbindelse med det sistnevnte er det viktig å påpeke at politikk fra myndighetene i Beograd fra midten av 1960-tallet favoriserte nettopp Kroatia og Slovenia på bekostning av de fire andre republikkene. Disse to relativt velstående republikkene ignorerte det faktum at en god andel av eksporten deres (omtrent 60 prosent), og dermed fortjenesten, kom fra toll-beskyttet salg til resten av Jugoslavia (Naimark & Case 2003: 182). Kroatias problemer lå egentlig et annet sted. Kroatia slet med lav fødselsrate – den laveste i hele Jugoslavia. I tillegg var 9,2 prosent av hele den kroatiske arbeidstokken i 1971 i midlertidig arbeid i utlandet – såkalte *gjestearbeidere* (Mønnesland 1999: 225).

Matica Hrvatska gikk enda lenger enn den politiske ledelsen i sin opposisjonsvirksomhet. I 1970 brøt de samarbeid med Matica Srpska om et felles ordboksprosjekt. Fra dette tidspunktet skulle kroatisk betraktes som eget språk. I 1971 ga de selv ut en ny Kroatisk rettskriving, som ble forbudt året etter og utgitt først 20 år senere. Kroatisk historie ble revidert, og gamle kroatisk helter, slik som Stjepan Radić og Ban Jelačić, ble revitalisert (Mønnesland 1999:

225). Dette skapte nok engang konflikt mellom kroater og serbere. Det var i særlig grad serbere i Kroatia som var misfornøyd og krevde at også deres rettigheter i Kroatia skulle ivaretas.

Etter hvert som kravene fra Maspok stadig ble mer radikale, slik som kravet om egen kroatisk nasjonalbank, innføring av egen valuta, egen hær og søknad om medlemskap til FN (Mønnesland 1999: 226), ble det oppfattet at denne prosessen truet den jugoslaviske føderasjonen. Utviklingen overbeviste Tito at den kroatisk ledelsen ikke kunne kontrollere situasjonen. Den 1. desember samlet han den kroatisk ledelsen i Karadžorđevo i Vojvodina. I møte hevdet Tito at de kontrarevolusjonære krefter stod bak den nasjonale bevegelsen i Kroatia og at ledelsen ha mistet kontrollen. Både Tripalo og Dabčević-Kučar var tvunget til å fratse sine stillinger, samtidig som politi- og militærstyrker rykket inn i Zagreb. Studentledere og ledere av Matica Hrvatska ble arrestert. Flere tusener ble utrensket fra partiet. Blant de arresterte var Franjo Tuđman, Šime Đodan, Stipe Mesić, Zvonimir Čičak, Marko Veselica og Vlado Gotovac – alle de skulle spille sentrale roller under utviklingen i Kroatia i perioden 1990-91.

For kroatene var nederlaget en nasjonal katastrofe. Den intellektuelle kroatisk eliten var knekt og enhver drøm om liberalisering, demokratisering og pluralisme lå i grus. Resultatet var at Kroatia gikk i en form for politisk apati og passivitet. Det er ofte sagt at Kroatia ble helt stille i nesten 20 år. Samtidig er det ingen tvil at begivenhetene fra denne perioden var en viktig bakgrunn for det som skulle skje i Kroatia 20 år senere.

Det var ikke bare i Kroatia at liberale krefter ble slått nedpå med hard hånd. Lignende prosesser finner vi også i andre republikker – deriblant i Serbia. I 1972 ble liberale krefter i det kommunistiske lederskapet i Serbia, som først og fremst søkte en liberalisering av det økonomiske systemet i Jugoslavia i retning av mer åpen økonomi, fjernet. Blant disse finner vi tidligere utenriksminister Marko Nikezić og historiker Latinka Perović – begge med ledende posisjoner i Kommunistpartiet i Serbia. Det er estimert at så mange som 6,000 mennesker av den serbiske eliten mistet jobbene sine over natten (Naimark & Case 2003: 132).

Denne beslutningen om å kvitte seg med den liberale eliten i Serbia, som også krediteres Tito, åpnet på mange måter veien for serbisk nasjonalisme på 1980-tallet. Når nasjonalistiske

krefter i Serbia for fullt *slo ut i blomst* på 1980-tallet, var det ingen liberale krefter som kunne utfordre dem og gi serbere et annet alternativ til den voksende nasjonalismen.

Det som er interessant er at Tito i utgangspunktet støttet reformistene. Når han innså at disse kreftene utgjorde trussel mot makten og systemet, besluttet han å gå mot reformistene. Etter å ha gjennomført rensing i alle seks republikker, snudde han igjen og støttet reformistene (Djokic 2003: 81).

Den nye konstitusjonen av 1974 gjorde Jugoslavia *de facto* en konføderasjon. Republikker var beskrevet som stater som frivillig entret unionen, samtidig som de to autonome provinser i Serbia (Kosovo og Vojvodina) fikk mer autonomi – tilnærmet republikker. Under det nye systemet var mye av ansvarsområder til den føderale makten overlatt til republikker.

Kollektivt presidentskap var etablert, samtidig som alle republikker fikk vetoretten når det gjelder beslutninger fattet av presidentskapet.

Ifølge den kroatisk statsviteren Dejan Jović, Titos makt var marginalisert etter at Kardeljs konsept ble innført og ny konstitusjon av 1974 ble vedtatt. Etter dette ble Tito mer et symbol – et ikon med stor innflytelse men med liten makt. Det er en av forklaringer på hvorfor overføring av makten etter hans død var uproblematisk. Det var rett og slett ikke mye reell eller konstitusjonell makt i han når han døde (Djokic 2003: 176). På sitt siste besøk til FN i mars 1978, ble Tito spurt av en NBC journalist om han betraktet det som feil at han ikke klarte å skape jugoslavisk nasjon. Tito svarte at det var definitivt en feil at han ikke klarte å skape større samhold blant folket i Jugoslavia (Djokic 2003: 308-309).

3.3.3 Nasjonaliseringsperiode (1981-1991)

Josip Broz Tito døde 4. mai 1980. Han ble erstattet av et kollektivt presidentskap hvor hver av representantene fra republikkene og provinsene hadde vetorett. Et slikt styringssystem skulle vise seg å være lite effektivt. Systemet med kollektivt presidentskap fungerte så lenge det var konsensus internt i partiet, men noen mekanismer som skulle gi føringer hvordan en kunne løse eventuelle utfordringer i tilfellet uenighet eksisterte ikke. Organet mislyktes i å løse den økonomiske krisen som landet befant seg i på 1980-tallet. Organet var splittet i forhold til hvilke tiltak som var de rette å iverksette for å løse den økonomiske krisen.

Jugoslavisk økonomi begynte å vise tegn til krise allerede på 1970-tallet. Produksjonen sank, eksporten gikk ned, arbeidsløsheten gikk opp og inflasjonen økte. Levestandarden sank for første gang siden Andre verdenskrig. Utenlandsgjelden økte fra 6,5 milliarder dollar i 1975 til 20 milliarder i 1980. Det var i tillegg problematisk å finne ut hvor stor gjelden egentlig var etter Titos død fordi låneopptaket hadde skjedd ukontrollert. På 1980-tallet kom Jugoslavia i praksis under administrasjon av Det internasjonale pengefondet (IMF). Inflasjonen nådde 67 prosent i 1985. Levestandarden gikk tilbake til nivået på 1960-tallet. Det var rundt en million arbeidsledige, i tillegg til en million som var gjestearbeidere i utlandet (Mønnesland 1999: 232).

Modellen med selvstyre i foretak og bedrifter fungerte ikke da disse ble ineffektive. Selvstyre innebar at høyeste organet i bedriftene var arbeiderrådet, som igjen ikke kunne bestå av noen andre enn de ansatte i bedriften. Slik sett gikk man glipp av viktig kompetanse. Dette arbeiderrådet bestemte også lønningene. Det meste skulle avgjøres gjennom forhandlinger, noe som gjorde systemet kostbar og langtrukket. Arbeidere hadde mulighet til å bevilge seg selv høyere lønninger, noe som igjen påvirket prisstigningen og økt privat bruk. I tillegg kunne ikke bedrifter i praksis gå konkurs. På det føderale nivået hadde republikker vetorett og prioriterte investeringer som ofte var ulønnsomme. Hver av republikkene ønsket investeringer kanalisert til seg, uavhengig hvor lønnsom eller ulønnsom investeringen var. Dette utviklet seg til økonomisk krigføring, der økonomiske interesser i mange tilfeller var en kamuflasje for de nasjonale interessene (Mønnesland 1999: 233).

Til tross for at Jugoslavias myndigheter forlot ideen om jugoslavisk (over)nasjonal identitet på 1960- og 1970-tallet, økte antall erklærte jugoslaver fra 1,3 prosent under folketellingen i 1971 til 5,4 prosent under folketellingen i 1981 (Tomic 2014). Dette tallet var enda høyere i noen republikker, slik som multietniske republikker Bosnia-Hercegovina og Vojvodina. En del av forklaringen bak denne utviklingen finner vi nok i økningen av interetniske ekteskap. Samtidig er det ikke å undergrave at mange opplevde en genuin følelse av å være jugoslaver. Til tross for sine utfordringer, var Jugoslavia ansett som mer fri enn andre østeuropeiske stater i perioden. En slik status bidro til økt stolthet av å være jugoslavisk.

Konseptet *bratstvo i jedinstvo* (brorskap og felleskap) ble på 1980-tallet erstattet med enda mer vagt konsept om *zajedništvo* (samhold). Ifølge dette konseptet var Jugoslavia en stat hvor ulike nasjoner og nasjonaliteter kun levde samme (Djokic 2003: 252). Utdanningsreformene som ble vedtatt over hele landet på 1970-tallet resulterte i større fokus på historien og

kulturen til folket i hver enkelt republikk i stedet for å formidle en følelse av felles jugoslavisk historie og kultur (Ramet 2005: 164). Kommunistenes ideologi om *zajedništvo* reduserte jugoslavisme til et minimum – det vil si koeksistens av separate nasjoner og nasjonaliteter innenfor en føderal stat, uten å gjøre et forsøk på å forklare hvorfor disse bør sameksistere (Djokic 2003: 253).

Med Jugoslavia redusert til en ideologisk konstruksjon, begynte serbisk nasjonalisme å våkne som opposisjon til regimet. Serbias posisjon i Jugoslavia var for en del serbere ulogisk tatt i betraktning at Serbias to autonome provinser (Kosovo og Vojvodina) hadde vetorett i den republikken de var en del av. For mange serbere, både kommunister og ikke-kommunister, følte det som de måtte ofre sin serbiske identitet til fordel for jugoslavisk sosialisme. Regimets kapitulasjon for en mer desentralisert stat med sterkere identiteter knyttet til republikker, var et skudd under baugen. Dette bidro til at mange begynte å bytte jugoslavisme for serbianisme.

Så tidlig som i 1968 klaget serbiske nasjonalistiske kommunister, slik som Dobrica Ćosić, over reverseringen av politikken i Kosovo etter Rankovićs fall. I den forbindelse mente Ćosić at *one could witness even among the Serbian people a reignition of the old historic goal and national idea – the unification of the Serbian people into a single state* (Malcolm 1994: 206). Denne uttalelsen førte til at Ćosić ble utvist fra sentralkomiteen.

I utgangspunktet hadde Serbia lite å være misfornøyd med i det sosialistiske Jugoslavia. Landet var styrt fra Beograd og serbere dominerte alle viktige statlige organer slik som Det jugoslaviske kommunistpartiet og Den jugoslaviske nasjonalarmeen. For eksempel utgjorde serbiske offiserer 60 prosent av det totale offiserskorpset i 1981. I andre enden utgjorde slovenere kun 2,8 prosent av det totale offiserskorpset. Resten av fordelingen var kroater 12,6 prosent, jugoslaver 6,7 prosent, makedonere 6,3 prosent, montenegrinere 6,2 prosent, muslimer 2,4 prosent, ungarere 0,7 prosent og albanere 0,6 prosent. Til sammen utgjorde serbere og montenegrinere 2/3 av offiserskorpset, og dette misforholdet økte etter 1981 (Mønnesland 1999: 235) (Djokic 2003: 214). Serbere var også overrepresentert i de statlige apparater i noen av de andre republikker, slik som i Kroatia der serbere utgjorde nærmest 40% av medlemmer i det kommunistiske partiet og 67% av politistyrken (Malcolm 1994: 216).

Det som var problematisk for deler av den serbiske eliten var at Serbia ikke fikk alle territorier som de ønsket seg etter 1945. Makedonia, som Serbia annekterte under

Balkankrigene (til tross for at den hadde en ikke-serbisk befolkning), var gjort om til en egen republikk. Den nordlige regionen Vojvodina, hvor serbere utgjorde mindre enn 50 prosent av befolkningen, fikk status som en *autonom provins* i Serbia – noe som ble sett på som anti-serbisk handling, selv om Vojvodina aldri har vært en del av Serbia. Regionen Kosovo med sitt albanske flertall (også annektert av Serbia i 1912–13) ble erklært *autonom region* i Serbia. Forholdene var dermed modne for en konspirasjonsteori som hevdet at Tito, halvt kroat og halvt slovener, var anti-serbisk. Slike følelser ble sterkere i løpet av 1960- og 1970-tallet ettersom hyppige endringene i grunnloven ga Vojvodina og Kosovo mer og mer administrativ autonomi.

Kosovoalbansk nasjonalisme, som krevde Kosovos status som republikk og dermed formell separasjon fra Serbia, tilførte bensin på bålet for serbisk nasjonalisme. Nødsituasjon var erklært i Kosovo i 1981 og albansk bevegelse var nøytralisert, men kun midlertidig. Det ble fra serbisk side påstått at serbere i andre republikker og provinser var truet og utsatt (spesielt i Kosovo) – en påstand som av flere akademikere har i ettertid blitt avvist og definert som overdreven. Påstander om serbernes utsatte posisjon i andre republikker og provinser ble brukt som kraftig våpen av serbisk nasjonalisme på 1980-tallet.

En viktig rolle i konsolidering av serbisk nasjonalisme hadde den serbiske ortodokse kirken, som involverte seg som beskytter av gamle serbiske verdier. Den serbiske religiøse orienteringen økte i perioden mot slutten av 1980-tallet og på 1990-tallet (Tomic 2014). I følge den serbiske ortodokse kirken er en *god serber* patriot, religiøs, respektfull overfor tradisjoner og tradisjonelle verdier, og ikke minst modig og sterk (Tomic 2014). Sammen med en gjenoppliving av ortodoksien, var 1980-tallet også preget av gjenoppblivning av četnik-bevegelsen. Dobrica Ćosić publiserte en roman i 1985 som inneholdt et sympatisk portrett av četnik-ideologen, og samme år ble boken om četnikene lansert av historikeren Veselin Djuretić på en fest arrangert av det serbiske vitenskapsakademiet (Malcolm 1994: 206).

Den sistnevnte begivenheten var et viktig vendepunkt fordi det var et signal om at serbisk nasjonalisme nå kunne bli åpent omfavnet av det intellektuelle etablissementet i Beograd (Malcolm 1994: 206). I 1986 ble det utarbeidet et dokument kalt *Memorandum* av Det serbiske vitenskapsakademiet (SANU) hvor klager om Kosovo ble kombinert med åpne anklager om Titos politikk som hadde som mål å svekke Serbia. Videre argumenteres det i dokumentet med at serbere utenfor Serbia ble systematisk diskriminert, samt at Serbia bevisst ble utnyttet av andre republikker. Dokumentet hyllet også Serbias uavhengighet før 1918 og

indirekte insinuerte en uavhengig serbisk nasjonalstat som det beste alternativet (Djokic 2003: 257).

Det berømte SANU-dokumentet kan på mange måter tolkes som et tektonisk skifte i tenkningen til de serbiske intellektuelle, samtidig som det bekreftet dybden av serbernes frustrasjon over Serbias situasjon slik de oppfattet den (Ramet 2005: 153). Dokumentet gikk langt over det som ble ansett som realiteter da den på lang vei antydte at det foregår etnisk rensning og genocid av serbere i Kosovo av storalbanske rasister (Mønnesland 1999: 242). Samtidig ble det tegnet et bilde av Kroatia der serbere ble utsatt for en effektiv assimileringsspolitikk der de ikke får bruke det kyrilliske alfabetet og ikke har kulturelle institusjoner (Mønnesland 1999: 242). Memorandum var dermed et rop til hele det serbiske folket om å mobilisere for å redde nasjonen.

Alt lå dermed til rette for en serbisk Messias som skulle lede det serbiske folket ut av den vanskelige situasjonen som de selv hadde forestilt seg i. Det fikk de i form av Slobodan Milošević. Milošević ble valgt som leder av Serbias kommunistparti i 1986. Deretter, og etter en bitter intern strid mot sin mangeårige venn, mentor og den langt mer moderate Ivan Stambolić, var Milošević utnevnt som president av Serbia i 1987. Milošević's stilling som den ubestridte serbiske lederen ble beseglet 24. april 1987 da han forsikret en engstelig serbisk folkemengde i Kosovo med de berømte ordene: *ingen skal få lov å slå dere (niko ne smije da vas bije)* (Mylonas 2003: 126).

Milošević grep muligheten til folkelig mobilisering og handling gjennom *sammenslåing av utilfredse sosiale krav med frykt knyttet til risikoen for ekskludering og sosialt sammenbrudd* (min oversettelse) (Mylonas 2003: 126) Han opphøyde seg selv til den utpekte forsvareren av serbisk stolthet, nasjonal verdighet og moralske overbevisninger. Serbia aksepterte hans lederskap fordi de manglet en tydelig skikkelse som skulle lede Serbia til oppnåelse av sine nasjonale mål. Som en konsekvens av dette ble personlige ambisjoner smeltet sammen med den kollektive enheten – et forhold som traumatiserte og handikappet Serbia gjennom avgrensning av offentlig debatt og gransking til fordel for den militære gjenoppbyggingen av Stor-Serbia (Mylonas 2003: 126).

I 1988-89 orkestrerte Milošević kampanje med massemarsjer og stevner av serbere fra Kosovo. Målet var å oppnå full kontroll over de to serbiske autonome provinser Kosovo og Vojvodina. De største stevner fant sted i Beograd høsten 1988 og i Kosovo Polje 28. juni

1989 (Naimark & Case 2003: 133). I forbindelse med det sistnevnte, uttalte han et sett med andre berømte ord som satte sinne i kok hos mange ikke-serbere: *Six centuries later [after the battle of Kosovo Polje against the Ottomans], again we are in battles and quarrels. They are not armed battles, thought such things should not be excluded yet* (Naimark & Case 2003: 133).

I mars 1989 vedtok Serbias forsamling grunnlovsendringer som avskaffet den politiske autonomien til Kosovo og Vojvodina. Dette fremprovoserte massedemonstrasjoner og en generalstreik i Kosovo, som ble knust av de serbiske sikkerhetsstyrkene. Dermed var alle bitene på plass for katastrofen: en ambisiøs politiker i Beograd som hadde lært seg metodene for kommunistisk maktpolitikk mens han jobbet seg oppover i systemet, generell økonomisk misnøye som fikk folk til å lengte etter avgjørende lederskap, og serbisk nasjonalisme som lenge hadde krevd Vojvodina og Kosovo under serbisk kontroll. Her finner vi to prosesser som smeltet sammen til én: samling av makt i Milošević's hender og samling av serberne til en enkelt politisk enhet som enten kunne dominere Jugoslavia eller bryte det fra hverandre (Malcolm 1994: 212).

Hvordan kunne serbere bli fanget i en slik antidemokratisk og ekstrem nasjonalisme? Totalitær nasjonalisme kommer gjerne i en krisesituasjon. Serbere på 1980-tallet var i en nasjonal identitetskrise. Tiltro til politikere var tapt. Milošević spilte på hele det serbiske følelsesregister, det vil si serbisk historie og gamle myter. Hans tale ved feiring av 600-årsjubileet for Kosovo-slaget 28. juni 1989, hvor antatt 1 million serbere møtte opp, er et godt eksempel på det. Hyperinflasjonen, høy arbeidsledighet og dropp i levestandarden i andre del av 1980-tallet, skapte en stadig mer misfornøyd og fattig befolkning – det perfekte stedet for demagoger å komme på jobb og vekke harmepolitikken (Malcolm 1994: 210). Slik sett var både Milošević, og senere den kroatisk leder Franjo Tuđman, konsekvens eller resultat av den elendige situasjonen som Jugoslavia havnet i på 1980-tallet. På mange måter var nasjonalismens utvikling i Jugoslavia på 1980-tallet en kjedereaksjon: først kom den albanske nasjonalismen, som utløste den serbiske nasjonalismen, som igjen utløste den slovenske og kroatisk nasjonalismen (Mønnesland 1999: 340).

Vi må heller ikke glemme at Kardeljs anti-jugoslavisme skapte rom for Slobodan Milošević's pro-jugoslaviske retorikk i Serbia i andre del av 1980-tallet. Milošević's hovedkrav var å gjenopprette før-1966 Jugoslavia, det vil si Jugoslavia før Kardeljs konsept ble innført. Ranković var rehabilitert, mens Kardelj var blitt den mest upopulære figuren i Serbia. Det var

tolket at Jugoslavias problemer starter i 1966 når Kardeljs konsept vant over sentralistiske strømninger. Svekkelse av staten, i særlig grad i forbindelse med grunnloven av 1974, skapte nasjonalistiske krav for en streng stat. Det var derfor nasjonalisme (og ikke liberalisme med sin svake stat) som vokste som det foretrukne alternativet (Djokic 2003: 180). Post-kommunismen, og anti-kommunismen, handlet om å etablere en stat som manglet, ikke bevare den som allerede eksisterte.

I Mai-deklarasjonen av 1989 krevde opposisjonen i Slovenia full uavhengighet med bakgrunn i utviklingen i Jugoslavia og den økende tensjonen. Milan Kučan, leder for Slovenias kommunistparti, insisterte fremdeles for bevaring av Jugoslavia, samtidig som han ba om fundamental endring av føderasjonen. Verbal krig mellom serbisk og pro-jugoslavisk media på den ene siden og slovenere på den andre siden, kumulerte med Slovenias støtte til kosovoalbanere. For å få støtte for sin politikk, organiserte Milošević på slutten av 1980-tallet masse møter (mitinzi) som i medier ble fremstilt som *spontane*. Disse masse møter hadde stort innslag av serbiske nasjonalistiske symboler, tatt i bruk offentlig for første gang etter krigen. Det var gamle serbiske flagg, motiver fra Kosovo-slaget, bilder av St. Sava og så videre. Bemerkelsesverdig brukte demonstranter også bilder av Tito i den første fasen, men dette forsvant helt etter hvert.

Det var en ny og underlig koalisjon, dogmatiske kommunister i lag med ekstreme nasjonalister, med elementer både fra partisan- og tsjetnik-bevegelsen og den ortodokse kirken (Mønnesland 1999: 245).

I løpet av 1988-89 brukte Milošević masse møtene til å fjerne ledelsen i Vojvodina, Kosovo og Montenegro, samtidig som han satte inn en ledelse som var lojale til han og hans regime. Etter hvert forlot også Milošević den kommunistiske retorikken, samtidig som han beholdte store deler av maktapparatet fra kommunistregimet: det hemmelige politiet og hæren.

Hans ideologi, hvis han hadde noen, begynte som nasjonalistisk kommunisme, men ble mer og mer en autoritær populisme (Mønnesland 1999: 247).

Det tydeligste signalet om en eventuell kollaps av føderasjonen kom i september 1989 når Slovenias nasjonalforsamling vedtok konstitusjonelle endringer som tilsa at føderal lovgivning ikke er gyldig hvis den kommer i konflikt med Slovenias konstitusjon (Djokic 2003: 97). Den 1. desember 1989 (på dagen da det første Jugoslavia var født) forbød Slovenias autoriteter Miloševićs såkalt *sannhetsmøte* i Ljubljana. Serbia responderte ved å introdusere økonomisk blokade av Slovenias varer.

Den 14. ekstraordinære kommunistiske kongressen ble avholdt 20. januar 1990 under særegne omstendigheter. På dette tidspunktet hadde de østeuropeiske kommunistregimer allerede kollapset. Med dette som bakgrunn, kom de slovenske representanter til Beograd med en rekke konkrete forslag som skulle ta Jugoslavia i en retning av demokratisering og konføderasjon. De krevde frie valg i alle republikker, kommunistpartiet skulle være et forbund av helt uavhengige republikkpartier, sentralisme måtte avskaffes, straffeparagrafer som omhandlet kontrarevolusjon skulle avskaffes, og forholdene i Kosovo måtte løses på en demokratisk måte (Mønnesland 1999: 252). De ble stemt ned på de fleste av sine forslag. De slovenske representanter valgte å forlate kongressen. Med det var Det jugoslaviske kommunistpartiet en historie.

Slovenske kommunister var uten tvil pro-Jugoslavia, samtidig som de representerte Slovenias nasjonale interesser innenfor den føderale staten. De foretrakk jugoslavisme som skulle garantere at alle jugoslaviske nasjoner bevarte sin nasjonale identitet i en frivillig union (Djokic 2003: 94). De ønsket dermed en konføderativ løsning, men ble obstruert av Milošević som så løsningen på det jugoslaviske problemet kun gjennom en sterkt sentralisert stat. Den gamle ånden av sentralisme mot føderalisme kom stadig tilbake og jaktet den jugoslaviske ideen.

Det eneste rene jugoslaviske partiet under de første demokratiske valg i 1990 var Ante Markovićs parti *Forbundet av reformkrefter i Jugoslavia* (SRSJ) – dannet sommeren 1990. Partiet ble dannet for sent til å kunne delta i valgene i Slovenia og Kroatia. For øvrig gjorde partiet et dårlig valg der det stilte liste (Mønnesland 1999: 262). I de siste dagene av Jugoslavia ble innsatsen fra moderate krefter, slik som tidligere statsminister Ante Marković, for å fremme en føderalistisk, demokratisk, økonomisk reformistisk plattform, hindret av etniske splittelser (Betts 2008: 355). Kommunistene tapte valgene i 1990 i alle republikker bortsett fra Serbia og Montenegro. Det kan forklares med at kommunistpartiene i disse to republikker kontrollerte massemediene og hadde betydelige ressurser i forhold til andre partier (Mønnesland 1999: 260).

Jugoslavia havnet i en bisarr situasjon etter de første demokratiske valgene i 1990. Alle republikker hadde nå fått ny grunnlov og nye presidenter gjennom demokratiske valg, mens det føderale apparatet fremdeles var basert på det gamle styresettet fra kommunistregimet. I desember 1990 avholdt slovenerne en folkeavstemning om hvorvidt deres republikk skulle bli

en uavhengig og autonom stat. Over 90 prosent av velgere stemte. 89 prosent stemte for Slovenias uavhengighet (Malcolm 1994: 223).

Slovenias bevegelse mot uavhengighet ble av enkelte sett på som et resultat av presset fra Tyskland. For alle seriøse observatører på den tiden var det helt klart at presset som gjorde det økonomiske og politiske livet i Jugoslavia umulig for slovenere kom direkte fra Beograd (Malcolm 1994: 223). Forslagene til Serbias nye grunnlov som ble lagt fram våren 1990, var ikke mindre nasjonalistisk enn de tilsvarende slovenske og kroatisk. Til forskjellig for Slovenia og Kroatia, la Milošević territorielle krav. Grensene måtte revideres hvis Jugoslavia gikk i oppløsning. Slagord som ble brukt i den forbindelse var *alle serbere skal leve i én stat* og *Serbia er overalt hvor det finnes serbere og serbiske graver* (Mønnesland 1999: 257). I utgangspunktet var ikke Milošević imot en kroatisk løsriving, men i så tilfellet skulle områder av Kroatia med serbisk flertall ikke følge med på lasset. I denne konteksten var Milošević langt fra den meste radikale nasjonalisten. De ekstreme nasjonalistene anført av Vojislav Šešelj krevde et Stor-Serbia fra den greske grensen til utkanten av Zagreb.

Den 25. juni 1991 erklærte både Kroatia og Slovenia uavhengighet. Etter kort konflikt mellom Slovenia og Den jugoslaviske nasjonalarmeen, begynte angrepene på Kroatia i august 1991. Våpenembargoen over hele Jugoslavia ble deretter iverksatt av FN i september 1991. EEC (forgjenger til EF og EU) anerkjente Slovenias og Kroatias uavhengighet midt-desember 1991. Referendum om Bosnias uavhengighet ble avholdt 29. februar og 1. mars 1992. EEC anerkjente Bosnia som uavhengig stat 6. april 1992. Jugoslavia som felles sørslavisk stat var en historie.

3.3.4 Konklusjon

Sosialistisk Jugoslavia, i motsetning til monarkisk Jugoslavia, hadde konstitusjonell karakter av multinasjonal stat hvor felles identitet var ansett ut fra supranasjonale termer.

Kompleksiteten i det sosialistiske Jugoslavia finner vi i relasjoner mellom sosialisme, jugoslavisme og ulike nasjonaliteter. Tito og Det jugoslaviske kommunistpartiet var uten tvil de samlende elementer for jugoslavisk samhold og den nye jugoslavismen.

Utgangspunktet for sosialistisk jugoslavisme var det jugoslavisk historiske narrative primært basert på partisanenes frigjøringskamp under Andre verdenskrig. Dette var ryggraden av kollektivt minne. Denne kampen var ikke bare illustrert gjennom historiebøker og litteratur,

men også visuelt gjennom utallige monumenter, skulpturer, symboler, museer, gatenavn, minnesmerker og offentlige utstillinger. Benedict Anderson anser slike monumenter blant de mest viktige symboler av moderne kultur av nasjonalismen (Anderson 2006: 17). Et annet element som ble brukt for å fremme felles jugoslavisk identitet var ofte brukte geografiske navn i viktige historiske hendelser – slik som viktige kamper partisanene var involvert i under krigen (Sutjeska, Kozara, Neretva), samt årlig feiring av Titos bursdag den 25. mai.

Under det statssosialistiske systemet i Øst- og Sentral-Europa var skolen et redskap til danning av det nye, sosialistiske mennesket. Historieundervisningen bygde på to grunnsteiner: klassekampen er drivkraften for den historiske utviklingen og Sovjetunionen er den fremste forkjemperen for framgang og fred i verden. Da dette systemet falt sammen i årene etter 1989, kunne ikke denne fortellingen brukes lenger. Svekkelse av den tidligere kommunistiske modellen av kollektivt minne, banet vei for konstruksjon av et nytt historisk minne (Todorova 2004: 327). I mange av landene var den nevnte fortellingen byttet ut med ny-nasjonalistiske fortellinger. I Jugoslavias tilfelle var dermed fortellinger om partisanenes heroiske kamp mot fascismen og paroler om *bratsvo i jedinstvo* erstattet med blant annet *šahovnica* (gamle kroatisk nasjonalflagget) og revitalisering av četnik-bevegelsen – med andre ord etnisk-nasjonalistiske elementer.

Sosialismens teoretiske prinsipper beskriver nasjonale identiteter som borgerskapets produkt. Marx selv var lite opptatt av begrepene nasjon og nasjonalisme. Økonomien, partiet og revolusjonen var overordnet det nasjonale spørsmålet. Marx selv mente at de nasjonale forskjellene ville forsvinne med det klasseløse samfunnet, dermed også konfliktene mellom nasjonene. Siden marxismen aldri konkretiserte hvordan nasjonalismen skulle angripes og anskaffes, var det derfor Lenin og Stalin som stod bak formuleringen av den kommunistiske politikken knyttet til det nasjonale spørsmålet. I denne fortolkningen adopterte kommunistisk ideologi den taktiske linjen med å anerkjenne og støtte nasjonenes fulle rett til selvbestemmelse frem til løsrivelsespunktet (Hatzopolous 2008: 87). Denne tilnærmingen var påfallende lik visjonen om internasjonal orden til USAs president Woodrow Wilson.

Med det ovennevnte som bakgrunn, var klassekampen i det sosialistiske Jugoslavia et vesentlig ledd i den nasjonale utviklingen. Nasjonsbygging og klassekamp gikk parallelt og ofte om en annen. Det kommunistiske regimet i Jugoslavia i denne perioden var fundamentet som bandt hele nasjonen sammen. Kollapsen av dette regimet og kollapsen av staten var derfor en parallell utvikling.

Ifølge den kroatiske statsviteren og professoren ved Universitet i Zagreb, Dejan Jović, var de fleste av Jugoslavias politiske konflikter etter Andre verdenskrig av ideologisk karakter. Det var konflikter mellom ulike fortolkninger av ulike ideer, inkludert ideen om jugoslavisme. Det var ikke den etniske konflikten som stod i fokus, men fortolkning av marxistisk forståelse av nasjon og stat (Djokic 2003: 161).

I den forbindelse henviser Jović til blant annet den ideologiske konflikten som var initiert av en ekstern faktor – nemlig Stalin i 1948. Konflikten mellom sentralistene og reformistene inngår også i denne kategorien av ideologisk konflikt. Det samme gjelder for den kroatiske våren som primært var en konflikt mellom den kroatiske politiske eliten, samt konflikten i 1972 i det serbiske lederskapet mellom Dragoslav Marković og Petar Stambolić på den ene siden, og Latinka Perović og Marko Nikezić på den andre siden (Djokic 2003: 167).

Oppløsning av Jugoslavia var ifølge Jović først og fremst konsekvens av *revolusjonære politiske endringer* introdusert av Kardelj og hans proteger blant den yngre generasjon av Jugoslavias politiske elite (Djokic 2003: 180).

Konseptet om *bratstvo i jedinstvo* var gradvis erstattet med ideen om *jugoslavisk sosialistisk patriotisme*, som igjen vektla sosialistisk istedenfor sørslavisk dimensjon av jugoslavisk identitet. Sosialistisk vektlegging ble ytterligere bekreftet når landet i 1963 endret navnet fra Føderal Folkerepublikk Jugoslavia til Sosialistisk Føderativ Republikk Jugoslavia – en handling som demonstrerte at ideologisk karakter av staten var blitt mer viktig enn dens territoriale (og dermed etniske) struktur. Dette var tiden da man trodde at sosiale endringer definitivt skulle eliminere rester av det nasjonale spørsmålet (Djokic 2003: 166). En slik visjon av fremtiden, slik som Jović selv forklarer, tåkela disse kommunistenes evne til å se nåtiden. Ved å forsvare visjonen av fremtiden, mistet jugoslaviske kommunister kontakt med nåtiden. Når de innså at visjonen selv ikke var tilstrekkelig til å forklare og endre realiteten, mistet de både nåtiden og fremtiden (Djokic 2003: 180-181).

Den jugoslaviske føderasjonen var basert på premisset om likhet mellom nasjonene. Et slikt konsept gikk på bekostning av en felles jugoslavisk identitet. Ved å vektlegge klassespørsmålet over det nasjonale, var det nasjonale problemet dermed ignorert (Gasic 2022). Økende desentralisering av staten styrket republikker (og autonome provinser) og dermed påvirket befolkningens orientering til egen republikk. Regionale sosiale og økonomiske ulikheter økte igjen, spesielt etter vedtatt ny grunnlov i 1974. Det kan dermed

hevdes at kommunistene, fra å være bæreren av Jugoslavia, ble selve årsaken til Jugoslavias gradvise oppløsning (Gasic 2022).

De økonomiske faktorer kan ikke neglisjeres når vi snakker om Jugoslavias oppløsning. Kjøpekraften for jugoslaviske innbyggere falt med 30-40 prosent bare i 1987 (Ramet 2005: 112), mens inflasjonen nådde mer enn 2,500 prosent i 1989 (Sekulic 1994) (Mønnesland 1999: 234). Blant de som forklarer Jugoslavias oppløsning med de økonomiske faktorer, er statsviter Dijana Pleština. I Pleštinas bok *Regional Development in Communist Yugoslavia* fra 1992, som omhandler studie av kommunistisk økonomisk politikk fra 1945 til 1990, fremhever hun den politiske følsomheten til regionale økonomiske forskjeller i det multietniske Jugoslavia. Til tross for kommunistenes innsats, overgikk Slovenia, Kroatia og Beograd-regionen konsekvent resten av landet når det gjaldt investeringer og de fleste andre økonomiske indekser. Bosnia, Makedonia, Montenegro og fremfor alt Kosovo, fortsatte å henge etter med høy arbeidsledighet (Ramet 2005: 55).

Gitt den nominelle forpliktelsen til de kommunistiske lederne for å eliminere regionale økonomiske ulikheter, førte deres unnlattelse av å gjøre det til beskyldninger og klager. De mindre utviklede republikkene klaget over at føderasjonen ikke gjorde nok for dem og bemerket at betalinger fra de mer utviklede republikkene ofte var forsinket – noen ganger med så mye som halvannet år (Ramet 2005: 56). De mer utviklede republikkene hevdet på sin side at deres egen vekst ble bremsset av støtten til de mindre utviklede republikkene. Konklusjonen er dermed uunngåelig: økonomi kunne ikke skilles fra nasjonalitetspolitikken i det multietniske Jugoslavia. Tvert imot, økonomiske problemer førte på mange måter til interetniske gnisninger.

Ekstrem nasjonalisme har mye bedre vilkår for sin eksistens når samfunnet er truffet av økonomiske depresjoner, politiske kriser og revolusjoner. I slike tilfeller er nasjonalisme en refleks av fortvilelse (Hobsbawm 1992: 144). Likevel skal det mer til enn økonomisk og politisk krise for å gjøre befolkningen ekstreme nasjonalister nærmest over natten. En av forklaringene finner vi i manglende orientering av det jugoslaviske samfunnet som resultat av ideologisk vakuum skapt etter kommunismens fall. En annen forklaring finner vi i den allerede skisserte økonomiske egoismen (eller økonomiske nasjonalismen) blant rikere republikker, slik som Slovenia og Kroatia, hvor den regionale økonomien påvirket selvidentiteten.

Den underliggende politiske illegitimiteten til systemet ble dempet så lenge Tito satt ved roret, men da Jugoslavia tok et økonomisk *dykk* akkurat da landet gikk inn i post Tito-æraen, ble utfordringen enorm. Denne krisen ble forsterket av et ineffektivt føderalt system som ikke hadde et enhetlig svar på utfordringene. Den føderative strukturen bidro til at regionale krefter kjempet for regionale interesser istedenfor felles jugoslaviske interesser og dermed skapte et klima for eliter med nasjonalistiske preferanser. Den føderale statsministeren Ante Marković var en av noen få av de politiske aktører i perioden som ikke falt for nasjonalistisk propaganda, men ble beseiret ved valgurnene. Miloševićs beslutninger om å avskaffe selvstyret Kosovo og Vojvodina i 1989, boikott av slovenske varer og opprettelse av ulovlige paramilitære enheter blant serberne i Kroatia og Bosnia i 1990, bidro ytterligere til forverring av krisen.

Vi må heller ikke glemme at Jugoslavia, etter bruddet med Stalin i 1948, ble ansett av Vesten som en meget viktig geostrategisk region i kampen mot Sovjet. Når Jugoslavia mistet sin geostrategiske posisjon etter Kaldkrigens slutt, mistet landet også særbehandling og viktighet i Vestens øynene (Holbrook 1998: 25-26). For første gang i historien var det ingen ekstern trussel som tvang Jugoslavia til å forbli hel. For første gang siden Jugoslavia ble dannet, følte ikke sørslaver behovet for en felles jugoslavisk stat.

4 Konklusjon

Dette kapitlet har som formål å presentere en kort oppsummering av viktige funn i oppgaven, samt trekke noen viktige konklusjoner. Dette gjør jeg ved å svare på noen av de sentrale spørsmål som var stilt i begynnelsen av oppgaven, samt spørsmål som har dukket opp underveis av oppgaven. I tillegg kommer jeg til å presentere mulig videre forskning og studie som er relevant til temaet.

4.1 De sentrale spørsmål

4.1.1 Hva er jugoslavisme og kan vi definere den?

Jugoslavisme som konsept kan defineres både som nasjonal identifikasjon og som institusjonelt rammeverk. Som nasjonal identifikasjon er jugoslavisme tolket som en nasjonal identitet til alle samfunnsgrupper som inngikk i den jugoslaviske staten. Som institusjonelt

rammeverk gjenspeiles jugoslavisme i det politiske felleskapet representert i den jugoslaviske staten. Slik sett kan jugoslavisme tolkes både innenfor rammene av statsteorier og teorier av nasjonal identitet. I begge tilfeller er jugoslavisme resultat av nasjonalismens epoke og den nasjonale bevegelsen som preget 1800-talls Europa.

Når vi snakker om jugoslavisme som nasjonal identifikasjon, er det hensiktsmessig å stille spørsmålet: ligger det som skiller og binder noen sammen fast når det først er blitt formet? Slik som det ble allerede påpekt, er det den primære identiteten, det vil si identiteten som blir tilegnet gjennom den første sosialiseringen, som i mange tilfeller vil være den sterkeste identiteten. Det betyr derimot ikke at denne identiteten er uforanderlig. Ifølge Stugu har de fleste mennesker tilegnet seg et utvalgt av mer eller mindre aktive eller latente identiteter som kan aktiviseres og mobiliseres i ulike situasjoner og sammenheng. Det som er usikkert er *kor breitt dette utvalet kan vere, og i kva mon individa kan aktivere ulike identiteter medvitte* (Stugu 2008: 38).

Hvis vi tar Stugus tilnærming som utgangspunkt, kan vi si at den etniske identiteten hos sørslaver kan defineres som den primære identiteten, mens den (over)nasjonale jugoslaviske identiteten er noe som de ulike grupper ble utsatt for underveis og i ulik grad. Slik sett ble den serbiske og kroatisk identiteten, tolket som den primære identiteten, aldri forlatt. I noen perioder var denne primære identiteten svakere, mens i andre perioder var den sterkere – men aldri helt borte. Ideen om et uavhengig Kroatia eller Stor-Serbia var begge konsept basert på den primære etnisk-nasjonale identiteten.

Flere av de andre etniske identiteter, det vil si andre enn den kroatisk og den serbiske, ble til underveis mens den jugoslaviske staten eksisterte. Det institusjonelle rammeverket av den jugoslaviske staten ga disse grupper en mulighet til å utvikle egne identiteter. Dette ser vi i tilfeller med slovenere, makedonere og bosniere. Uten den jugoslaviske staten hadde disse sørslaviske gruppene stått i fare for å bli *slukt opp* av andre mer dominerende identiteter slik som østerrikkere, tyskere, bulgarere, grekere, italienere og så videre.

Vi kan dermed, og med ganske stor legitimitet, hevde at det var de eksterne truslene som tvang etablering av den jugoslaviske staten – en løsning som mange sørslaver anså som den minst dårlige løsningen for å ivareta snevre etnisk-nasjonale interesser. Jugoslavismens karakter er i denne konteksten tolket mer som et politisk enn kulturelt felleskap siden behovet for en sterk felles sørslavisk stat var det prekære behovet under omstendighetene.

4.1.2 Er jugoslavisme flertydig typologi?

Slik som oppgaven viser, kan vi identifisere minst tre ulike typer jugoslavisme: 1) Integreert jugoslavisme som ikke anerkjenner noen etniske særegenheter og anser integreringen i den jugoslaviske nasjonen som fullført. Denne typen jugoslavisme er mer tilpasset en sterk sentralisert og autoritær statsform. 2) Jugoslavisme som anerkjenner etniske særegenheter, men streber etter å overvinne dem i fremtiden. Også denne typen jugoslavisme er best tilpasset mer sentralistisk statsordning der bruk av autoritære midler kombineres med demokratiske midler. 3) *Ekte* jugoslavisme som fullt ut anerkjenner etniske særegenheter og utsetter integrering til et passende øyeblikk i fremtiden. Den statlige organisasjonen som passer best her er føderalisme eller konføderalisme med desentralisert statsstruktur og stor grad av regional autonomi.

Den serbiske sosiologen Jovo Bakić, tilfører denne typologien en fjerde type. Denne fjerde typen er en såkalt *minimal jugoslavisme* som anser Jugoslavia som et politisk, men ikke som et nasjonalt, felleskap (Gasic 2022). Med andre ord en type jugoslavisme som betraktes som en ren stats-idé og ikke en nasjonal eller pannaasjonal idé. Ifølge Bakić er denne type jugoslavisme best egnet til en konføderativ eller føderativ statlig ordning.

4.1.3 Hvorfor mislyktes jugoslavisme?

Kanskje det mer korrekte spørsmålet i denne konteksten er: hvorfor klarte ikke den nasjonale jugoslaviske identiteten å vinne over de etnisk-nasjonale identiteter? Slik som vi har sett gjennom oppgaven, er svaret på dette spørsmålet sammensatt og mangler én enkel forklaring.

En av forklaringene finner vi Amin Maaloufs bok *Identitet som dreper*, der han snakker om trusselen som internasjonalisering og globalisering representerer for mange mennesker. For eksempel trusselen for amerikanisering oppfattes i mange land utenfor USA som et problem som fører med seg endring av morsspråket, tradisjoner, kultur og identitet. I konteksten av denne oppgaven kan vi bytte internasjonalisering med jugoslavisme. Det er ikke utenkelig at mange mennesker i Jugoslavia følte at jugoslavisme var en direkte trussel mot gamle tradisjoner, kultur og identitet. Det bør også nevnes at både monarkiet og kommunismen i Jugoslavias tilfelle var viktige pådrivere til sekularisering av samfunnet, noe som var oppfattet som en direkte trussel mot århundre lange religiøse tradisjoner og institusjoner.

I et banebrytende essay hevdet den norske sosialantropologen Fredrik Barth at etnisitet ikke er definert av de kulturelle egenskapene til gruppemedlemmer, men av forskjellene som antas å skille dem fra andre (Barth 1969: 17). I den forbindelse er det viktig å nevne at jugoslavisme kom til sørslaver på et tidspunkt når de etniske identiteter til de to største sørslaviske gruppene (serbere og kroater) var godt etablert. Det kollektive minnet om gamle statlige tradisjoner helt tilbake til tidlig middelalder, og en lang kamp mot okkupasjon og oppresjon, fungerte som identitetsbærende elementer av kontinuitet. Slik sett utviklet disse gruppene ulike tradisjoner og kultur, noe som fungerte som en barriere for utvikling av en felles jugoslavisk identitet. Det som skiller dem ble på mange måter mer fremtredende enn det som forener dem.

Den etniske identiteten ble ytterligere forsterket i periodene der jugoslavisme og den jugoslaviske staten var svak. I disse perioder var det liten plass for en ny nasjonal identitet. På en måte kan vi si at den jugoslaviske identiteten mislyktes fordi det var rett og slett mangel på jugoslaver. Det sistnevnte er riktig nok en påstand med store komplikasjoner og kontroverser, først og fremst fordi andel erklærte jugoslaver på 1980-tallet rundet én million. I tillegg kommer vi aldri til å få vite hvor stor andel av det jugoslaviske samfunnet egentlig følte seg som jugoslavisk. Tatt i betraktning at det å erklære seg som jugoslav, og dermed ikke i samsvar med etnisk tilhørighet, ofte bidro til færre karrieremuligheter og posisjoner i det offentlige apparatet, kan man tenke seg at langt flere følte seg som jugoslaver enn det folketellingene ga uttrykk for.

Kollapsen av det kommunistiske regimet i Jugoslavia er av mange tolket som et avgjørende øyeblikk for Jugoslavias oppløsning. Det kommunistiske regimet var i perioden av sosialistisk Jugoslavia et av få integreringselementer som holdte det jugoslaviske felleskapet sammen. Når dette regimet kollapset, og uten en reell trussel utenfra, var det få gode argumenter for å beholde Jugoslavia intakt. Med den sterke utviklingen i den kapitalistiske verden, med sin betydelig høyere levestandard, var troen på den jugoslaviske sosialismen betydelig svekket. Med en slik lav terskel om å forbli i Jugoslavia, og uten en sydebukk for den økonomiske krisen, forsøkte de ulike jugoslaviske grupperinger (her representert i de autonome republikker) å skyelde på hverandre for situasjonen de befant seg i.

Økt urbanisering, redusert isolasjon av periferiene, høyere utdanning, arbeiderstyrte bedrifter, og nesten to generasjoner som enhetsstat, var forventet å redusere politisk styrke av etnisk nasjonalisme i Jugoslavia, samt utvikle felles jugoslavisk identitet. Det som faktisk skjedde

var økt fragmentering av identiteter og utvikling av politisk rivalisering assosiert med nasjonalistiske preferanser. Jugoslaviske identitet ble til slutt ansett som en trussel for elitene i de representative republikkene. Scenen for kollapsen av Jugoslavia var satt av økende økonomiske problemer, økende økonomisk gap mellom republikker (økonomisk nasjonalisme), svakt sentralstyre, politisk fragmentering av det sentrale kommunist partiet, og nye ambisiøse politikere med preferanser om å spille på etnisk-nasjonale følelser.

Ifølge historiker Branka Magaš, og hennes bok *The Destruction of Yugoslavia* fra 1992, spilte institusjonell uorden en rolle i forhold til Jugoslavias oppløsning. Magaš mener at det var i særlig grad grunnloven fra 1974 som ikke klarte å legge grunnlaget for effektiv funksjon av føderale institusjoner og fremmet dermed den gradvise oppløsningen (Ramet 2005: 59). Det er ikke noen tvil at institusjonelt kaos har bidradd til ytterligere forverring av forholdene i Jugoslavia. Men mens grunnloven av 1974 kan ha bidradd til et ineffektivt system og struktur, var desentralisering av staten i samsvar med grunnloven av 1974 på mange måter nødvendig. Kroatisk og slovensk misnøye med den sentraliserte staten økte på 1960-tallet og noe måtte gjøres for å hindre oppløsning av Jugoslavia på et tidligere tidspunkt enn det som til slutt ble en realitet. Svaret ble en sterk desentralisering av staten. Om dette var det riktige svaret på problemet, er gjenstand for tolkning.

En annen forklaring hvorfor jugoslavisme mislyktes, finner vi i forklaringene til historikeren Ivo Banac. Banac mente at det jugoslaviske prosjektet manglet vesentlig demokratisk og folkelig grunnlag, samtidig som konseptet ble presset på innbyggerne gjennom bruk av frykt (Hatzopolous 2008: 62). Jeg er enig med Banac at konseptet manglet demokratisk forankring og legitimitet, i motsetning til mange andre stater der nasjonalisering og demokratisering gikk parallelt med hverandre. Som vi har sett, jugoslavisme var i utgangspunktet et elite-prosjekt, påtvunget ovenfra til et agrarsamfunn som manglet både demokratisk orientering, utdanning, skrive og lese ferdigheter, og en utbredt middelklasse.

Dannelse av en felles jugoslaviske identitet lyktes ikke med bakgrunn i mange faktorer – noe som innholdet i denne oppgaven også viser. Ulike ideologiske, politiske, sosiale, kulturelle og økonomiske faktorer har bidradd til at både jugoslavisme og Jugoslavia mislyktes til slutt. Det er samtidig små marginer for at utfallet kunne ha vært et annet. Om kongen Aleksandar levde lenger og fikk tid til å integrere landet, om den serbiske eliten var mer tolerante for de eksisterende forskjeller mellom sørslaver samtidig som kroater var mer tolerante for de integrerende elementer, om kommunistene var mer opptatt av å skape en felles jugoslaviske

identitet istedenfor det perfekte sosialistiske menneske, eller om Ivan Stambolić hadde vunnet den indre striden i kommunistpartiet i Serbia mot Slobodan Milošević i 1987. Det er bare noen få, av mange eksempler, som kunne ha endret utfallet – men det er bare hvis og om.

4.1.4 Hvordan ble jugoslavisme tolket?

Jugoslavisme ble oppfattet ulikt og hadde ulik påvirkning på de ulike sørslaviske grupper. Hvis vi tar de bosniske muslimer som et eksempel, er deres relasjon til jugoslavisme godt oppsummert av den franske historiker Xavier Bougarel: *Bosniske muslimer bidro minimalt til formulering av den jugoslaviske ideen, men de var de siste blant jugoslaviske nasjoner som genuint trudde på den* (Djokic 2003: 100). I dette tilfelle representerte Jugoslavia ikke bare beskyttelse mot serbisk og kroatisk nasjonalisme, men også et gunstig rammeverk for bekreftelse av bosnisk-muslimenes spesifikke identitet og deres interesser som ung muslimsk nasjon. Det er derfor ikke overraskende at den muslimske befolkningen etter hvert ble sterkeste tilhengere av Titos Jugoslavia (Djokic 2003: 108). Mye av det samme kan man si om befolkningen i Vojvodina, som på mange måter var en etnisk mosaikk der serbere, kroater, ungarene, rumenere og tyskere levde sammen. I en slik sammensatt miljø, var jugoslavisme eneste måte for samkoeksistens.

På den andre siden var jugoslavisme, som nasjonal merkelapp, veldig svak hos for eksempel makedonere og kosovoalbanere. Når det gjelder makedonere var tiltrekning til den jugoslaviske staten å finne i statens støtte til makedonisk identitet. Uten denne støtten hadde Makedonia mest sannsynlig blitt revet i stykker mellom Bulgaria, Hellas, Serbia og Albania. Slutten på den jugoslaviske staten bidro til økning i makedonsk nasjonalisme samt et mer tilspisset ønske om en uavhengig stat for første gang i moderne historie (Djokic 2003: 125).

Til tross for oppnåelse av selvstyret etter 1974, slo jugoslavisme aldri rot blant kosovoalbanere. Det var først og fremst kosovoalbanernes språk, som skiller seg vesentlig fra språket majoriteten av den jugoslaviske befolkningen benyttet seg av, som var den største og viktigste identitetsfaktor for kosovoalbanere. Elementer av jugoslavismen kunne man finne hos den kosovoalbanske kommunistledelsen. Kosovo var, under hele eksistensen av Jugoslavia, den fattigste og minst utdannende regionen i Jugoslavia – noe som kan være en av forklaringene hvorfor kosovoalbanere aldri *kjøpte* den jugoslaviske ideen. På lik linje med at

kosovo-serbere følte mye større patriotisme til Serbia enn Jugoslavia, var det mange kosovoalbanere som følte større patriotisme til nabolandet Albania.

Jugoslavisme stod i perioder ganske sterkt hos den slovenske delen av befolkningen. På lik linje med makedonere, stod slovenere i fare for å forsvinne som nasjonal gruppe – i dette tilfellet revet i stykker av sterke og dominante nabostater slik som Østerrike, Tyskland og Italia. Jugoslavia var på mange måter redningen for den slovenske befolkningens nasjonale bevissthet. Når den slovenske nasjonale identiteten var godt etablert, gjennom aktiv deltakelse i den jugoslaviske føderasjonen, tok slovenere veien mot selvstendighet. Det bør riktig nok påpekes at ønsket om et mer demokratisk, desentralisert og åpent Jugoslavia var det som drev slovensk nasjonalisme – noe som til slutt satte slovenere på kollisjonskurs mot mer konservativ og autoritær Serbia.

For serbere og kroater dreide jugoslavisme seg ofte om sentralisme kontra føderalisme/konføderalisme. Kroatene var tilhengere av en mer desentralisert jugoslaviske stat, som skulle gi dem mer autonomi og dermed hindre serbisk hegemoni, mens serbere var mer opptatt av en sterk og sentralisert jugoslaviske stat der alle serbere levde under én stat og hadde en dominerende posisjon i staten. Riktig nok finner vi mange eksempler på begge siden der den jugoslaviske nasjonalfølelsen og patriotismen til Jugoslavia var sterk, men disse kreftene ble ofte overskygget av sterke etnisk-nasjonale følelser og lojalitet.

Gjennom hele den jugoslaviske statens eksistens forble den jugoslaviske nasjonale identiteten begrenset til sosiale grupper av yngre og mer utdannede mennesker i etnisk blandede miljøer (Gasic 2022). Denne gruppen var ofte marginalisert i den store politiske debatten – en debatt som ofte dreide seg rundt spørsmålet om mer sentralisert eller desentralisert stat. Denne debatten var den store røde tråden fra tidspunktet Jugoslavia oppstod i 1918 og til den endelige oppløsningen i 1991, og var i stor grad fundamentert i de ulike tolkningene av jugoslavismen og hva den jugoslaviske staten bør være. Frem til 1970-tallet var hovedaktører i denne debatten Serbia på den ene siden og Kroatia på den andre siden. Etter den kroatisk våren, var Kroatias rolle på mange måter overtatt av andre nasjonaliteter – slik som kosovoalbanere og slovenere. De andre etniske grupper befant seg ofte som tilskuere av denne debatten, samtidig som de prøvde å finne sin plass og ivareta sine interesser i denne konflikten.

Forkjempere for den felles jugoslaviske identiteten var ofte for få og de var ofte marginalisert – til tross for at sterke personligheter, slik som kong Aleksandar og Josip Broz Tito, var store forkjempere for en felles jugoslavisk identitet. Erfaringen viser at når Jugoslavia manglet slike store personligheter som kjempet for den jugoslaviske identiteten, var jugoslavisme redusert til et multinasjonalt politisk felleskap.

4.1.5 Er det noe spesielt med Balkan-nasjonalismen?

Nasjonalismen i Øst-Europa var for det meste mer kulturell enn politisk (Palmer et al. 2002: 449). Nasjonalismen på Balkan vokste under påvirkning og tilstedeværelse av etnisk heterogenitet innenfor rammen av et overveiende bondesamfunn. Det er kanskje nettopp dette som skiller den fra den øvrige europeiske nasjonalismen som dukket opp innenfor en ganske annen politisk topologi og ble støttet av en alternativ middelklasse. Fra utsiden ble Balkan-nasjonalismen definert som *aggressiv nasjonalisme*, og som motsetning til den vestlige liberale tradisjonen der vekt på individualisme og beskyttelse av meningsmotstandere og minoriteter var viktige faktorer.

Balkan-nasjonalismen tilskrives ofte den ekstraordinære innflytelsen fra nasjonale myter som knytter nasjonale rettigheter til kontrollen av spesifikke territorier – som for eksempel Kosovo som den serbiske nasjonens vugge. I denne konteksten ansees andre nasjoner som evige fiender av egen nasjon – som for eksempel tyrkere som blodtørstige inntrengere av Balkan. For å få bedre forståelse for denne typen nasjonalismen, er det fornuftig å ikke dvele for mye på den evige bærekraften til disse nasjonalmytene på Balkan, men heller peke på deres konstruerte natur – det vil si en konstruert fortelling som tjener bestemte politiske formål. Frigjøring av Balkan fra den ødeleggende nasjonalismen kan dermed ligge i frigjøring av innbyggerne fra deres egen tro på disse mytene (Hatzopolous: 2008: 170).

Det sistnevnte er på ingen måte en lett øvelse da det innebærer å avsløre mytenes forvrengte natur. I så fall er det en oppgave til samfunnsvitere og historikere om å avsløre mytene, og erstatte de med historisk objektivitet og rasjonalitet. I den forbindelse er det verd å nevne Sigmund Freuds avhandling som beviser at Moses, grunnleggeren av den jødiske nasjonen, i virkeligheten var egypter. Freud (som selv var jøde) prøvde med dette først og fremst adressere antisemittisme, som igjen hviler på oppfatningen om at jødene besitter en skjult hemmelighet, ved å påpeke at jødene ikke er noe spesielt (Hatzopolous 2008: 172-173). På

samme måte kan man si at folket på Balkan, og Balkan-nasjonalismen, ikke er noe særegent eller ekstraordinært. Med en slik tilnærming løser man seg fra balkannasjonalismens fascinasjon. Samtidig kan vi ikke definere all nasjonalisme på Balkan som helt lik. For eksempel var serbisk nasjonalisme forbundet med hegemoni, mens den kroatiske nasjonalismen var forbundet med separatisme.

Et annet argument, som ikke bør bli undervurdert når vi snakker om nasjonalisme på Balkan, er redsel blant deler av befolkningen som var generert av nasjonalister og reproduisert av regimekontrollerte medier. For eksempel skapte Franjo Tuđmans seier under valget i 1990 redsel hos 580,000 serbere som bodde i Kroatia. Redselen handlet om alt fra redsel om en mulig fremtidig forfølgelse som medlem av en etnisk minoritet eller utslettelse med referanse til ustaša-staten. Tuđmans egen nasjonalisme gjennom bruk av provokativ symbolisme, som igjen vakte minner fra ustaša-perioden, gjorde ikke noe for å berolige minoriteten. En atmosfære preget av mistanke og redsel hindret diskusjon og politiske løsninger. Intens vold skaper personlige opplevelser av frykt, elendighet og tap, som låser folk inn i deres gruppeidentitet og deres fiendeforhold til den andre gruppen (Betts 2008: 367). Ordene til en bosnisk-muslimsk skolelærer forklarer dette på en meget god måte:

Vi har aldri før krigen tenkt på oss selv som muslimer. Vi var jugoslaver. Men da vi begynte å bli myrdet, fordi vi er muslimer, endret ting seg. Definisjonen av hvem vi er i dag har blitt bestemt av våre mordere (min oversettelse) (Betts 2008: 364).

Mange vil hevde at serbisk nasjonalisme var resultat av kosovoalbansk nasjonalisme, til tross for at det meste av det akademiske miljøet mener at denne frykten var i overkant overdreven. Vi må heller ikke glemme at serbisk nasjonalisme oppstod som følge av vakuemet etter kommunistregimets svekkelse og kollaps. Dette vakuemet ble fylt av den serbiske ortodokse kirken og den ortodokse religionen, som spilte en sentral rolle i vekkelse av serbisk nasjonalisme på 1980-tallet og legitimering av gamle minner og myter. Når man i tillegg tar i betraktning at alternativene til nasjonalismen ble fjernet, slik som den serbiske liberale bevegelsen på 1970-tallet, da har man oppskrift for katastrofe.

På den andre siden ble serbisk nasjonalisme og hegemoni oppfattet som direkte trussel av flere andre ikke-serbiske grupperinger i Jugoslavia. Verken kroater eller slovenere var interessert i en sentralisert og serbisk dominert jugoslavisk stat der de selv var redusert til minoriteter uten reell politisk makt. Denne type nasjonalisme var dermed, og i stor grad, basert på desentralisering og demokratisering av den jugoslaviske staten, samt økonomisk

nasjonalisme der disse republikker ønsket å beholde mye av den verdiskapingen som de selve produserte. Mistenkeligjøring av hverandres intensjoner, basert på tidligere erfaringer, førte disse grupperinger deretter på kollisjonskurs mot hverandre.

4.1.6 Hvordan påvirket demokratisering utfallet?

Når en slik atmosfære, preget av mistanke og redsel, suppleres med demokratisering av staten og samfunnet, som igjen mangler demokratiske tradisjoner, får man en farlig blanding der nasjonalisme får fritt spillerom. Hvis vi tar teorien til Eric Jensen, som i en mer simplifisert form antyder at demokrati gir et betydelig større frirom for personlige og kollektive identitetsdannelser enn andre styresett (Jensen 2006: 365), kan vi legge til grunn at demokratisering av det jugoslaviske samfunnet på slutten av 1980-tallet og begynnelsen av 1990-tallet var en direkte årsak til Jugoslavias oppløsning?

Jasna Dragović-Soso, professor i internasjonale relasjoner, har forsket på spredningen av nasjonalistiske myter blant serbere på 1980-tallet. Dragović-Soso søker å forklare hvorfor nasjonalistiske bekymringer kom til å overskygge alle andre aspekter av politiske agendaer i perioden, noe som førte til at mange tidligere dissidenter forlot de humanistiske prinsippene som opprinnelig var kjernen i deres aktivisme. Dragović-Soso er overbevist om at den spesifikke typen nasjonalistisk diskurs, som spredte seg i Serbia i løpet av 1980-tallet, var uforenlig med demokrati fordi den bruker konspirasjonsteorier for å forklare den påståtte fiendtligheten fra ikke-serbere mot serbere (Ramet 2005: 151). På lik linje med andre forskere, ser Dragović-Soso Titos utrenskning av de liberale i perioden 1971-72 som et vendepunkt som effektivt fjernet eventuelle sjanser for Jugoslavias utvikling til et liberalt sosialdemokrati (Ramet 2005: 152).

Den anerkjente serbiske historiker Latinka Perović (1933-2022) mener at det serbiske samfunnet, til tross for den relative suksessen til det parlamentariske demokratiet på slutten av det 19. århundre, verken opplevde ekte sosial og økonomisk transformasjon eller levedyktige og meningsfulle demokratiske institusjoner (Naimark & Case 2003: 171). Enkelte vil hevde at Serbia både på begynnelsen av det 20. århundre, og på slutten av det samme århundret, rett og slett hadde ikke de sosiale forholdene som ville ha tillatt utvikling av en reell politisk pluralisme. Til tross for en viss bevegelse mot parlamentarisk demokrati, forble Serbia politisk ustabil med en konstant understrøm av terrorisme, attentat, valgfusk og skitne triks.

Dette ser vi blant annet ved at opposisjonen til Milošević aldri klarte å være forent i sitt forsøk på å gi serbere et annet alternativ.

I sin bok *From Voting to Violence* leter den amerikanske statsviter Jack Snyder etter forklaringer på hvorfor nasjonalistiske konflikter bryter ut når de gjør. Dette gjør han ikke ved å lete etter historisk formede faktorer eller ved å utforske psykologien til individuelle ledere. Snyder er snarere overbevist om at demokratisering kan resultere i utbruddet av nasjonalistisk konflikt når eksisterende eliter frykter at de kan miste vervet i et rettferdig valg og ikke ser noen annen måte å holde på makten enn å vekke interetnisk hat. Snyder argumenterer for at variasjoner i tilbøyeligheten til vold blant postkommunistiske stater var avhengig av *statens grad og tidspunkt for økonomisk utvikling, i hvilken grad demokratisering truet eliteinteresser, og arten av dens politiske institusjoner under overgangen til demokrati* (min oversettelse) (Ramet 2005: 169).

Professor i internasjonale relasjoner Erika Harris prøver, i sin bok *Nationalism and Democratization: Politics of Slovakia and Slovenia*, å besvare spørsmålet om når er nasjonalisme forenlig med demokratisering og når er den ikke forenlig. Hennes konklusjonen er at demokratisering bidro til, og forsterket, nasjonalistisk mobilisering (Ramet 2005: 263). Samtidig påpeker hun at post-kommunistisk nasjonalisme dukket opp fordi svakheten til disse statene og deres demokratiske institusjoner gjør at nasjonalismen kan innta en posisjon som den store forener, mobiliseringsfaktor og legitimeringsfaktor i et nylig uavhengig demokrati. Når det gjelder Slovenia, hevder Harris at det var slovenernes forpliktelse til demokratiske reformer og deres erkjennelse av at slike reformer ikke kunne fortsette innenfor rammen av det sosialistiske Jugoslavia som drev dem til å søke uavhengig stat (Ramet 2005: 263).

4.1.7 Hvilken rolle spilte religion?

Den tyske historiker Marie-Janine Calic, gjennom studiet presentert i boken *Krieg und Frieden in Bosnien-Herzegovina* publisert i 1995, bemerket at i det meste av perioden etter 1945 og frem til 1980-tallet var nasjonalitet og religion ikke de primære markørene for identitet i Jugoslavia. Ifølge Calic var sosial klasse, utdanningsnivå og karriere mye viktigere (Ramet 2005: 232). Selv på slutten av 1991, og ifølge en opinionsundersøkelse utført i Bosnia-Herzegovina, anså bare én av ti av de spurte nasjonalitet som et avgjørende kriterium

for vennskap (Ramet 2005: 233). Nasjonalisme, konkluderer Calic, var dermed konstruert (Ramet 2005: 233).

Ivo Banac toner ned religiøse motsetninger og mener at forklaringen bak problemene i Jugoslavia ikke kan knyttes til disse faktorer. I den forbindelse viser Banac til historie i området og påpeker at religiøse kriger i stor skala ikke forekom i regionen på lik linje med det vi har sett i Vest-Europa – slik som Trettiårskrigen. Tvert imot, ifølge Banac ble det gjort flere forsøk på forsoning, der iblant mellom den ortodokse og katolske kirken (Banac 1984: 411).

I sin indoktrinerende og sosialiserende funksjon ble kommunismen en betydelig begrepsmessig, emosjonell og intellektuell komponent av serbisk status. Faktisk var det serbiske folket i perioder nært knyttet til den jugoslaviske ideen – men med egen fortolkning av denne. En viktig konsekvens av dette kan observeres av identitetskrisen og trosvakuemet som fulgte kommunismens kollaps i Serbia. Bortfallet av det jugoslaviske prosjektet, i seg selv en ufullstendig moderniseringsprosess, gjeninnførte religion som en selvreparerende samfunnsmekanisme (Mylonas 2003: 7-8).

Innenfor en kulturell ramme av intens kamp for individuell autoritet, gir ortodoksien det politiske domenet et mål av moralsk legitimitet. Serbisk ortodoksi har historisk sett smeltet sammen med autoritære og oligarkiske talsmenn, forhold med endeløse stridigheter, forestillinger om lojalitet, solidaritet, etnosentrisme, sosial konformitet og sentraliserte administrasjoner. Det var ut fra disse kulturhistoriske referanse at Slobodan Milošević smidde sin autokratiske konstruksjon (Mylonas 2003: 125).

På den andre siden argumenterer filosofen og historikeren Radmila Radić (1958-) med at de tre religioner (islam, katolsk kristendom, ortodoks kristendom) aldri klarte å etablere genuint gjensidig samarbeid gjennom eksistensen av Jugoslavia og antar at dette kanskje var en viktig faktor hvorfor staten mislyktes (Djokic 2003: 8). Ifølge Radić var det ingen prominente talsmenn for jugoslavismen blant religiøse ledere i første Jugoslavia og i hvert fall ikke post-1945 sosialistisk Jugoslavia (Djokic 2003: 197).

4.1.8 Hva med historie, minner og myter?

Serbere har for mye historie, sa den tidligere norske Balkan-megleren og diplomaten Thorvald Stoltenberg. Det Stoltenberg mente med disse ordene var at serbere har vært alt for mye opptatt av tidligere ugjerninger begått mot dem (Stugu 2008: 66). Fortiden på Balkan har aldri blitt lagt til hvile. I motsetning til USA, hvor det historiske minnet er ganske kort, snakker folk på Balkan om hendelser i 1389, 1459, 1921, 1941, 1948, 1971, som om de var ferske hendelser (Hatzopolous 2008: 65).

Narrative og fortellinger om tapt territorium stod i denne konteksten sentralt, i særlig grad i serbisk propaganda. Her snakker vi ikke kun om tapt territorium langt tilbake i tid, slik som tapet av Kosovo, men også i nyere tid. Et uavhengig Bosnia ville ifølge serbiske nasjonalistene være et nytt *tyveri* av serbisk land og dermed hinder mot oppnåelsen av Stor-Serbia. Påstanden om at bosniske muslimer egentlig er serbiske konvertitter bidro til ytterligere legitimering av denne tilnærmingen.

Bevisst forfalsket historie i Jugoslavia, presentert av de forskjellige religiøse tradisjonene, skapte rom for ekskludering, utvisning eller til og med utryddelse (Mylonas 2003: 197). I den konteksten er det nyttig å referere til den tidligere presidenten av Bosnia-Hercegovinas Føderasjon og akademiker Ejup Ganić, som i sin bok *Razgovori i Svjedočenja 1990-1994* sa følgende:

Selv om de ikke kjenner til den grunnleggende historiske fakta, finner de opp hele kongelige dynastier, store stater, og så videre. Så mye megalomani, overfladiskhet og løgner har ført oss til det faktum at selv etter 73 år med Jugoslavias eksistens, har vi fortsatt ikke en vitenskapelig og gyldig historie om Jugoslavia. På 1950-tallet ble de to første bindene av *Historien om folket i Jugoslavia* publisert, og det var der det stoppet, fordi våre historikere og deres politiske mestere kunne ikke bli enige hvordan inkludere i en slik historie alle falske stater, alle ikke-eksisterende seierskamper, alle herskere av ikke-eksisterende kongedømmer, nasjonale helter som snakket flere innfødte Balkan-språk, alle svik og forræderi som normale mennesker skammer seg over (min oversettelse) (Ganic 2007: 38).

Ifølge Ernest Renan er *feil forståelse av ens egen historie en del av ens nasjonalvesen* (Todorova 2004: 327). Til tross for varierende betydning, har visjonen om et stort og sterkt Serbia aldri forlatt serbisk historie og tradisjon. Den kjente serbiske påstanden om at *Serbia er der hvor det er serbiske graver* finner sitt grunnlag nettopp i disse minneprosesser (Mylonas 2003: 243). Historisk minne, i denne konteksten, har vært verktøy for forklaringer, legitimering og mobilisering (Todorova 2004: 3).

4.1.9 Hvorfor kuppet den jugoslaviske staten til slutt?

Dette er spørsmål som har vært utsatt for mange og ulike tolkninger og forklaringer. Jeg er en av de som ikke støtter meg til én årsaksforklaring i forhold til Jugoslavias oppløsning, samtidig som jeg støtter akademisk arbeid og teorier som forklarer Jugoslavias oppløsning ut fra en forklaring som involverer en rekke årsaker og påvirkningsfaktorer.

Jugoslavia var en kompleks stat, med en enda mer kompleks samfunnssammensetning. Det å forklare denne statens oppløsning ved å kun peke på én årsak hadde ikke gjort denne staten en rettferdig akademisk vurdering. I denne konteksten kommer jeg ikke til å gå nærmere inn på alle forklaringer knyttet til Jugoslavias oppløsning, mest fordi jeg allerede har vært innom de aller fleste underveis i oppgaven og fordi temaet har vært gjenstand for utallige akademiske studier. Det jeg dog ønsker, er å komme innom en av forklaringene som etter min mening fortjener mer forskning og studie – nemlig kommunismens fall.

Jeg tror det er ganske åpenbart at jeg gjennom oppgaven har lagt vekt på at det kommunistiske regimet i Jugoslavia var det viktigste integreringselement og det som i mange år holdt Jugoslavia sammen. Kollapsen av dette regimet anser jeg dermed som en viktig årsaksforklaring til Jugoslavias oppløsning.

Generell diskusjon, når vi snakker om kollapsen av kommunismen i Sovjet og Øst-Europa, har i lang tid dreid seg rundt spørsmålet om kollapsen skyldtes politiske endringer fra eliten (en oven-ifra-og-ned prosess) eller om kollapsen skyldtes kravene om endring som kom fra folket (en ned-ifra-og-opp prosess)? Forklart på en annen måte: har eliten handlet på eget initiativ i samsvar med subjektive preferanser – blant annet med formål om å ivareta sin egen status, posisjon og rikdom – eller var eliten presset til å innføre endringer som resultat av kravene fra folket – deriblant kravet om demokratisering. Et annet relevant spørsmål i den forbindelse er om kollapsen var en gradvis prosess (evolusjonær utvikling) eller skjedde kollapsen med en brå utvikling (revolusjonær prosess)?

Ifølge økonomiprofessor Kazimierz Poznanski var det kommunistene selv som bevisst bidro til kommunismens fall med formål om å konstruere *nomenklatura* kapitalisme for å berike seg selv (Ramet 2005: 41). Dirk Philipsen, professor i økonomihistorie, har et annet standpunkt enn Poznanski og vektlegger humane faktorer og folkets misnøye, i særlig grad misnøye med den økonomiske situasjonen, som hovedårsak til kollapsen (Ramet 2005: 42). Der Poznanski legger vekt på selvberikelse blant kommunistiske funksjonærer og ledelsen, legger Philipsen

vekt på systemets ineffektivitet, korrupsjon og økonomisk stagnasjon som årsak til kommunismens fall.

I boken *The Dissolution of Communist Power*, argumenterer forfattere Agnes Horvath og Arpad Szakolcsai at kommunismens fall skyldes politisk absurditet. Med andre ord, kommunistene prøvde å løse nye utfordringer med utdaterte løsninger (Ramet 2005: 48). Arbeidet var i stor grad basert på intervju med kommunistpartiets medlemmer i Budapest i perioden februar 1988 – oktober 1988. I følge disse forfattere, hadde partiet tatt på seg langt flere oppdrag enn det med rimelighet kunne håndtere og opplevde vanskeligheter med å kvitte seg med diskreditert praksis, selv etter at de øvre sjiktene i partiet hadde bedt om reformer (Ramet 2005: 47).

I sin transisjon fra kommunistregimet til demokrati, gikk overgangen fredelig for seg for de aller fleste østeuropeiske landene. Det var kun Jugoslavia som havnet i en langvarig og blodig krig etter kollapsen av kommunismen. Sabina Ramet, i sin bok *Thinking About Yugoslavia*, peker på det jugoslaviske føderale systemet som hovedforklaring på den spesielle utviklingen i Jugoslavia i sammenligning med andre øst-europeiske land. Jeg er kun delvis enig med Ramet. Det ineffektive føderale systemet i Jugoslavia, med gradvis desentralisering og overføring av makten til republikknivå, var uten tvil en viktig faktor når vi snakker om Jugoslavias oppløsning. Dette systemet klarte ikke å løse kanskje den viktigste oppgaven, nemlig å finne løsninger på de økonomiske problemer som landet etter hvert havnet i.

Men det Ramet kanskje glemmer er at kommunister i Jugoslavia måtte forholde seg til en helt annen realitet enn de fleste andre kommunister, eller andre regimer, i verden. De jugoslaviske kommunister måtte hanskes med den spesielle multietniske dynamikken på Vest-Balkan og dermed ofte ty til andre løsninger enn vanlige kommunistiske fasitsvar. Det å balansere mellom de ulike etniske krav og interesser, en velfungerende stat og samtidig bygge sosialisme, var ingen enkel oppgave. Multietniske stater er generelt sett mye vanskeligere å styre enn mer homogene stater. Når man da føyer til de økonomiske utfordringer som den jugoslaviske staten befant seg i, samt tap av regimets legitimitet i en verden preget av kapitalismens overlegenhet, er det nesten umulig å finne frem løsninger som alle er fornøyd med.

Kanskje burde det overordnende spørsmålet vært snudd på hodet. Man bør kanskje i stedet stilt spørsmål om hvordan den jugoslaviske staten klarte å overleve så lenge som den gjorde, tatt hensyn til alle de ulike utfordringer og kompleksiteten av samfunnet og staten.

4.2 Videre forskning

Det er mange ubesvarte spørsmål når vi snakker om både Jugoslavia og jugoslavismen. En mulig innretning kan være å ta en mer sosialhistorisk tilnærming og forske på hvordan den allmenne mannen i Jugoslavia opplevde jugoslavisme i de ulike perioder. Videre kunne det vært interessant å studere nærmere hvor jugoslavisme står i dag, eksisterer den enda og hvilket innhold har den. I den forbindelse kunne man stilt spørsmål om Jugoslavia kan oppstå igjen eller om konseptet er fullstendig brukt opp.

En annen interessant vinkel kan være å studere nærmere forholdet mellom sosialismen og nasjonalismen. Dette er et tema som i mange år er blitt neglisjert, men som gjør seg i stor grad gjeldende for Jugoslavia og jugoslavismen. Forholdet mellom sosialismen og nasjonalismen er uten tvil et komplekst forhold, samtidig som det kan gi noen svar knyttet til valgene foretatt av de jugoslaviske kommunister. I dette forholdet ligger kanskje også svaret på om demokratisering av Jugoslavia var en oven-fra-og-ned prosess eller om demokratiet var et krav fra grasroten.

Det kan også være nyttig å studere nærmere enkelthendelser eller personer som har påvirket Jugoslavia og jugoslavisme i en viss retning. Slike hendelser kan være innenfor rammene av konflikten mellom Kardelj og Ranković/Ćosić eller Milošević og Stambolić. Det å stille spørsmål om kongen Aleksandar virkelig var en dedikert jugoslav, samt om Stjepan Radić var en kroatisk nasjonalist eller kun forsvarer av agrarsamfunnets interesser, kan også være interessante. Ikke minst er studier av konsekvensene knyttet til utrenskningen av den liberale kommunistiske eliten i Serbia i 1972 et viktig historisk område som bør dedikeres mer arbeid.

Til slutt bør det spesielle forholdet mellom serbisk nasjonalisme og den ortodokse religionen vies mer oppmerksomhet. Bakgrunnen for dette ligger i den viktige rollen den ortodokse religionen har spilt i forhold til serbernes historie og identitet. På mer overordnet plan bør religionens posisjon, både under monarkisk og sosialistisk Jugoslavia, vies mer oppmerksomhet. Disse temaer er fremdeles tabubelagte, men likevel av en slik betydning til at de ikke kan neglisjeres.

Mye av kildematerialet knyttet til Jugoslavia er fremdeles uoppdaget. En del av kildematerialet ligger fremdeles i arkivene i Beograd, mens en god del andre kilder ligger uoppdaget i arkivene i Wien, Istanbul, Budapest, Moskva og Roma. Et dykk i disse arkivene kan gi svar på en del allerede stilte spørsmål, samtidig som det kan bidra til enda flere spørsmål. Jugoslavia har ikke bare påvirket sin egen befolkning, men også verden rundt seg. Landet var en viktig aktør i internasjonal sammenheng, derfor er det ikke umulig at flere kilder kan spores også i andre arkiver enn de allerede nevnte.

Referanseliste

Anderson, Benedict. 2006. *Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism*. London, Verso.

Banac, Ivo. 1984. *The National Question in Yugoslavia. Origins, History, Politics*. London, Cornell University Press.

Barth, Fredrik. 1969. *Ethnic Groups and Boundaries, The Social Organization of Culture Difference*. Oslo, Universitetsforlaget.

Betts, Richard K. 2008. *Conflict after the cold war. Arguments on causes of war and peace*. Columbia University, Pearson Longman.

Bulatovic, Marko. *Struggling with Yugoslavism: Dilemmas of Interwar Serb Political Thought*. <https://books.openedition.org/ceup/2436#authors> (lest 13.02.2022).

Cohen, L. & Warwick, P. 1983. *Political Cohesion In A Fragile Mosaic, The Yugoslav Experience*. New York, Routledge.

Djokic, Dejan. 2003. *Yugoslavism: Histories of a Failend Idea, 1918-1992*. London, C Hurst & Co Publishers Ltd.

Fearon, James D. 1999. *What is identity (as we now use the word)?*
<https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/What-is-Identity-as-we-now-use-the-word-.pdf?fbclid=IwAR2cWvkRh5f7LlkITeoj57RDBTy1ux2LgFWoDWL62BUmXqxRvQDu35IB6c>

Fearon, J.D. & Laitin, D.D. *Violence and the Social Construction of Ethnic Identity*.
<https://web.stanford.edu/group/fearon-research/cgi-bin/wordpress/wp-content/uploads/2013/10/Violence-and-the-Social-Construction-of-Ethnic-Identity.pdf> (lest 14.08.2022).

Ganic, Ejup. 2007. *Razgovori i svjedocenja 1990.-1994*. Sarajevo, Svjetlost.

Gasic, Ranka. *Jugoslovenstvo kao nacionalni i drzavni identitet*.

http://www.associationforhistory.net/pdf/documents/beograd2009_ranka_gasic.pdf (lest 17.09.2022)

Hatzopoulos, Pavlos. 2008. *The Balkans beyond nationalism and identity*. London, I.B.Tauris & Co Ltd.

Heywood, Andrew. 2007. *Politics*. New York, Palgrave Macmillan.

Hobsbawm, Eric John. 1992. *Nations and nationalisme since 1780. Programme, myth, reality*. Cambridge, Cambridge University Press.

Holbrooke, Richard. 1998. *To End a War*. New York, Random House.

Iversen, Alexander. 2008. *Fanget av fortellingen. En sammenlignende studie av identitetskonstruksjon i forkant av folkemordene i Rwanda og eks-Jugoslavia*.

[Masteroppgave]. Universitetet i Oslo.

https://www.duo.uio.no/handle/10852/14887?fbclid=IwAR2FcPW2BRKC_IoHGnL4TDcJksp_Ppn99GG2-qzpgbedncWMzLIRZAHz7o4

Jensen, Bernard Eric. 2006. *Historie – livsverden og fag*. København, Gyldendal.

Kaldal, Ingar. 2002. *Frå sosialhistorie til nyare historie*. Oslo, Det Norske Samlaget.

Kjeldstadli, Knut. 1999. *Fortida er ikke hva den en gang var*. Oslo, Universitetsforlaget.

Lund, Erik. 2009. *Historiedidaktikk. En håndbok for studenter og lærere*. Oslo, Universitetsforlaget.

Maalouf, Amin. 1999. *Identitet som dreper*. Oslo, Pax Forlag A/S

Malcom, Noel. 2002. *Bosnia. A short story*. London, Pan Books.

Melve, Leidulf. 2009. *Komparativ historie: ei utfordring for historiefaget?* Bergen, Universitetsforlaget.

Mylonas, Christos. 2003. *Serbian Orthodox Fundamentals. The Quest for an Eternal Identity*. Budapest, Central European University Press.

Mønnesland, Svein. 1999. *Før Jugoslavia og etter*. Oslo, Sypress Forlag.

Naimark, N. & Case, H. 2003. *Yugoslavia and its historian. Understanding the Balkan wars of the 1990s*. Stanford, Stanford University Press.

Ny Tid. 2005. *Knytter Stoltenberg til folkemord i Bosnia*,
https://www.nytid.no/knytter_stoltenberg_til_folkemord_i_bosnia/

Palmer, R.R., Colton, J. & Kramer, L. 2002. *A history of the modern world*. New York, McGraw-Hill.

Ramet, Sabrina P. 2005. *Thinking about Yugoslavia. Scholarly Debates about the Yugoslav Breakup and the Wars in Bosnia and Kosovo*. Cambridge, Cambridge University Press.

Rokkan, Stein. 2010. *Stat, nasjon, klasse*. Oslo, Universitetsforlaget.

Sekulic, D., Hodson, R. & Massey, G. 1994. *Who where the Yugoslavs? Failed sources of a common identity in the Former Yugoslavia*.
<https://www.jstor.org/stable/2096134?origin=JSTOR-pdf>

Smith, Anthony D. 1991. *National Identity*. Reno, University of Nevada Press.

Stugu, Ola Svein. 2008. *Historie i bruk*. Oslo, Det Norske Samlaget.

Thompson, James M. 1944. *The French Revolution*. Oxford, Blackwell Oxford.

Todorova, Maria. 2004. *Balkan Identities*. New York, University Press.

Tomic, Dorde. 2014. *From 'Yugoslavism' to (post)Yugoslav nationalisms: understanding Yugoslav "identities"*.
https://www.researchgate.net/publication/274391628_From_%27Yugoslavism%27_to_postYugoslav_nationalisms_understanding_Yugoslav_identities

Troch, Pieter. 2010. *Yugoslavism Between the World Wars: Indecisive Nation-Building*. <https://biblio.ugent.be/publication/839236>

Østerud, Øyvind. 2002. *Statsvitenskap. Innføring i politisk analyse*. Oslo, Universitetsforlaget.

